

Кыргыз Республикасынын
Дин иштери боюнча
Мамлекеттик комиссиясы

ООН
Миростроительство
Сохранение Мира

Кыргызстандагы медресе окуучуларынын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптануусунда диний билим берүү мекемелеринин ролу

Бишкек 2020

Кыргызстандагы медресе окуучуларынын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптануусунда диний билим берүү мекемелеринин ролу

МАЗМУНУ

1. АБСТРАКТ	4
2. ДИНИЙ КЫРДААЛДЫ ИЗИЛДӨӨ БОРБОРУНУН ДИРЕКТОРУНУН БАШ СӨЗҮ	5
3. КИРИШҮҮ	6
3.1 Илимий жана практикалык маселелердин баяндалышы	6
3.2 Изилдөөнүн келип чыгуусу, анын максаты жана милдеттери	8
4. МЕТОДОЛОГИЯ	12
4.1. Изилдөөнүн объекти жана суроолорунун коюлушу	12
4.2. Изилдөөнүн концептуалдык негиздери, шарттары жана колдоулуусу	12
4.3.Тандоо, тандоо ыкмалары жана тандоого жетиктүүлүк	13
4.4. Маалыматты топтоо, иштетүү жана талдоо	14
4.5. Изилдөөнүн этикалык принциптери	16
5. ИЗИЛДӨӨНҮН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ	18
5.1. КОГНИТИВДИК БӨЛҮМ.....	19
5.1.1. Кыргызстандын географиялык абалы.....	19
5.1.2. Кыргызстандын тарыхы	21
5.1.3. Мамлекеттик түзүлүш жана саясий система.....	24
5.1.4. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик символикалары.....	25
5.1.5. Когнитивдик бөлүмгө корутунду	25
5.2. БААЛУУЛУКТАР БӨЛҮМҮ	26
5.2.1. Медресе окуучуларынын өзүн-өзү идентификациялоосу	26
5.2.2. Медресе окуучуларынын баалуулуктары	30
5.2.3. Медресе окуучуларынын светтик мамлекет тууралуу маалыматы	32
5.2.4. Медресе окуучулары жана этностор, диндер аралык толеранттуулук	33
5.2.5. Медресе окуучулары жана адам укуктары	38
5.2.6. Медресе окуучуларынын майрамдарга болгон мамилеси	40
5.2.6.1. Диний майрамдар	40
5.2.7. Баалуулуктар бөлүмүнө корутунду	46

5.3. ЭМОЦИОНАЛДЫК БӨЛҮМ	48
5.3.1. Медресе окуучуларынын өлкөдө болуп жаткан жаңылыктардан кабардарлыгы жана коомдук көйгөйлөргө болгон көз-карашы	48
5.3.2. Медресе окуучуларынын өз укуктарын коргой билүүсү.....	51
5.3.3. Медресе окуучулары кайсы өлкөдө окугусу/иштегиси/жашагысы жана жараны болгусу келет	51
5.3.4. Медресе окуучулары Кыргызстандын эмнеси менен сыймыктанышат	54
5.3.5. Медресе окуучулары жана Кыргыз жараны концепти	54
5.3.6. Эмоционалдык бөлүмгө корутунду	56
5.4. ИШМЕРДҮҮЛҮК БӨЛҮМҮ	58
5.4.1. Медресе окуучуларынын шайлоого катышуусу жана саясат тууралуу ойлору	58
5.4.2. Медресе окуучуларынын аялдардын саясий катышуусуна болгон көз карашы	59
5.4.3. Медресе окуучуларынын аялдардын эмгектик катышуусуна болгон көз карашы	61
5.4.4. Медресе окуучуларынын укук бузууларга карата мамилеси	63
5.4.6 Медресе окуучуларынын аскердик милдетти аткарууга болгон көз карашы	66
5.4.7. Медресе окуучуларынын өз алдынчалык деңгээли	67
5.4.8. Медресе окуучулары өз каалоосу менен окуп жатышабы?	70
5.4.9. Медресе окуучулары эс алуу убактыларын кантип өткөрүшөт	74
5.4.10. Медресе окуучуларынын медресени аяктагандан кийинки пландары	76
5.4.11. Ишмердүүлүк бөлүмүнө корутунду	77
6. КОРУТУНДУНУ ТАЛКУУЛОО	79
7. ДАРЕКТИК СУНУШТАР	81
8. КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР	82
9. КЫСКАРТУУЛАР	84

1. АБСТРАКТ

Бул изилдөө, Кыргызстандагы медресе окуучуларынын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптануусунда диний билим берүү мекемелеринин ролун изилдөө максатында, Диний кырдаалды изилдөө борбору тарабынан жүргүзүлдү. Изилдөө медресе окуучуларынын өздөрүн «кыргыз жараны» катары идентификациялоосун талдоо, ага болгон медреселердеги окуу-тарбиялык процесстердин таасирин аныктоо, медреселердин ишмердүүлүгүнө байланыштуу социалдык-экономикалык, материалдык-техникалык шарттарын жана алардын окуучуларынын өзүн-өзү идентификациялоосуна таасир берүү ыктымалын изилдөө сыяктуу милдеттемелерди алдына койгон.

Коюлган максатты ишке ашыруу үчүн изилдөөнүн аралаш усулу QUANT+qual+QUANT (сандык+сапаттык+сандык) тандалып алынып, медресе окуучулары арасында сурамжылоо, медресе жетекчилиги жана мугалимдери менен эксперттик интервью, ошондой эле байкоо карточкасын колдонуу аркылуу маалымат топтолду. Сандык маалыматтар “SPSS Statistic” программасынын жардамы менен, ал эми сапаттык маалыматтар “MAXQDA” программалык жабдуусун колдонуу менен иштелип чыкты.

Медреселердин басымдуу бөлүгүндө шарттардын жана мүмкүнчүлүктүн жоктугунан улам жалпы жарандык предметтер окутулбайт. Медреселер окуучулардын бир гана диний билимин өрчүндөтүү эмес, турмушка көп тармактуу даяр болгон бүтүрүүчүлөр чыгуусун самашат. Ал эми бул окуу жайлардагы китепкана жана диний эмес окуу ресурстары окуучулардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууга салымы аз же жокко эсе. Медресе окуучулары өздөрүн биринчи кезекте жарандык, андан кийин гана диний, улуттук, жердештик жактардан идентификациялашат. Алардын жарандык жана диний иденттүүлүктөрү параллелдүү түрдө калыптанып жатканы менен, жарандык иденттүүлүк үстөмдүүлүк кылып турат. Медресе окуучуларынын баалуулуктарын биринчи кезекте ден-соолук, сабаттуулук / билимдүүлүк жана дин түзөт. Ошондой эле диний эмес майрамдарга анчалык көңүл бурулбаганы менен, диний майрамдарды майрамдашат. Медреселерде «кыргыз жараны» деп, улутуна, ишенген динине карата бөлбөстөн, Кыргызстанда жашаган баардык жарандар түшүнүлөт. Окуучулар кыргыз жараны билимдүү, чынчыл, адилеттүү, диндар / диний билимдүү жана адамгерчиликтүү деп сыпатташса, мугалимдер кыргыз жараны патриот жана мыйзамдарга баш ийген деп мүнөздөшөт. Окуучулардын көбү медресени аяктагандан кийин билим алууну (жалпы жарандык жана диний) улантууну пландаштырат.

Медреселер окуучулардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууга караганда диний иденттүүлүктү приоритеттүү орунга коюшат. Медресе окуучуларында диний иденттүүлүк көбүрөөк калыптанганы менен, өздөрүн КРдин жараны деп эсептешет, айрым диний эмес майрамдарды майрамдашпаганы менен, өлкөнүн светтик мүнөзүн четке кагышпайт жана шариятка негизделген мамлекет курууга үндөшпөйт.

2. ДИНИЙ КЫРДААЛДЫ ИЗИЛДӨӨ БОРБОРУНУН ДИРЕКТОРУНУН БАШ СӨЗҮ

Бүгүнкү күндө өлкөбүздө жүздөн ашуун диний билим берүү мекемелери өз ишмердүүлүгүн жүргүзүү менен 8000ден ашуун улан-кыздарга диний билим берип жатат. Коомчулукта бул окуу жайлардын ишмердүүлүгү боюнча ар түрдүү пикирлер айтылып келет. Ошондой эле акыркы бир нече жылда медреселердин иш-аракети жана окуучулардын келечеги тууралуу эксперттер өзүлөрүнүн кызыгууларын, изилдөөлөрүн жүргүзүүгө аракет кылып жатканын байкоого болот. 2014-жылдын февраль айындагы Коопсуздук кеңешинин (ошол кездеги Коргоо кеңеши) чечиминде жана “2014-2020-жылдарга КРдин диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын КОНЦЕПЦИЯСЫнда” диний окуу жайларды мамлекеттик жөнгө салууну кароосу, мындан сырткары өткөн жылда диний билим берүүнү жөнгө салуунун тартиби жөнүндө жобонун колго алынуусу бул багыттагы эң алгылыктуу көрүнүш деп атоого болот.

Буга чейин медреселер тууралуу ар кандай изилдөөлөр болсо дагы, республикалык масштабда жана окуучулардын жарандык иденттүүлүгүнө багытталган изилдөөнүн биринчи жолу жүргүзүлүп жатканы кубантат. Албетте, бул изилдөөнүн жыйынтыгы тиешелүү мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгүнө, Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгына жана медреселердин жетекчилигине пайдалуу болот деп ишенем.

Бул изилдөө “2017-2022-жылдарга КРдин Өкмөтүнүн экстремизмге жана терроризмге каршы аракеттенүү боюнча ПРОГРАММАСЫнын” жана БУУнун Тынчтык Куруу фондунун “Зордукчул экстремизмди алдын алуу үчүн инклюзивдүү башкаруу системасы жана сот адилеттүүлүгү” долбоорунун алкагында ишке ашырылды. БУУнун Аялдар түзүмү, Диний кырдаалды изилдөө борборунун кызматкерлеринин кесиптик дараметин жогорулатуу үчүн тренингдерди уюштуруп, социалдык-инклюзивдик жана гендердик-сезимталдык мамиле менен изилдөө жүргүзүүгө жана масштабдуу изилдөө жүргүзүү үчүн керектүү материалдык-техникалык колдоо көрсөттү.

Долбоорду ишке ашыруу үчүн өнөктөш болуп, колдоо көрсөткөн БУУнун Аялдар түзүмүнө, бул изилдөөнү ишке ашырууга катышкан КРдин Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын аймактык өкүлдөрүнө жана Диний кырдаалды изилдөө борборунун кызматкерлерине ыраазычылык билдирип, мындан аркы иштерине ийгилик каалайм.

*КРдин Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын
алдындагы диний кырдаалды изилдөө борборунун директору*

Мураталиев Идирисбек Эсенжанович

3. КИРИШҮҮ

3.1 Илимий жана практикалык маселелердин баяндалышы

КР эгемендик алгандан кийин коомчулукта динге болгон кызыгуулар артып, 1991-ж. тартып диний уюмдардын саны көбөйө баштаган. Бул исламий гана эмес, башка Кыргызстанда буга чейин аз кездешкен диний багыттардын активдүү таралуусу да күч алган¹. Православ христиандар, католиктер жана жөөт коомчулугу Кыргызстанда илгертеден калыптанып маданий мурастарга ээ болсо, Жахаба күбөлөрү, элүүнчүлөр багыты (евангелие ишениминдеги христиандар, мурашковчулар, ишемби күнү сыйынган элүүнчүлөр ж.б) сыяктуу диний конфессиялар кыргыз чөлкөмүндө «жаңы» деп саналат. Андыктан мындай көрүнүш ар түрдүү социалдык маселелерди жаратып, илимий коомчулуктун да көңүлүн өзүнө тартууда.

Ислам динин алып карасак, анын Кыргызстан элинин калың катмарына тарашына Исламий диний билим берүү мекемелеринин акыркы жылдарда кескин көбөйүүсү түздөн түз таасир берүүдө. КРдин ДИМК берген маалыматына таянсак, азыркы күндө өлкөдө 114 исламий окуу жайы катталган². Өлкөдөгү диний окуу жайлардын басымдуу бөлүгүн медреселер түзөт. Медресе бул (арабча - مدرس - окуй турган жер), негизинен диний кызматкерлерди жана мугалимдерди даярдаган диний жогорку жана орто окуу жайы б.с. Медресенин бүтүрүүчүлөрү окууну аяктаганы жөнүндө мамлекеттик үлгүдөгү документ албагандыктан диний эмес жогорку окуу жайларга тапшыра алышпайт. Жалпысынан өлкөдө 92 медресе иштеп жатат. Бишкек шаарында 10 медресе, Чүй облусунда - 32, Талас облусунда - 3, Ысык-Көл облусунда - 1, Нарын облусунда - 1, Жалал-Абад облусунда - 12, Ош облусунда - 21, Ош шаарында - 3, Баткен облусунда 9 медресе бар.³ Толук кандуу иштеп жаткан медреселердин окуучуларынын саны болжол менен 8400 адамга жетип, анын 40%га жакынын кыздар түзөт.⁴

Өлкөдөгү диний билим берүүнүн деңгээлинин төмөндүгү⁵ окуучуларга (улан-кыздарга) гана эмес, медреселердин окутуучуларына да тиешелүү⁶. Сабаттуу, билимдүү окутуучуларга болгон муктаждык бүгүнкү күндө курч маселе. Кыргызстанда медреседеги билим алуу үч баскычка бөлүнөт – баштапкы, орто жана жогорку деп, ар бир баскычтын өзүнө тиешелүү окуу программасы бар. Окуучулар баштапкы баскычында эки жыл, ортоңку баскычында үч жыл билим алышат. Жогорку медреселерде төрт жыл окушат. Ар бир медресенин деңгээлине жараша окуу процессинде колдонула турган китептердин тизмеси бар. 2013-жылы исламий билим берүүнү структуралаштуруу жана институционалдаштыруу максатында Уламалар кеңешинин 14.05.2013-жылдын №7 Токтому менен медреселердин бардык баскычтары үчүн бирдиктүү окуу программасын иштеп чыгышкан. Ар бир медресе бирдиктүү окуу программасынын негизинде билим берүүгө милдеттенилип, муфтияттын көзөмөлү алдында жүргүзүлүүгө тийиш. Бирок турмуш жүзүндө баардык эле медреселер, айрым сабактар боюнча мугалимдердин жетишсиздигинен улам муфтият бекитип берген бирдиктүү программанын шарттарын сакташпайт. Жалпы жарандык предметтерди берген медреселердин саны жалпы медреселердин санынын 5-7%ын гана түзөт.⁷ Ал эми башка окуу жайларда өз баскычтарына тиешелүү динге гана байланыштуу предметтер окутулат. Ал эми Билим берүү министирлиги медреселердин иш-аракеттерине кийлигишпейт жана окуу программаларын көзөмөлдөбөйт. Медреселерде жалпы жарандык предметтердин окутулушуна КМДБ каршы эмес экендигин билдиргени⁸ менен, ДКИБнин изилдөөлөрү көргөзгөндөй имамдар менен мугалимдердин

7 Булан Институт. (2017) «Медресе в Кыргызстане нуждаются в реформировании». Бишкек. [<https://cabar.asia/ru/bulan-institut-medrese-v-kyrgyzstane-nuzhdayutsya-v-reformirovaniy/>] - булагында жеткиликтүү (акыркы кирүү 13.08.19)

8 .kg. КМДБнын билим берүү бөлүмүнүн башчысы А. Эргешовдун пресс-конференциясы. [<https://ru.sputnik.kg/society/20180222/1037859565/medrese-obuchenie-kyrgyzstan.html>] - булагында жеткиликтүү (акыркы кирүү 02.02.19);

Булан Институт. (2017) «Медресе в Кыргызстане нуждаются в реформировании». Бишкек. [<https://cabar.asia/ru/bulan-insti->

арасында жашыруун каршылыктар бар⁹.

Азыркы убакта коомдук талкуудан өтүп, КРдин Өкмөтүнүн назарында турган «КРде диний билим берүүгө болгон укукту ишке ашыруунун тартиби жөнүндө жободо»¹⁰ төмөнкүлөр каралган:

- 4.6. пунктунда “Орто ДОЖдун окуу программалары жалпы билим берүүчү предметтердин минималдуу милдеттүү топтомун камтууга жана алар төмөнкүдөй беш дисциплинадан турууга тийиш: «Кыргызстандын тарыхы», «Адам жана коом», «Диндердин тарыхы», «Кыргыз тили», «Кыргыз адабияты». Жалпы билим берүүчү дисциплиналардын мазмуну дин иштери жана билим берүү боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын биргелешкен буйругу менен, окуучулардын зарыл билим деңгээлине ылайык бекитилет”.

- 4.7. пунктунда “Жогорку ДОЖдордун окуу программалары жалпы билим берүүчү предметтердин минималдуу милдеттүү топтомунан туруп, алар төмөнкүдөй он дисциплинаны камтууга тийиш: «Кыргызстандын тарыхы», «Жаран таануу», «Дин таануу», «Кыргыз тили», «Орус/Чет тили», «География», «Социология», «Дүйнөлүк тарых», «Психология жана педагогика», «Маалымат технологиялары». Жалпы билим берүүчү дисциплиналардын мазмуну дин иштери жана билим берүү боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын биргелешкен буйругу менен, окуучулардын зарыл билим деңгээлине ылайык бекитилет”.

Жобого бул пункттарды кошуу аркылуу медреселердеги билим берүүнүн сапатын жана деңгээлин жогорулатуу, ал эми бүтүрүүчүлөрдүн жумуш табуу жана билимин улантуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү күтүлүүдө.

Элдин калың катмарына Ислам дининин таралуусу жана өзгөчө жаштардын динге болгон кызыгуусу глобалдык диний радикалдашуу процесстери менен айкалышып келүүдө. Мындай учурда дүйнөгө болгон көз карашы эми калыптанып келе жаткан жана радикалдашкан идеологияларды критикалык жактан талдоого дарамети аздык кылган жаштардын диний экстремисттик топтордун таасири астында калуусу белгилүү. Жаштар көптөгөн социалдык, экономикалык жана саясий чакырыктарга туш болгондуктан, алар экстремисттик азгырууларга кабылуу ыктымалы жогору. Ал эми медреселердин бул маселедеги ролу – сапаттуу диний билим берүү аркылуу медресе окуучуларынын арасында «зордукчул экстремизм жана диний радикалдашуу» менен күрөшүүнүн ачкычы эле эмес, азгыруучу (үгүткылуучу) ички жана тышкы бузуку күчтөргө туруштук берүүгө өбөлгө түзүү. Медреселер – диндар жаштардын сырткы социум менен аралашуусунун маанилүү платформасы жана көп конфессиялуу демократиялык коомдо туруктуу жашоого аракеттенүүнүн керектүү көндүмдөрүн жана ыкмаларын өнүктүрүүчү сүбөлүүсү маанилүү.

Кыргызстанда, акыркы жылдары диний экстремизмге берилип кетүү коркунучу бар жарандардын санынын өсүү тенденциясы байкалат.¹¹ Бул темага арналган социологиялык изилдөөлөр көрсөткөндөй, 18 жашка толо элек жеткинчектердин Кыргызстан элдеринин диний маданияты жөнүндө түшүнүгү жоктугу, дин тутуу эркиндигинин жана светтик принциптерди түшүнбөстүгү аларды радикалдуу идеяларга оңой берилүүсүнө түрткү болуп, Исламдын

tut-medrese-v-kyrgyzstane-nuzhdayutsya-v-reformirovanii/] - булагында жеткиликтүү (акыркы кирүү 15.08.19)

9 «КРге караштуу медреселерде диний билим берүү көйгөйлөрү» аттуу 2016-ж. ДКИБ өткөргөн изилдөө. Анда Чүй, Жалал-Абад облустарындагы жана Бишкек шаарындагы медресе мугалимдери жана мүдүрлөрү арасында сурамжылоо жүргүзүлгөн. Сурамжылоо кыргыз тилинде анонимдүү, кеңири, жарым жартылай түзүмдүү, интервьюну алардын макулдугу менен диктофонго жазуу түрүндө өткөрүлгөн.

10 <http://www.gov.kg/?p=132812&lang=ru>

11 Кыргыз Республикасынын ички иштер органы тарабынан 2010-жылдан тартып азыркы мезгилге чейин 2000 экстремисттик багыттагы кылмыш иши ачылган. 2010-ж. 101 экстремисттик багыттагы кылмыш иши аныкталса, 2011-ж. -158ге жеткен (мурнку жылга салыштырмалуу өсүү 56%ды түзөт), 2012-ж. - 195 кылмыш такталаган (23%га өсүү), 2013-ж. – 234 кармалган (20%га өсүү), 2014-ж. – 283 иш ачыкталган (21%га өсүү), 2015-ж. – 360 кылмыш иши ачылган (27%га өсүү). 2018-жылдын 10 айына карата экстремисттик багыттагы 474 кылмыш иши козголгон (2017-ж. – 543 кылмыш). Долбоордун алкагында жыйналган СПЭНМ КР ИИМ берген маалыматтар боюнча.

негиздерин жана башка диндин эрежелерин туура эмес чечмелөөгө шарт түзөт¹². Стандарт жана расмий бекитилген окуу-методикалык базасы тегиз тарабаган, окуу жана жашоо үчүн түзүлгөн материалдык-техникалык базасы начар¹³, окуучуларды өнүктүрүү программасы жок диний билим берүү мекемелеринде демократиялуу коомдун негизги принциптери менен дал келбеген бузуку диний көз караштагы маргинал инсандын калыптанышына түрткү болот деген коомчулукта жана эксперттер арасында пикир бар. Диний иденттүүлүк сыяктуу күчтүү сезимдик-психологиялык түзүмдөрдүн негизинде маргиналдашуунун себебинен адамдардын, өзгөчө жаштардын өзүн диний жактан өнүктүрүүнүн жолдорун издөө менен тыюу салынган диний секталардын таасири алдында калуу мүмкүнчүлүгү бар¹⁴.

3.2 Изилдөөнүн келип чыгуусу, анын максаты жана милдеттери

Белгилүү болгондой эле, акыркы мезгилдерде медреселердеги диний билим берүү изилдөөчүлөрдүн жана эксперттердин көңүл борборунда болууда. Алардын эмгектери бул окуу жайлардын иш-аракеттеринин ар кандай аспектерине арналган. Мисалы, медреселердин акыбалы, мугалимдердин билими, каржы булактары, окутулуп жаткан предметтери, жалпы жарандык предметтерди киргизүү зарылчылыгы, жарандык окуу предметин киригизүү сыяктуу аспектилер. Ошондой эле изилдөөлөрдө тандалган үлгү топтун саны он медресенин айланасында гана болуп, жалпы республикалык масштабда болгон эмес.

Улуттук аң-сезим жана мамлекет куруунун ажырагыс бөлүгү катары жарандык иденттүүлүк темасына Кыргызстандын саясий жана академиялык чөйрөсү акыркы жылдары улам кайрылууда.

Белгилей кете турган жагдай, өлкөбүздүн академиялык чөйрөсүндө, постсоветтик мейкиндикте жана батыш дискурсында “жарандык иденттүүлүк” терминине бирдиктүү аныктама берилген эмес.

Алсак, КРПрезидентинин 2009-жылдын 18-февралындагы №115 жарлыгы менен бекитилген Улуттук коопсуздук концепциясында¹⁵ инсандык, коомдук жана мамлекеттик коопсуздукту камсыз кылуу чаралар системасы болуп республиканын баардык жашоочуларынын жарандык иденттүүлүк сезимине негизделген коомдук идеологияны жайылтуу, улутуна, жаш курагына, жынысына жана тутунган динине карабай коомчулуктун баардык мүчөсүн патриоттуулукка, интернационализмге жана толеранттуулукка тарбиялоо белгиленген. 2017-2022-жылдарга КРдин Өкмөтүнүн экстремизмге жана терроризмге каршы аракеттенүү боюнча программасында көз карандысыздыктын 25 жыл ичинде калк арасында жалпы жарандык окшоштук, өзүн-өзү түшүнүү, баарынан мурда «кыргыз жаранымын» деп түшүнүү, КРдин эгемендүүлүгү менен мамлекеттүүлүгүн чындоонун баалуулугун жана маанилүүлүгүн түшүнө билүү калыптанбагандыгы белгиленген. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2017-жылдын 25-августунда № 1836-VI токтому менен бекитилген КРдин Өкмөтүнүн “Жаңы доорго – кырк кадам” программасы¹⁶ Өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясын ишке ашыруудагы алгачкы жана негизги этабы болуп саналат, анда 40 кадамдын биринде (37-кадам “Кыргыз жаран”) бир-

12 2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын концепциясы

13 Булан институту. (2017) «Медресе в Кыргызстане нуждаются в реформировании». Бишкек. [<https://cabar.asia/ru/bulan-institut-medrese-v-kyrgyzstane-nuzhdayutsya-v-reformirovani/>] - булагында жеткиликтүү (акыркы кирүү 15.08.19)

14 УИИнин ислам таануу бөлүмү радикалдашуунун себебин көргөзгөн (2019). Бишкек. [<http://prevention.kg/?p=1496>; <http://prevention.kg/?p=1267>] - булагында жеткиликтүү (акыркы кирүү 23.02.19); Булан институту. «Религиозное образование в Кыргызстане: медресе нуждаются в срочной реформе» (2017). Бишкек. [<https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2017/04/Report-in-Russian-final.pdf>] - булагында жеткиликтүү (акыркы кирүү 15.08.19); SFCG изилдөөсү «Вопросы интеграции выпускников исламских РУ», 2019; Булан Институту. КРдагы Исламий диний билим берууну реформало: жетишкендер жана кыйынчылыктар. 2019; Проведение оценки потребностей и ситуации в медресе целевых сообществ. Исследовательская оценка в рамках проекта UNFPA. UNFPA – Мутакалим, 2018.

15 КРдин Улуттук коопсуздук концепциясы. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2009-жылдын 18-февралындагы № 115 буйругу менен бекитилген [<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4797>] - булагында жеткиликтүү (акыркы кирүү 03.03.19)

16 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн «Жаңы доорго-кырк кадам» программасы. Бишкек-2017. [www.gov.kg/wp-content/uploads/2017/08/40_rus.docx] булагында жеткиликтүү (акыркы кирүү 13.02.19)

гелешкен аракеттер жарандык иденттүүлүктү калыптандырууга тоскоол болгон факторлордон арылууга мүмкүнчүлүк берээри айтылат.

2040-жылдарга чейин КРдин өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында “Кыргызстан – светтик, маданий, этностук, диний жактан айырмаланган адамдар ийгиликтүү жана өнүккөн мамлекетти курууга биргелешип умтулган мамлекет. Жарандык иденттүүлүк өлкөнүн эгемендигин бекемдөөнүн жана анын бакубаттыгынын негизин түзөт. Эркин, ийгиликтүү жарандар чынчылдык, адилеттик, ошондой эле өзү, үй-бүлөсү жана өлкөсү үчүн жоопкерчиликти алуу принципти боюнча жашайт. Мамлекет ар бир жаранга өзүнүн демилгесин ишке ашырып, коомдук байгерчиликти жаратканга шарттарды түзүп берет.”

Жарандык интеграциянын келечектеги көз карашы төмөнкүдөй баяндалат: “КРдин жарандары, Кыргыз жараны – улуттук курулуш процессинде интеграцияланган, жарандык иденттүүлүк жана өз өлкөсү үчүн сыймыктанып бириккен, бирдиктүү ачык саясий-укуктук мейкиндикте, плюралисттик коомдо жашайт.”¹⁷

“Кыргыз Жараны” түшүнүгү - өзүн КРге тиешелүү деп сезген, өз укуктарын колдонгон жана жаран катары милдеттерин аткарган, этностук, динге болгон мамилеси, саясий көз караштары ж.б. тиешелүүлүгүнө карабай жарандык ынтымактуулукка салымын кошкон КРдин жаранына тиешелүү түшүнүк деп тааныйбыз.

2019-2023-жылдарга карата “Кыргыз Жараны” – КРде жалпы жарандык биримдигин чыңдоо концепциясында белгиленгендей, өлкөдө биримдикке жана ынтымакка жетүү фактору катары айтылат:

“коомчулукта диндешүү активдүү жүрүп жатат, мындай көрүнүш коомчулукту бириктирүүчү же тескерисинче, потенциалдуу бөлүп-жаруучу фактор болушу мүмкүн. Акыркы жылдары исламды тутунган ар башка жамааттар арасындагы карама-каршылык өсүп, жамааттар ортосунда пикир келишпестиктер жаралууда. Диний жамааттар секуляризмге багытталган мамлекеттик органдар тарабынан басмырлоону сезиши мүмкүн, же болбосо жашынуу, обочолонуу жолун тандоосу керек болот. Ошол эле убакта элдин ишенимине ээ болуунун каражаты катары мамлекеттик органдардын динге абдан көңүл буруусу светтик мамлекет менен диндин ортосундагы чектин жоюлуп кетүү коркунучун пайда кылат”¹⁸

Бул концепцияга ылайык, “Кыргыз Жараны” болуу өзүнө төмөнкү милдеттемелерди камтыйт:

- Мамлекеттик тилди билүү
- КРдин эгемендүүлүгүн жана бүтүндүгүн сактоо милдети
- Тил жана маданий түрдүүлүккө демократиялык коомдун баалуулуктары катары мамиле кылуу

“Кыргыз Жараны” болуу милдеттемелер менен кошо төмөндөгүдөй укуктарын сактоого кепилдик берет:

- Ар бир жарандын коомдук жашоодо тең укуктуулуктун негизинде катышуу укугун
- Тил жана маданий мурасын, бирдейлигин сактоо укугун
- Жыныстык, расалык, тилдик, майыптуулук, этностук, дин ишеними, курактык, саясий жана башка көз караштары, билими, тегине, мүлктүк ж.б. социалдык макамы боюнча басмырлоонун жоктугун

Концепциянын мазмунуна ылайык жалпы жарандык иденттүүлүктүн негизин - өнүккөн жарандык сезимдүүлүк, жарандык өз милдеттерин жана укуктарын, жалпы баалуулуктарды жана мамлекеттик мыйзамдар менен КРдин Конституциясына таянган нормаларды түшүнгөндүк түзөт. Жарандык сезимдүүлүктүн калыптанышы билим берүүнүн, тарбиялоонун жана инсандын өнүгүүсүнүн бөлүгү катары үй-бүлөдө жана окуу жайларда түптөлүүсү абзел. Жарандык

17 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын Өнүктүрүүнүн Улуттук Стратегиясы

18 Ушул мааниде 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын Өнүктүрүүнүн Улуттук Стратегиясында дагы айтылат

билим берүү – бул көп түрдүүлүктүн, теңдүүлүктүн жана толеранттуулуктун баалуулуктарын үйрөткөн, ошондой эле жарандын милдеттери менен укуктарын үйрөткөн сабакты бала бакчадан баштап бүткүл билим берүү процессинде ишке ашыруу жараяны. Кыргызстандын атуулдары, этностук тегине, диний ишенимине ж.б. өзгөчөлүктөрүнө карабай, өзүн жаран катары бирдейлигин сезүү үчүн жасалган жалпы баалуулуктарды аныктоо жана алга жылдыруу кадамдары жалпы улуттук аң-сезимди жана “инклюзивдүү патриоттуулукту” өнүктүрүүгө өбөлгө түзмөк.

Мындан тышкары, 2019-2023-жылдарга карата “Кыргыз Жараны” – КРде жалпы жарандык биримдигин чындоо концепциясынын коюлган максаттарынын ичинде №5 болуп: жарандык бирдейлигине таасир берүүчү факторлор жөнүндө маалымат чогултуу жана аны талдоо багытындагы дараметин жана билим деңгээлин жогорулатуу аныкталган.

Аталган максат өтмө болуп саналат жана тиешелүү чөйрөнү башкарууну күчөтүүгө, жарандык биргелешүү боюнча далилдик база саясатына арналат. Өлкөдөгү диний радикалдашуу контекстинде диний билим берүү мекемелеринин өнүгүү динамикасын, жаштардын бирдейлигинин калыптануусундагы алардын ролун эске алуу менен КРдеги диний билим берүү мекемелеринин окуучуларынын жарандык бирдейлигин түптөөдөгү медреселердин ролун аныктоо үчүн алардын иш-аракеттерин мамлекеттик деңгээлде изилдөөгө мезгил талабы жаралгандай.

Төмөндөгү изилдөө долбоору 2014-2020-жылдарга КРдин диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын концепциясына жана 2017-2022-жылдарга КРдин Өкмөтүнүн экстремизмге жана терроризмге каршы аракеттенүү боюнча программасына шайкеш иштелип чыккан. Бул стратегиялык документтерге ылайык, диний чөйрөдө, анын ичинде жаштарды мекенчилдикке жана жарандык-укуктук, руханий-адептик тарбиялоо багытында жүргүзүлүп жаткан мамлекеттик саясатты баалоо жана аярлуу жерлерин аныктоого арналган социологиялык, аналитикалык изилдөөлөрдү жүргүзүү актуалдуу экендигин аныктайт.

КРдин Өкмөтүнүн 2015-жылдын 9-июлундагы № 315 буйругу¹⁹ менен бекитилген 2014-2020-жылдарга КРдин диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатын ишке ашыруу боюнча иш-аракеттер планына ылайык, долбоорго тиешелүү бөлүктөрүнүн алкагында 2019-2020-жылдары төмөнкү иш-чаралар каралган:

1.2. Маалыматтарды респонденттердин жынысы, курагы, билими, этностук теги боюнча бөлүү менен диний кырдаалга социологиялык изилдөө жүргүзүү жана методиканы өркүндөтүү

1.3. Диний кырдаалга мониторинг жүргүзүү жана баа берүү үчүн методологиялык жана маалыматтык-аналитикалык базаны түзүү, ошондой эле квалификациялуу адистерди даярдоо максатында дин маселелери боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү

2.11.Методикалык колдонмолорду иштеп чыгуу жана мектеп окуучуларын, студенттерди, жергиликтүү коомчулуктун өкүлдөрүн жана дин кызматкерлерин ишке тартуу менен дин, толеранттуулук, диний радикализмди жана экстремизмди жайылтуунун алдын алуу маселелери боюнча иш-чаралардын циклин өткөрүү

5.11.Дин таануу билиминин сапатын жогорулатуу үчүн маалыматтык жана академиялык материалдарды даярдоо максатында илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү

Бул изилдөөнүн жыйынтыгы жана корутундусу аталган тармакта жасала турган иш-аракеттери үчүн КРдин ПАна, КРдин ДИМКке жана КМДБга бериле турган сунуштардын негизин түзмөкчү.

Изилдөөнүн максаты- булКРдеги медресе окуучуларынын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптануусунда диний билим берүү мекемелеринин ролун изилдөө.

Изилдөө алдына койгон максатына жетүүүчүн төмөнкү милдеттерди белгиледи:

- КРдин жарандары катары медресе окуучуларынын өзүн-өзү идентификациялоосун талдоо;
- Окуучулардын өзүн-өзү жаран катары идентификациялоосуна медреселердеги окуу-тарбиялык процесстердин тийгизген таасирин²⁰ изилдөө;
- Медреселердин ишмердүүлүгүнө байланыштуу социалдык-экономикалык, материалдык-техникалык шарттарын, алардын окуучуларынын өзүн-өзү идентификациялоосуна таасир берүү ыктымалын изилдөө;

¹⁹ 2015-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатын ишке ашыруу боюнча Иш-аракеттер планы URL:<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/29000?cl=ru-ru#p1>

4. МЕТОДОЛОГИЯ

4.1. Изилдөөнүн объекти жана суроолорунун коюлушу

Изилдөөнүн объектиси: окуучулар, мугалимдер, медресенин жетекчилиги

Изилдөөнүн предмети: ой-пикирлер, медреселердин ишмердүүлүгүнө, окуу-тарбиялык процессине, социалдык-экономикалык жана материалдык-техникалык абалына баа берүү.

Изилдөөнүн негизги суроосу: Окуучулардын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптануусунда медреселердин ролу кандай?

4.2. Изилдөөнүн концептуалдык негиздери, шарттары жана колдонуулусу

Берилген изилдөө долбоорунун теориялык негизин орус социологу Д.В. Какадийдин (2013) эмгеги түздү. Анда окуу жана билим берүү ишмердигинин алкагында жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу процессин так жана концептуалдуу изилдөө модели сунушталат. Какадий берилген концептти өздүк аң-сезим деңгээлинде дайыма өнүгүп турган процессте болуучу, көп өлчөмдүү призмадагы феномен катары карап, төмөндөгүчөчөмелейт:

- Инсандын жекелик уникалдуу мүнөздөмөсү сыяктуу социалдык, маданий жана педагогикалык феномен;
- Индивиддин жалпы маданий негизде белгилүү бир мамлекеттин жарандык коомуна таандык экендигин аңдоо, социалдык жана табигый чөйрөгө бүтүндөй тиешелүүлүгүн аныктоочу жекелик маани-мазмунга ээ экенин аныктоо;
- Этностук жана конфессиялык тегинен көз каранды эмес мамлекеттик институттар, жарандык укуктар, жарандык маданият жана идеологиялык система аркылуу аткарылган, дайыма өнүгүп турган рационалдуу түшүнүктүн, эмоционалдуу сезимдердин жана жөнгө салуучу мамилелердин негизинде мамлекетке таандыгын аңдоо процесси.

Какадий мындан ары ушундай көп кырдуу базистик концептуалдуу кесилиште жарандык иденттүүлүктү калыптоо процесси төрт параллель мейкиндикте өтүп, субпроцесстери бири-бири менен байланыштуу жана бири-бирин толуктоочу болот деп божомолдойт. Аталган мейкиндиктерди автор жарандык иденттүүлүктүн түзүмдүк компоненти катары белгилейт. Бул изилдөөчүлөргө эмпирикалык изилдөөнүн чегинде жарандык иденттүүлүк жөнүндө илимий-теориялык пикирлерди кеңири колдонуу мүмкүнчүлүгүн ачып берет. Ошентип, Какадийдин концептуалдык модели төмөнкү компоненттерден турат:

- Когнитивдик
- Сезимдик-баалоочу
- Нарктык-багыттоочу
- Ишкердик-аракетчил

Төмөндө учурдагы изилдөө долбооруна ылайыкташтырылган Д.В.Какадийдин “Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы” (2013) модели сунушталат:

Аталган моделдин артыкчылыгы жетишээрлик түрдүү суроолорду жана кеңири аспектилерди өзүнө камтыйт, бул болсо изилдөөчү долбоордун жергиликтүү контекстинин өзгөчөлүктөрүн жана айырмачылыктарын эске алууга шарт түзүп берет. Бул долбоордо модель теориялык “каркас” катары эмпирикалык маалыматтарды иреттүү жыйноо жана сапаттуу гипотезаларды чыгарууда колдонулду. Практикалык жактан изилдөөдө бул моделдин компоненттерин бир бирден талдоо үчүн сапаттуу контексттик-спецификалык категориялар иштелип чыгат. Айта кетчү маанилүү нерсе, изилдөөдө жарандык иденттүүлүккө жетишкендиктин деңгээли ченелбестен, медресе окуучуларынын жарандык бирдейлигинин өнүгүү траекториясын уюштуруучу маанилүү тенденциялар жана факторлор, турмуштук тажрыйбалар каралмакчы. Мындан тышкары, медреселерди баштан-аяк, анын окуу-тарбиялык процессин, социалдык-экономикалык жана материалдык-техникалык абалын изилдөө үчүн кошумча, тематикалык толуктоочу жана изилдөөнүн негизги проблематикасын ачууга керектүү сандык жана сапаттык категориялар иштелип чыгарылат.

4.3. Тандоо, тандоо ыкмалары жана тандоого жетиктүүлүк

КРдин ДИМК маалыматы боюнча Кыргызстанда 114 медресе расмий катталган, анын 92си иштейт. Тандоо көлөмү – ишенүү ыктымалдуулугу 90% («+/-» 5% жалпы жонунан айтканда) 55 медресени түздү. Мүнөздөмөсү боюнча медреселер 3 деңгээлге: баштапкы, ортоңку жана жогорку болуп бөлүнөт. Берилген изилдөөдө медресенин жынысы/түрү (эркек/кыз/аралаш), этностук катышы жана жатып окууга шарттарынын бар/жогуна карата квоталык тандоо колдонулду. Тандалма үлгү топ көп баскычтуу тандоонун негизинде калыптанды.

Биринчи баскычта. Тандалма үлгү топ ДОЖду тандоонун негизинде түзүлгөн.

- Тандалма үлгү топтун көлөмдүк эсеби 92ден 53тү түздү, азыркы учурда кызмат көрсөтүп жаткан жана жатаканасы бар медреселер. Кээ бир медреселерде эркек жана кыз бөлүмдөрү болгондуктан жана өзүнчө башка имаратта жайгашкандыктан байкоо карточкасында өзүнчө каралып, медреселердин саны 61ди түздү. (31 эркек, 9 кыз, 21 кыз)

жана эркек балдар бөлүмү болгон медреселер)²¹

- Берилген тандоонун көлөмү республиканын жалпы деңгээлдеги жыйынтыктын тактыгын («+/-» 7%) жана ишенимдүүлүк даражасын 0,90 камсыз кылууга мүмкүнчүлүк берет.
- Медреселерде билим алып жаткан окуучулардын санына карата аталган диний окуу жайлар үч топко бириктирилди:

1. Кичи медресе (М)-окуучулардын саны 1ден 50гө чейин жетет
2. Орточо медресе (С)- окуучулардын саны 51ден 100гө чейин жетет
3. Ири медресе (Б) – окуучулардын саны 100дөн ашуун

Экинчи баскычта сурамжылоо үчүн тандалма үлгү топ окуучулардын арасынан тандоо аркылуу түзүлгөн.

- Тандалма үлгү топтун көлөмүн эсептегенде жалпы окуучулардын санынан (8400) 751 респондентти түздү.
- Респонденттердин кураманын 34%ын кыздар, 66%ын уландар болду.
- Берилген көлөм жыйынтыктардын тактыгын («+/-» 4%) камсыздап жана бүткүл республикалык даражада ишенимдүүлүк деңгээли 0,97 жетет.²²

Ар бир медресенин топторунан сурамжылоо төмөндөгүдөй болду:

Медресенин деңгээли	Респонденттердин саны		
	Эркек	Кыз	Аралаш
Ири медресе (Б)	18	18	18/18
Орточо медресе (С)	15	15	15/15
Кичи медресе (М)	9	9	9/9

5 кичине медреседе окуучуларынын саны 9га жетпегендиктен, тандоо мүмкүнчүлүгү жоктугуна байланыштуу болгон окуучулардын бары сурамжылоого катышты.²³

Кийинки баскычта сурамжылоо үчүн тандалма үлгү топ журналды же тизмени колдонуу менен туш келди окуучуларды тандоо аркылуу түзүлгөн. Окуучулардын санына жана окуу жылына байланыштуу респонденттерди тандоо кадамы аныкталган.

4.4. Маалыматты топтоо, иштетүү жана талдоо

Изилдөө методологиялык жактан жогоруда айтылган максаттарга жетүү үчүн аралаш ыкманы: **QUANT+qual+QUANT(Сандык+сапаттык+сандык)** – тандап алганбыз. Салыштырмалуу же абсолюттук көлөмдө чагылдырылган изилденүүчү аудитория жөнүндө так маалыматты сандык ыкма менен ала алдык. Сапаттык ыкма аркылуу – баалуулуктары, дүйнө таанымы, жүрүм-турумдун түпкү себептери жөнүндө кеңири маалымат ала алдык, ошондой эле респонденттер түшүнүп-түшүнбөй бергиси келбеген жана каалабаган маалыматтарды топтодук. Маалыматтарды сандык жана сапаттык ыкма менен чогултуу бир эле мезгилде жүргүзүлдү.

Изилдөө төмөнкүдөй куралдарды өзүнө камтыды:

- *Медресе окуучуларынын арасында сурамжылоо (face to face/бетме-бет) 94 суроо, анын ичинен 14 ачык суроолор боюнча жүргүзүлдү. Медресе окуучуларынын жарандык бирдейлиги жөнүндө сандык маалымат алуу үчүн аларды сурамжылоо абзел болчу. Бирок аталган сурамжылоо куралы изилдөөнүн предметин толук ачып бере албагандыктан, кошумча ыкма колдонуу максатка ылайык деп чечилген. Сурамжылоо кыргыз жана орус тилдеринде даярдалган. Кайсы тилде жооп берээрин респонденттер өздөрү тандашты.*

- *Жетекчилиги жана мугалимдери менен эксперттик интервью* (мүмкүнчүлүк болсо тарбия мугалимдерин киргизүүгө аракет кылдык). Тактоочу суроолор тизмеги кыргыз жана орус тилиндеги 34 суроодон турган. Кайсы тилде жооп берээри интервьюердин тандоосуна коюлду. Аталган курал медресе окуучуларынын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптануусунда жетекчиликтин жана мугалимдердин таасиринин ролун аныктоого шарт түзүп берди.
- *Инфратүзүм үчүн байкоо карточкалары* бир канча суроолордон туруп, ар бир медресе боюнча толтурулду. Бул изилдөө куралы медреселердин окуу-методикалык усулдарын жана имараттарынын санитардык-техникалык абалын кагазга түшүрүүгө жардам берди. Алардын негизинде медреселердин материалдык-техникалык базасы мамлекеттик жана муниципалдык талаптарга жооп береби, санитардык жана тазалык нормаларына дал келеби, ДОЖдун кызматкерлеринин жана окуучулардын саламаттыгы корголобу, аталган окуу жайлары КРдин мыйзам ченемдерине ылайык жабдылганбы ж.б. тактоого мүмкүн болду.

Маалыматтарды иштеп чыгуу жана талдоо

Медресе окуучулары арасында болгон сурамжылоо – сандык маалыматтарды иштеп талдап чыгуу (QUANT) төмөндөгү процесстерден турду:

1. Ачык суроолорго матрица түзүү (жоопторду киргизүү жана коддордун тизмесин түзүү).
2. Сапаттык маалыматтарды коддоо.
3. Маалымат базасына форма даярдоо (Excel).
4. Маалыматтарды базага киргизүү.
5. Баштапкы маалыматты иштетүү.
6. “SPSS Statistic” программасынын жардамы менен статистикалык тесттерди жүргүзүү.
7. Статистикалык маанилүү байланыштарды табуу.

Сапаттык маалыматтарды иштеп чыгуу үчүн:

Масштабдуу сапаттык маалыматтарды иштеп чыгуу жана талдоо процесси атайын компьютерлештирилген сапаттык маалыматтарды иштеп чыгарууга багытталган “MAXQDA” программалык жабдуусунун жардамы менен ишке ашырылды. Бул багытта текстти тематикалык талдоо ыкмасы колдонулду. Баштапкы маалыматтар тематикалык код жана категория боюнча топтоштурулуп, изилдөөнүн суроосу менен болгон байланышы (Udo Kuckartz-2014 методолгиясынын негизинде) кылдат иликтенди. Сапаттык жыйынтыктар негизги категориялар менен берилип жана мүмкүн болушунча сандык жыйынтыгына триангулативдүү анализ жүргүзүлдү. Сапаттык маалыматтарды иштеп чыгаруу төмөнкү кадамдарды камтыды:

1. Жүргүзүлгөн интервьюларды транскрипциялоо.
2. Транскриптерди системалаштыруу.
3. Индуктивдүү жана дедуктивдүү коддоо.
4. Коддорду категориялаштыруу.
5. Категориялар боюнча аналитикалык эскертмежазуу.
6. Жыйынтыктардын негизинде индуктивдүү гипотезаларды аныктоо.

Маалыматты иштеп чыгуу жана талдоо ДКИБнын кызматкерлери тарабынан ишке ашырылды. Интервьюларды транскрипциялоо талаа изилдөөчүлөрү тарабынан талаа изилдөөсү убагында жана аяктагандан кийин ишке ашырылды.

Изилдөөнү триангуляциялоодо түрдүү маалымат булактарын жана изилдөөчүлөрдүн тастыктоосу аркылуу жүргүзүлдү. Аналитикалык-түшүндүрмө модель сандык ыкмага негизделсе, ал эми сапаттык ыкма ага көмөктөшүп, тактап турат.

4.5 Изилдөөнүн этикалык принциптери

Бул изилдөөнүн этикалык негизи GESIпринциптеринин түрмөгү түздүлдү. Бул принциптер Орто Азия социалдык илимий изилдөөлөрүнүн арасында эң биринчиден болуп бул изилдөө аркылуу практика жүзүндө колдонулду.

Изилдөөнүн бул түрү, өрнөктүү изилдөө катары 3 негизги этикалык ыкмага басым жасайт – гендердик сезимталдык, социалдык инклюзивдүүлүк жана адам укуктарына негизделүү (“GESI ыкмасы”/ “GESI approaches”). Бул ыкмаларды социалдык илимдерде изилдөөнүн негизги этаптарында колдонуу уникалдуу жана инновациялык болуп саналат. Бул ыкмалар изилдөөнүн салттуу жана алдынкы этикалык принциптерин, нормаларын жана баалуулуктарын камтыгандыктан, бул практиканы документтөө жана жайылтууга татыктуу.

GESI ыкмасына ылайыкташтырылган изилдөө - бул изилдөө жүргүзүүнүн универсалдуу принциптери менен баалуулуктарын сактоо үчүн калктын аз өкүлүн камтыган, аялдардын, эркектердин, жаш балдардын жана ар кандай аялуу топтордун ар кандай көз караштарын так чагылдырган изилдөө. Далилге негизделген практика доорунда, жоопкерчиликтүү изилдөөлөр инклюзивдүү жана адам укуктарына шайкеш келген саясатты иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга түрткү бериши керек, бул өз кезегинде изилдөөнүн өзү квалификациялуу болуп, белгилүү бир параметрлерге ылайык келүүнү талап кылат. Бул параметрлерди иштеп чыгуудан алдын, GESI ыкмасындагы ар бир түшүнүктү аныктап алуу керек.

Гендердик сезимталдык

Мыкты тажрыйбалар:

- Изилдөө суроолору жана гипотезалар гендердик бейтарап формада түзүлдү;
- Изилдөөгө тандалган аялдар менен эркектер пропорционалдуу түрдө көрсөтүлдү;
- Теориялык негиздер аялдарга да, эркектерге да тийиштүү жана бирдей мүнөздө келтирилди;
- Изилдөөнүн куралдары маалыматтарды чогултуу үчүн жыныстык өзгөчүлүктү эске алуу менен иштелип чыкты;
- Талаа изилдөөсүндө баштапкы маалыматтарды чогултууда гендердик сезимталдык ыкмалар колдонулду;
- Гендердик айырмачылыктар кылдат иликтенип, отчетто чагылдырылды;

Социалдык инклюзивдүүлүк

Мыкты тажрыйбалар:

- Медреселердин бардык түрлөрүнөн (Куран жаттоо, диний билим берүүчү), (башталгыч, орто, жогорку), (этностук өзгөчөлүгү боюнча) медреселер изилдөөгө тандалып, көз карашы жана пикирлери чагылдырылды;

- Изилдөөгө катышкан кыргыз эмес респонденттерге өз эне тилинде сүйлөө мүмкүнчүлүгү берилди;
- Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдар жана этникалык азчылыктардын балдары мүмкүн болушунча тандалып алынды;
- Талаа изилдөөчүлөрү аймактык, диний, тилдик жана башка сезимталдуулукка тиешелүү жөндөмдөр боюнча окуудан өтүп, ар кандай сезимтал маселелерге көңүл бурууга жана абалга карата иш алып барууга үйрөтүлдү;

Адам укуктарына негизделген ыкма(approach)

Мыкты тажрыйбалар:

- Изилдөө циклине киргизилген изилдөө процесстери кодулоосуз жана респонденттердин курагы, кызмат орду жана жынысына карабастан баары тең тандалып жүргүзүлдү;
- Медресенин окуучулары жана кызматкерлери изилдөөнүн максаты жөнүндө кеңири маалымат алышты. респонденттер менен маектешүү эркин, ооз эки жана жазылуу түрдө макулдугун алгандан кийин гана жүргүзүлдү.
- Изилдөөнүн натыйжаларын туура эмес чечмелөө, жашыруу жана бурмалоо мүмкүнчүлүгүн жоюу үчүн, ички жана тышкы мониторлор маалыматтарды талдоо процессин кылдаттык менен көзөмөлгө алышты.

5. ИЗИЛДӨӨНҮН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

Жогоруда белгилеп кеткендей, жарандык иденттүүлүк концепти дүйнөлүк илимий дискурста түрдүү дисциплинадагы илимпоздорун арасында көп талаш-тартыштарды жаратып жана бирдей аныктамага келалбай жатканы менен, ал мамлекет куруу жана аны түптөө маселеси менен алектенген илимпоздордун жана саясатчылардын негизги темаларынын бири болуп саналат. Жарандык иденттүүлүктү белгилүү бир мамлекет менен жарандардын ортосундагы карым-катнаш деп түшүнсөк, бул карым-катнаштын маңызы мамлекеттин өнүгүү дооруна жараша өзгөрүлүп турат. Бул деген сөз, түптөлүү доорунда турган мамлекет менен анын элинин ортосундагы байланышы, мамлекеттүүлүгү түптөлгөн өлкөнүн анын жарандары менен болгон карым-катнашынан айырмалуу болуусу ыктымал. Бирок жарандык иденттүүлүктү түшүнүп билүү, канчалык белгилүү бир контекстке байланыштуу болбосун, аны изилдөө үчүн илимпоздор бир нече жалпыланган категориялардан турган түрдүү моделдерди колдонушат. КРдин контексти комплекстүү кубулуштар менен байланышкан: глобализация жана ал менен байланышкан эл аралык миграция, регионалдык геополитикалык процесстер, саясий эгемендүүлүктүн жаңыдан эле кабыл алынышы, өлкөдөгү көп улуттуулук жана көп конфессиялуулук. Бул кубулуштардын баары мамлекет жана жарандардын ортосундагы социалдык, экономикалык, саясий жана психологиялык карым-катнаштын маңызына жана өнүгүү багытына таасир бериши мүмкүн, анткени жарандык иденттүүлүк элдин этникалык, регионалдык, диний жана башка иденттүүлүктөрүнүн өз-ара аралаш катнашынан да пайда болот.

Бул изилдөөдө медресе окуучуларынын граждандык иденттүүлүгү тууралуу сөз болот. Медресе – бул жаш улан-кыздардын диний иденттүүлүгүн түптөп курчуткан кичи контекст деп эсептесек, бул контекстте алардын жарандык иденттүүлүгү кайсыл багытта өнүгүүсү мүмкүн? Ушул суроону изилдөө үчүн биз Какадий Д.В. тарабынан Кыргызстандын контекстине жакын мисалдын негизинде иштелип чыгарылган жарандык иденттүүлүк моделин колдондук. Бул модель өз-ара байланышта турган төрт жалпы аналитикалык категориялардан турат: когнитивдик, сезимдик-баалоочу (эмоционалдык), нарктык-багыттоочу (баалуулук) жана ишкердик-аракетчил (ишмердүүлүк) негизделген. Ар бир категория жарандык иденттүүлүктү өз багытында изилдөө контекстине туура келтирилген индикаторлор аркылуу изилдейт. Категориялар бир-бири менен тыгыз байланышта болот. Бирөөсүндө болгон өзгөрүүлөр экинчисиндеги болгон жылыштарга себепкер болот. Бирок бул категориянын бирөөсү экинчисинен көбүрөөк мааниге ээ эмес – алар баары өзүнүн огунда жүргөн процесстер. Мисалы, бир мамлекеттин тарыхый басып өткөн жолун окуп, билип, андагы жашаган элдердин баалуулуктарына өзүн жакын сезип, ал мамлекеттин белгилүү бир тармагын өнүктүрүү үчүн салым кошуусу- бул адамдын ал мамлекетке болгон жарандык иденттүүлүгүн арттыруу болуп саналат. Жарандык иденттүүлүк бул алдыга гана умтулган бир тараптуу процесс эмес. Адамдын жарандык иденттүүлүгү алсыздап же күчтөнүүсү мүмкүн.

Бул бөлүм төрт негизги бөлүктөн жана жыйынтыктоочу корутундудан турат. Ар бир бөлүк бир аналитикалык категорияны талдайт. Корутундуда, адегенде ар бир категориянын жыйынтыктарын изилдөөнүн теоретикалык чегинде талкуулап, андан соң негизги жыйынтыктар талкууланат.

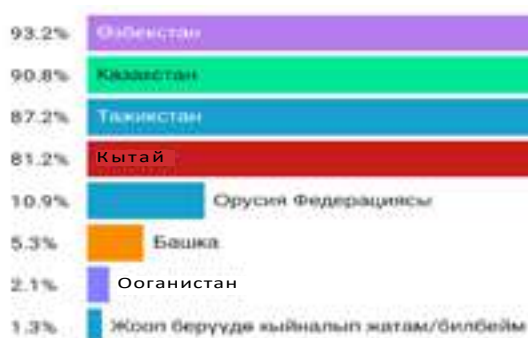
5.1. КОГНИТИВДИК БӨЛҮМ

Жарандык иденттүүлүк моделинин когнитивдик бөлүмү изилдөөгө катышкан окуучулардын КРдин негизги фактылары тууралуу билимин текшерет. Бул фактылар өлкөнүн географиялык өзгөчөлүктөрү, мамлекеттүүлүктүн жана коомчулуктун калыптануу тарыхы, мамлекеттик түзүлүшү жана анын символикасы тууралуу болот. Жарандардын бул фактылар тууралуу болгон билими алардын Кыргызстандын тарыхый өткөн жолун, улут катары калыптануусун жана азыркы учурдагы саясий, социалдык жана географикалык профилин сүрөттөп бере алуусун жана ал аркылуу мамлекетке өздөрүнүн жакындыгын сезип билүүсүн көрсөтөт. Бул бөлүм маңызы боюнча сандык (quantitative) категория болуп саналат, анткени окуучулар берилген суроолорго туура, туура эмес же толук эмес гана жооп бере алат. Суроолор негизинен орто мектептин окуу программасынан алынган. Берилген жооптор окуучулардын жыныстык, этникалык, билимий жана башка өзгөчөлүктөрү боюнча талданат.

5.1.1. Кыргызстандын географиялык абалы

КРдин географиялык абалы тууралуу суроолордун бири мамлекетибиздин кайсыл өлкөлөр менен чектешет деген суроо болду. Бул суроого сурамжылоого катышкан окуучулардын 2/3 бөлүгү туура жана толук жооп беришти (1-диаграмманы караңыз). Кызыктуусу - кээ бир окуучулар бул суроого Орусия жана Ооганистанды кошсо, кээ бирлери АКШ, Германия, Пакистан, Беларусь жана Түркия мамлекеттери менен чектешет деп эсептешет. Балким бул өлкөбүздүн аталган мамлекеттер менен болгон транснационалдык, көп тармактуу байланыштардын бар экендиги тууралуу көрсөткүч болушу мүмкүн.

1-диаграмма. «КР кайсы өлкөлөр менен чектешет? - суроосуна респонденттердин жооптору»

Бул суроону окуучулардын медресеге чейинки билиминин көрсөткүчү аркылуу талдоону туура көрсөк, билим деңгээли канчалык өссө, ошончолук бул суроого туура жооп бергендердин саны көбөйүүдө. Медресеге 9-классты бүтпөй келгендердин 58%, 9-классты бүтүрүп келгендердин 63% туура жооп беришсе, 11-классты аяктап келгендердин 69%, орто кесиптик лицейди бүтүргөндөрдүн 91% туура жооп беришкен. Ошол эле учурда медреседен сырткары башка билим берүү мекемеде (мисалы, орто мектеп же кесиптик лицейде) билималып жаткан окуучулар бирга медреседе окугануул-кыздарга салыштырмалуу көбүрөөк туура жооп беришкен.

Бул суроо боюнча кыз балдар менен эркек балдардын берген жоопторун салыштырып көрсөк кызыреспонденттердин 54% туура жооп беришсе, эркек респонденттердин 70% туура жооп беришкен. КР чектешкен мамлекеттерди билүүдө 16% ды кайырманын себебин изилдөөнүн башка табылгалары менен бирге чечмелегенге аракет кылабыз.

Андан сырткары КРдин административдик облустарына байланыштуу суроого орун берилди. Кыргызстандагы аянты жагынан эң чоң облус кайсы? – суроосуна сурамжылоого катышкан окуучулардын 1/3 бөлүгү туура жооп беришсе, 1/4 бөлүгү Ош облусу аянты жагынан эң чоң деп эсептешет. Калкынын саны башка облустарга салыштырмалуу көп болгондуктан, Ош облусу-

нун аянты дагы чоң деп ойлоп алышы мүмкүн. Ошондой эле окуучулардын 10%га жакыны бул суроонун жообун билбей турганын билдирген.

Бул суроого жооп берген респонденттердин этникалык өзгөчөлүгү боюнча карап көрүүнү да туура көрдүк. Өзбек, дунган ж.б. этникалык топторго тиешелүү окуучулардын 1/4 бөлүгү гана бул суроого туура жооп беришсе, кыргыз улутундагы окуучулардын 1/3 бөлүгүнөн көбү туура жооп беришкен. Айырмачылык 5-6% гана түзгөндүктөн, кыргыз улутундагы окуучулар КРдин географиялык өзгөчөлүктөрүн көбүрөөк билет дегенди билбирбейт.

Бул суроого берилген жоопторду да, кыздар жана эркек балдар арасында талдап чыксак, жогорудагы жыйынтыкка окшоп, бул суроого да эркек балдар 10%га көбүрөөк туура жооп беришти. Жүргүзүлгөн байкоо карточкасынын жыйынтыгы боюнча 61 медреседен төртөөндө гана география сабагы окутулат. Алардын экөөсү кыз балдардын, экөөсү эркек балдардын медресеси. Бирок жалпы жарандык предметтердин кирүүсү боюнча тандалган үлгү топтогу медреселердин арасынан салыштырып караганда эркек балдардын медреселеринде артыкчылык байкалат. Тагыраак айтканда, 9 кыздар медресесинде жалпы жарандык сабактар болсо, эркек балдардын медреселеринде бул көрсөткүч 15. Жалпы интеллектуалдык деңгээлге бул предметтердин таасиринен улам Кыргызстандын географиялык абалы боюнча эркек респонденттердин салыштырмалуу жакшы жооп берүүсүнө түрткү болуусу мүмкүн.

Медреселердин көбүндө диний эмес предметтер (мисалга: география, математика, тарых ж.б.) акчалай ресурстардын, мугалимдердин, инфраструктуралык шарттардын же зарылчылыктын жоктугунан медресенин окуу программасына киргизилген эмес. Төмөндөгү респонденттин айтуусу боюнча медресеге орто билими бар гана балдарды алгандыктан, аларда диний эмес предметтер боюнча болгон билими жетиштүү жана кошумча сабактарга муктаждык жок.

“Интервьюер: Кыргыз тарыхынан башкажалпы жарандык (светтик) сабак барбы? Мисалы, кыргыз тили, орус тили, география...

Респондент: Жок.

Интервьюер: Андай сабактардын жоктугу эмнеге байланыштуу деп ойлосуз? Кыздарга светтик сабактар керекпи?

Респондент: Албетте керек да. Булар тогузунчу класска чейин окуп келишкенден кийин жетиштүү билимдери бар.” (Ош_01_11_01: 127-130)

Бирок ошол эле учурда кээ бир „прогрессивдүү“ типтеги медреселер каржы маселесин өзүлөрү чечип жергиликтүү мектептердин мугалимдерин медресеге диний эмес предметтерди окутуу үчүн чакырып келишет. Мындай медреселер үчүн бүтүрүүчүлөрдүн турмушка ар тараптуу даяр болуп чыгып, билимин жогорку окуу жайда улантып кетүүсү эң маанилүү. Бирок мындай медреселер шарттардын жоктугунан улам саналуу эле кездешет.

“Светтик предметтер бар, кыргыз тили, информатика, дене тарбия жана география бар. өзү, бизде планда жазылган. Бизаларга акча чогултуп бере албайбыз, аны мугалимдерге айлык алып бериш керек. Анан кыргыз тилди киргиздик, мектептен эжсей алып келдик, быйыл информатиканы киргиздик анан дене тарбияны киргиздик. Эми муфтияттан келген программаны негизинде өтүп атат, ошону толук аткарышка аракет кылалы деп, светтик предметтен мугалимдерди алып, бергенге тырышып атабыз. Ошол үчүн мектеп менен жакшыбыз, мектептин мугалимдерин ишке алганбыз.” (Ош_02_11_01: 225-225)

КРдин географиялык өзгөчөлүктөрүн бир гана география сабагы аркылуу эмес, кошумча адабият окуу, жалпы маалымат каражаттарынан жана интернет булактары аркылуу да окуп билсе болот. Изилдөөгө катышкан медреселердин 40ында китепкана, 25инде окуу бөлмөсү, 17синде гана ар түрдүү предмет боюнча китептер жана 21инде гана интернет байланышы бар болгондуктан, медресе окуучуларынын ар тараптан өнүгүү мүмкүнчүлүктөрү аз.

Жаңы сунушталып жаткан Кыргыз Республикасындагы Диний билим берүүнү жөнгө салуу-

нун тартиби жөнүндөгү жободо сунушталган Кыргызстандын тарыхы, Адам жана коом, Диндердин тарыхы, Жаран таануу, Кыргыз тили жана Кыргыз адабияты сабактары толугу менен окутулган бир дагы диний окуу жай азарынча жок. Бул дагы өз кезегинде жарандык иденттүүлүктүн дагы калыптануусуна өз кедергисин жана жогорудагы предметтердин окутулбай жаткандыгы медреселердин бул жобого даярдыктарынын жоктугунан же мүмкүнчүлүктүн аздыгынан кабар берет.

5.1.2. Кыргызстандын тарыхы

Жарандык иденттүүлүктүн когнитивдик бөлүмүнүн дагы бир көрсөткүчү бул мамлекеттин же андагы жашаган элдердин тарыхый жактан өтүп келген жолу же калыптануусу тууралуу билимдин болушу эсептелет. Белгилүү бир мамлекет менен байланышкан тарыхый окуялар, инсандар, жетишкендиктери жана өткөргөн кыйынчылыктар тууралуу коомдук эске тутуу жана аны жаңы муунга өткөрүп берүү менен жарандар бул мамлекет менен өзүн байланыштырып, өткөн муундун каталарын моюнга алып, алардан сабак алып, мамлекеттин өнүгүүсүн белгилүү бир нукка бурууга аракет кылат. Мамлекеттик тарыхты реконструкциялоо жана коомдук эске тутууну калыптандыруу мектеп парталарынан башталат жана элдин калың катмарына массалык маалымат каражаттары аркылуу берилет.

Бул тууралуу да изилдөөгө катышкан окуучуларга суроолор берилди. Алардын бирөөсү КРдин аймагына Улуу жибек-жолу алып келген пайдалары тууралуу болду. Окуучулардын жарымынан көбү бул суроонун жообун билбей турганын айтышса, 40% соода-сатыкөнүккөнүн, соода-сатыкмененкатарэларалыкмамилелердинөнүккөнүн белгилеген. Ал эми 10% өлкө аймагында жаңышаарлар, чептер пайда болгонун айтышкан.

2- диаграмма. “Улуу Жибек Жолу Кыргызстандын аймагына кандай пайдаларды алып келген?- суроосуна берилген жооптор” (көк менен боёлгон жооптор туура, кызыл менен боёлгондор туура эмес жооп категориялары)

Тарых боюнча Улуу жибек жолуна байланыштуу суроо менен чектелбей, Кыргызстанга исламдын кеңири тараган Караханийлер дооруна туура келген, XI кылымдагы мулсулман улуу ойчул Ж. Баласагындын “Кут алчу билим” (Кутадгу билиг) чыгармасы тууралуу медресе окуучуларына суроо берүүнү туура болот деп чечтик. “Кут алчу билим” чыгармасынын автору ким деген суроосуна респонденттердин 27 % туура жооп берди, ал эми 62% билбегенин айтса, респонденттердин 6% Ч. Айтматов, 3% га жакыны орто кылымдагы башка ойчул Махмуд Кашкари деп жооп беришкен.

Бул суроого туура жооп берген респонденттерди медресеге чейинки билими менен талдап көрүүнү чечтик. Аталган суроого жооп берүүдө жогорку билимдүүлөр жакшы көрсөткүч көрсөткөн 67%, 11-классты бүтүрбөй келгендердин 38%, 11-классты бүтүрүп келгендердин 35%, 9-классты бүтүрүп келгендердин 26%, 9-классты бүтүрүрбөй келгендердин 19% жана орто кесиптик лицейди аяктагандардын 9% туура жооп беришкен. Окуучулардын медресеге чейинки билими жогору болгон респонденттер салыштырмалуу жакшы жооп бергенин көрүүгө болот. Мунун себебин медреселерде жалпы жарандык сабактардын жетишээрлик деңгээлде окутулбагандыгы жана мектеп учурунда окуучулардын бул темага анча көңүл бурбагандыгы

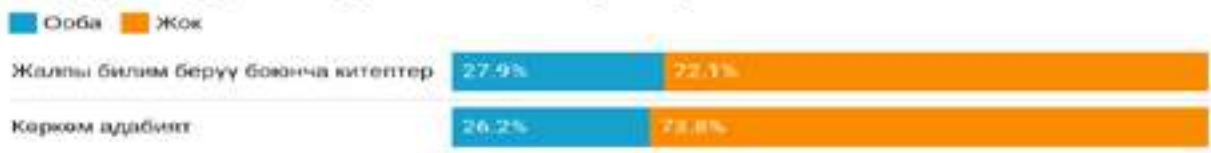
менен түшүндүрүүгө болот. Кызыктуусу, жогоруда белгилеп кеткендей географиялык өзгөчөлүктөр тууралуу суроолорго эркек балдар көбүрөөк туура жооп беришсе, бул суроого тескеринчеси кыз балдардын 38% жана эркек балдардын 21% гана туура жооп бергенин көрүүгө болот. Бул суроону этностук өзгөчөлүгү менен карап көрүүнү да туура таптык. Себеби, Ж. Баласагын түрк тилдүү элдердин арасында аты көбүрөөк белгилүү жана кыргыз мектептерде “Кут алчу билим” Кыргыз адабияты сабагында 8-класстын окуу программасында бар. Кыргыз улутундагы респонденттердин 1/3 бөлүгү бул суроого туура жооп беришсе, өзбек ж.б. этноско тиешелүү окуучулардын 1/10 бөлүгү гана туура жооп беришти, дунган этносуна таандык респонденттер бул суроого туура жооп бере алышкан эмес.

3-диаграмма. “Кут алчу билим” чыгармасынын автору ким? – суроосу этностук өзгөчөлүгү менен

Байкоо карточкасынын жыйынтыгы боюнча 61 медресенин 9%га жакын өлчөмүндө Кыргызстандын тарыхы сабагы окутулат. Жусуп Баласагындын “Куталчубилим” чыгармасы Кыргызстандын тарыхы сабагынан өтүлөт жана жогоруда айтылгандай кыргыз мектептеринде 8-класста Кыргыз адабияты сабагынын программасында да бар. Мектепте убагында аталган чыгарманы окубаган болушу мүмкүн. Байкоо карточкасы боюнча медреселердин (3-диаграмма) 17синде жалпы билим берүү боюнча китептер, 16сында көркөм адабияттар бар. Бул көрсөткүч жетиштүү деңгээлде болбосо дагы жалпы билим берүү жана көркөм адабияттардан бир нече даана китеп болгондугун билдирет.

4-диаграмма. “Медреседе кандай китептер бар?” – байкоо карточкасы боюнча

Бул суроого туура жооп берген окуучулардын китепканасы бар же жок медреселерде окуусун текшерүү үчүн салыштырма амалын жүргүздүк. Анын жыйынтыгы боюнча, төмөндөгү таблица көрсөтүп тургандай, китепканасы бар медреселердин көпчүлүк бөлүгүндө окуган окуучулар бул суроого туура жооп бере алган эмес. Башкача айтканда туура жооп бергендердин көп бөлүгү китепканасы жок медреселерде окушат. Бул демек, китепканада тарых боюнча китептердин аздыгын же жоктугун, же окуучу балдардын бул китептерди окубашын билдирет. Медреселердин китепканаларында китептердин басымдуу бөлүгү диний китептер жана алардын көбү араб тилинде. Жалпы жарандык китептерден Кыргызстандын тарыхы, Кыргыз тили, География китептери бир же бир нече нускадан гана бар. Ошондой эле кыргыз адабиятына таандык болгон Жеңижок, Ч. Айтматов, К. Жантөшевдин, орус адабиятынан Пушкиндин, Чеховдун, Толстойдун чыгармаларынан бир же эки нускадан табууга болот. Кээ бир медреселердин китепканалары медресе мүдүрүнүн бөлмөсү же мугалимдердин бөлмөсү болгондуктан окуучулардын кирип китеп алып, китеп окуусун татаалдатат.

1-Таблица. Салыштырма таблица. “Кут алчу билим” чыгармасынын автору ким? * китепканасы барже жок медресе

“Кут алчу билим” чыгармасынын автору ким?; туура жооп % менен	китепкана бар	китепкана жок	жалпы
0-60 %	16,30%	13,30%	15,50%
61-70 %	11,60%	6,70%	10,30%
71-80 %	20,90%	40,00%	25,90%
81-90 %	32,60%	33,30%	32,80%
91-100 %	18,60%	6,70%	15,50%
Жалпы	100%	100%	100%

Жалпы саны: 52; калтырылган: 0 (0,0%)

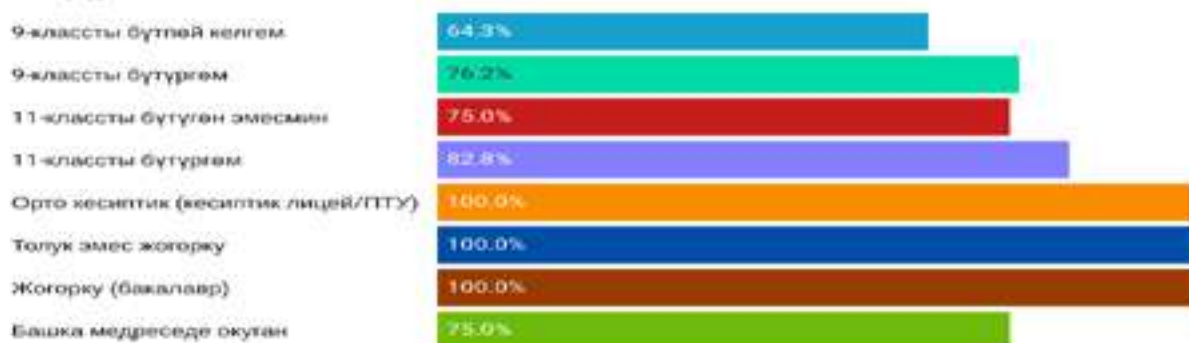
Изилдөөчү топ Ж. Баласагындын “Кут алчу билим” чыгармасынан башка заманбап тарыхы-бызга тиешелүү суроо берүүнү зарыл деп эсептеп, КРдин эгемендүүлүктү алган жылын суроону максатка ылайык көрдү. Кайсы жылы биздин мамлекет эгемендүүлүктү алган суроосуна сурамжылоого катышкан окуучулардын 50%га жакыны туура жооп берген. Ал эми 20% бул суроонун жообун билбегенин айтса, 30%га жакыны бул суроого туура эмес жооп берген.

Бул суроону гендердик жана жашынын айырмачылыгы боюнча да талдап көрүүнү туура көрдүк. Бул суроого кыздар медреселеринин окуучуларынын 54%, эркек медреселердин окуучуларынын 46% туура жооп беришкен. 14-17 жаш курагындагы окуучулардын 2/5 бөлүгү, 18-21 жаш курагындагы окуучулардын жарымы туура жооп беришсе, 22 жаштан жогорку респонденттердин 30% бөлүгү туура жооп беришкен. Мындай болуусунун себеби респонденттердин дээрлик бардыгы эгемендүүлүктөн кийин төрөлүп, 1991-жылга жакын төрөлгөндөр бул жылды жакшыраак билиши мүмкүн.

Байкоо карточкасына ылайык 6 медреседе Кыргызстандын тарыхы сабагы окутулат. Алардын төртөө кыздардын медресеси. Бул сабактардын берүүлүүсү дагы бул суроолордун жообуна белгилүү деңгээлде таасирин тийгизиши мүмкүн.

Эгемендүүлүк жылы менен жакын байланышы бар КРдин биринчи президенти ким? – деген суроосу да суралды. Бул суроого респонденттердин 3/4 бөлүгүнөн көбү туура жооп берген. Бул суроону окуучулардын медресеге чейинки билими менен карап көрүүнү чечтик. Медресеге чейин билим даражасы арткан сайын берилген туура жооптор да артат. Мунун себеби, ар кандай предметтерди окуу менен интеллектуалдык деңгээли өсүп, КРдин тунгуч президенти тууралуу маалыматы көбөйгөнүн көрсөтүп турат.

5-диаграмма. “КРдин биринчи президенти тууралуу туура жооптор окуучулардын медресеге чейинки билими менен”

Байкоо карточкасына ылайык тандалган 61 медресенин 24үндө жалпы жарандык предметтер бар, ал эми 6 гана медреседе Кыргызстандын тарыхы сабагы окутулат. Биринчиден, медреселерге КМДБ тарабынан берилген бирдиктүү окуу программасында жалпы жарандык предмет-

терди окутуу шарт эмес. Башкы талап катары аталган бирдиктүү окуу программасы коюлган. Медресе жетекчилери берген эксперттик интервьюга ылайык, дээрлик бардык диний окуу жайлар кошумча диний эмес предметтерди киргизүүнү каалайт, бирок ал үчүн жогоруда айтып кеткендей каражат жетишпей келет. Медреселер жеке тараптардын каржылоосуна муктаж болгондуктан жана мамлекет тарабынан диний эмес предметтерди өтүү үчүн мугалим жана каражат бөлүнбөгөндүктөн, медреселер эң негизги диний предметтерди өткөрүүгө гана каражаттарын сарптап, андан ашып калса гана башка предметтерди окуу программасына факультатив катары киргизет. Кээ бир медреселердеги окуучулардын ата-энелери диний эмес болгон предметтердин медреселерде окутулуусуна каршы чыгат. Алар үчүн диний окуу мекеме профилдик болгондуктан, кошумча предметтер жакшы сапатта берилбейт же окуучуларга кереги жок.

„Ооба, биз делесветтик билимди жактайбыз да, бала эки жактан өнүксө экен дейбиз. Биздин өзүбүздүн максатыбыз дагы, аракетибиз дагы бар. Бирок бул жерде, ошол максатта биз кээбир светтик сабактарды кошконбуз. Бул жерде көйгөй бар, ата-эне мисал үчүн мына бул светтик предметти кошулу, баланы окуталы десе көнбөйт. Мисал үчүн англис тилин окуталы десек: “Эгер андай эле окуткум келсе бул жерден жакшыраак жерге өзүм деле окутуп алам. Менин балам ушул жерде чала молдо болбостон, дин окуса” деген талапты коет.” (Ош_01_21_03: 144-144)

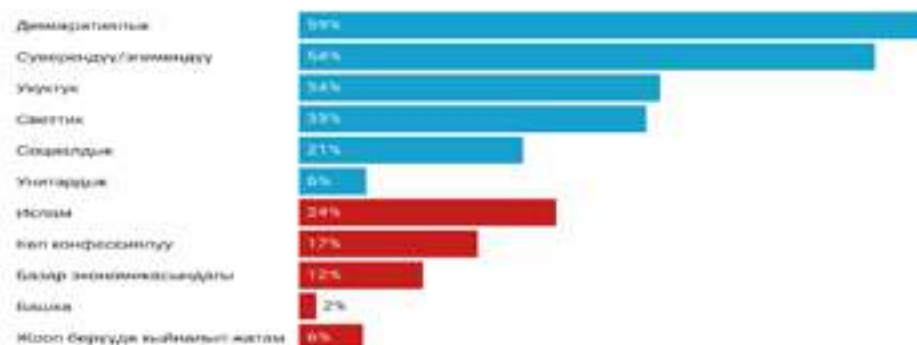
Мындай ата-энелер негизинен кыз жана эркек балдарын диний багыттагы адис болуусун каалагандыктан улам болушу мүмкүн жана табигый көрүнүш катары бардык ата-энелер балдары жакшы билим алуусун каалайт, б.а. “чала молдо” болуусун каалабайт. Медресе мугалимдери арасында жүргүзүлгөн эксперттик интервьюлардын мазмунуна ылайык көбүнчө ата-энелер балдарын ыймандуу жана адептүү болуусун каалагандыктан медреселерде окутууну каалашат, ж.о.э мугалимдер билим алууну куштун эки канатына окшотуп, куш бир канаты менен уча албаган сыяктуу диний сабактар куштун бир канаты болсо, жалпы жарандык сабактар экинчи канаты сымал деп, жалпы билимдерди окутуунун актуалдуулугун сезип жатышат.

5.1.3. Мамлекеттик түзүлүш жана саясий система

Мамлекеттин саясий түзүлүшү, анын саясий системасы жана мыйзамдары тууралуу маалымат жарандык иденттүүлүктүн калыптануусуна таасирин тийгизет, анткени мындай маалыматтын жарандарда бардыгы же жоктугу алардын саясий жактан активдүүлүгүн, өз укуктарын жана милдеттерин билүүсүн аныктайт. Бул теманын алкагында КРдин Конституция боюнча мамлекеттик түзүлүшү жана мамлекет башчысы тууралуу суроо узатылды.

КРдин Конституциясына ылайык, Кыргызстан мамлекеттик түзүлүшү боюнча респонденттердин жарымынан көп бөлүгү КРди демократиялык, суверендүү мамлекет катары көрөт. Ошол эле учурда 1/3 бөлүгү светтик деп аныктаса, калган 1/4 бөлүгү Ислам мамлекети деп билишет экен. Бирок дээрлик бардык респонденттер (98%) мамлекет башчы деп президентти туура таанышат.

6-диаграмма. “КРдин Конституциясы боюнча Кыргызстан мамлекеттик түзүлүшү жагынан кандай мамлекет болуп саналат? – суроосуна берген жооптор”

5.1.4. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик символикалары

Мамлекеттик символдор – бул бир өлкөнү башка өлкөлөрдөн ажыратып, айырмалап, тааныта турган белгилер болуп саналат. Бул белгилер тууралуу маалыматты билүү – жарандык иденттүүлүктүн когнитивдик компонентинин эң негизги бөлүгүнүн бири болуп саналат. Изилдөөнүн катышуучуларынын 80%дан ашууну КРдин мамлекеттик символдору катары желек жана герб деп тааныса, 67%га чукулунда дагы атады. Ал эми 7%га жакыны туура эмес элементтерди атады, мисалы, ак калпак, Манас, ошондой эле Айгүл гүлү, боз үй, тоолор, кыргыз оймолору, улуттук валюта, улуттук оюндар сыяктуу жооптор. Балдардын көпчүлүк бөлүгүнүн бул суроого туура жооп беришинин себептеринин бири бул символикалар менен мектепте кенже класстардан баштап таанышып, аларды көпчүлүк медреселерде жолуктурууга болот. Барылган 61 медресенин 47синде КРдин Желеги, 46сында КРдин Герб жана 44үндө КРдин Гимни илинген.

Бул суроону сурамжылоодо алынгантуура жооптор менен медреседеги мамлекеттик символикалар менен салыштырып көрүүнү туура көрдүк. КРдин Гимни жана Туусу болгон медреселердин окуучулары мамлекеттик гимни жана желеги илинген медреселердин окуучуларына салыштырмалуу жакшыраак жооп беришкен. Ал эми герб боюнча алынган жооптордо чоң айырмачылык болбосо дагы, герб жана желек илинген медреселердин окуучулары аз да болсо салыштырмалуу жакшыраак жооп беришкен депайтууга болот.

2-таблица. Салыштырма таблица. КРдин символикалары кайсылар? Туура жооптор менен медресенин имаратында мамлекеттик символдордун болгону менен салыштыруу

КРдин символикалары, туура жооп % менен	Гимн: имаратта бар			Герб: имаратта бар			Желек: имаратта бар		
	бар	жок	жалпы	бар	жок	жалпы	бар	жок	жалпы
0-60 %	16,3%	13,3%	15,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
61-70 %	11,6%	6,7%	10,3%	2,2%	0,0%	1,8%	0,0%	8,3%	1,7%
71-80 %	20,9%	40,0%	25,9%	6,7%	16,7%	8,8%	6,5%	8,3%	6,9%
81-90 %	32,6%	33,3%	32,8%	24,4%	16,7%	22,8%	15,2%	8,3%	13,8%
91-100 %	18,6%	6,7%	15,5%	66,7%	66,7%	66,7%	78,3%	75,0%	77,6%
Жалпы	100 %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Жалпы саны: 57; Калтырылган: 0 (0,0%)

5.1.5. Когнитивдик бөлүмгө корутунду

Бул бөлүм жарандык иденттүүлүктүн когнитивдик компонентин респонденттердин КРдин географиясы, тарыхы, саясий түзүлүшү жана мамлекеттик символикалары тууралуу билимин текшерип чыкты. Берилген суроолор мектептин окуу программасына кирген жөнөкөй, таанымал темалардан алынды. Жооптор респонденттердин гендердик жана этникалык өзгөчөлүктөрүн, медресеге чейинки билим деңгээлин жана медресенин инфраструктуралык жана башка абалын эске алуу менен тандалып чыгарылды. Эң негизги жыйынтыктардын корутундусу бул тизмеде белгиленди:

- Медреселердин басымдуу бөлүгүндө диний эмес предметтер шарттардын жана каражаттын жоктугунан окуу программасына киргизилген эмес. Медреселердин мүдүрлөрү жана мугалимдери диний сабактар менен кошо диний эмес жалпы кругозорду кеңейтүүгө багытталган предметтердин (мисалы: математика, география, тарых, чет тилдери жана информатика) медресенин бүтүрүүчүлөрүчүн маанилүү экендигин түшүнгөнү менен, мугалимдерди четтен жалдаганга каражаттары жетишпейт. Медреселер үчүн алардын окуучулары бир гана диний өңүттө билимин өрчүндөтүү эмес,

турмушка көп тармактуу даяр болгон бүтүрүүчүлөр чыгуусун самашат.

- Айрым ата-энелер медреседе окуучулардын жалпы жарандык предметтерди медреседе окутуулусун каалабайт.
- Когнитивдик суроолорго гендердик жактан эркек балдардын жана кыздардын жооптору кескин түрдө айырмаланган жок. География суроолоруна эркек балдар көбүрөөк туура жооп берсе, тарых боюнча суроолорго кыздар эркек балдарга салыштырмалуу көбүрөөк туура жооп беришти. Кыргыз улутунда эмес окуучулар тарых жана география суроолоруна көбүнчө ката жооп бергенинин себеби, медресеге чейин кыргыз тилдүү эмес мектептерде бул тармакта азыраак көңүл бурулуп, ал эми медреселерде болсо жогоруда айтып кеткендей, бул багытта иш медреселерде өтө эле сейрек алып барылат.
- Когнитивдик суроолорго жалпысынан медресеге 9-классты аяктап келген окуучуларга караганда 11-классты же кесиптик лицейди аяктап келгендер салыштырмалуу бир аз жакшыраак жооп беришкен.
- Жалпы жарандык предметтер окутулган медреселердин саны гендердик белги менен караганда, эркек балдардын медреселеринде бир аз көбүрөөк болуусу, жалпы эркек медреселердин кыз балдардын медреселерине салыштырмалуу көбүрөөк болуусунан.
- Медреселердеги китепкана жана диний эмес окуу ресурстары окуучулардын жарандык иденттүүлүгүнүн когнитивдик компонентин калыптандырууга салымы аз же жокко эсе. Буга себеп бул ресурстар окуучулар тарабынан активдүү колдонулбайт же жарандык иденттүүлүккө багытталбаган.
- Медреселердеги КРдин мамлекеттик символикаларынын активдүү жана визуалдуу колдонулуусу окуучулардын булар тууралуу маалыматы жакшы деңгээлде экенин көрсөтүп турат.

5.2. БААЛУУЛУКТАР БӨЛҮМҮ

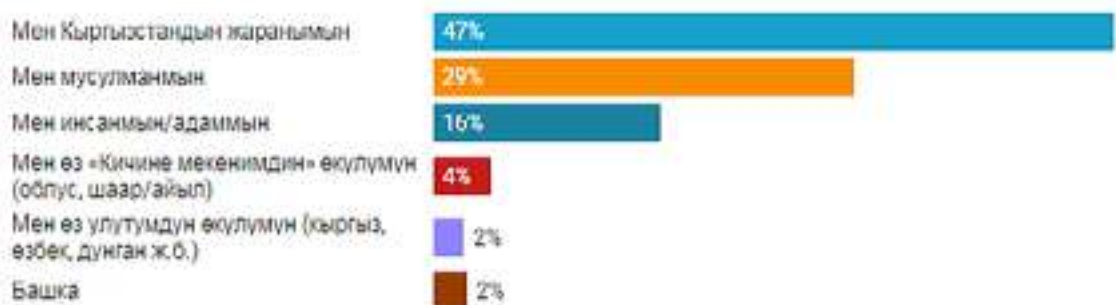
Жарандык иденттүүлүктүн баалуулуктар бөлүмү изилдөөгө катышкан окуучулардын белгилүү бир жалпылыкка тиешелүү баалуулуктар системасына болгон мамилелерин жана таандуулугун изилдейт. Мындай баалуулук системасы маданий, патриоттук, улуттук-этникалык, универсалдуу адам укуктарына же белгилүү бир коомдун моралдык жана башка баалуулуктарына негизделген болуусу ыктымал. Аталган баалуулуктарга болгон таандуулук терс, оң же амбиваленттүү болгондуктан, аны бул изилдөөдө өздүк идентификация, патриоттуулук жана өз өлкөсү менен сыймыктануу сезимдери, Кыргызстандагы жана дүйнөдөгү башка элдерди сыйлоо жана кабыл алуу, этностор аралык толеранттуулук, тең укуктуу кызматташтыкка даяр болуу, үй-бүлө баалуулуктарын сыйлоо, табиятка болгон сүйүү, моралдык өзүн-өзү баалоонун жана моралдык сезимдердин калыптануусу сыяктуу ж.б. көрсөткүчтөр аркылуу анализденди.

5.2.1. Медресе окуучуларынын өзүн-өзү идентификациялоосу

Медресе окуучулары өздөрүн кантип идентификациялоосун, өздөрүнүн белгилүү бир социалдык топко тиешелүүлүгүн билишээрин аныктоо максатында аларга “Өзүңүздү биринчи кезекте ким деп эсептейсиз?” деген суроо узатылды. Бул суроонун кошумча максаты – диний иденттүүлүк менен жарандык иденттүүлүктүн өз ара мамилесин карап көрүү: бул эки түрдүү иденттүүлүк бири-бирине каршы келеби, бири басымдуулук кылабы же экөө тең параллелдүү өлчөмдөрдө өз алдынча калыптана береби. Төмөндөгү графикке көңүл бурсак, респонденттердин дээрлик жарымы өздөрүн биринчи кезекте Кыргызстандын жаранымын деп эсептешээрин билдиришти. Ар үчүнчү окуучу өзүн мусулман деп эсептейт. Ар бешинчи окуучу өзүн биринчи

кезекте инсанмын/адаммын деп эсептейт. Мындай көрсөткүчтөр медресе окуучуларынын арасында жарандык жана диний иденттүүлүктөрдүн параллелдүү түрдө калыптанып жаткандыгын, ошол эле учурда жарандык иденттүүлүктүн үстөмдүүлүк кылып тургандыгын көрсөтөт. Кызыктуусу, башка жооптордун арасында жарандык жана диний иденттүүлүгүн бириктирген “Мен Кыргызстандын мусулман жаранымын” деген жооп кездешти. Ошентип, жалпысынан алганда медресе окуучуларынын өздөрүн биринчи кезекте жарандык, андан кийин гана диний, улуттук, жердештик жактардан тааныгандагы байкалат.

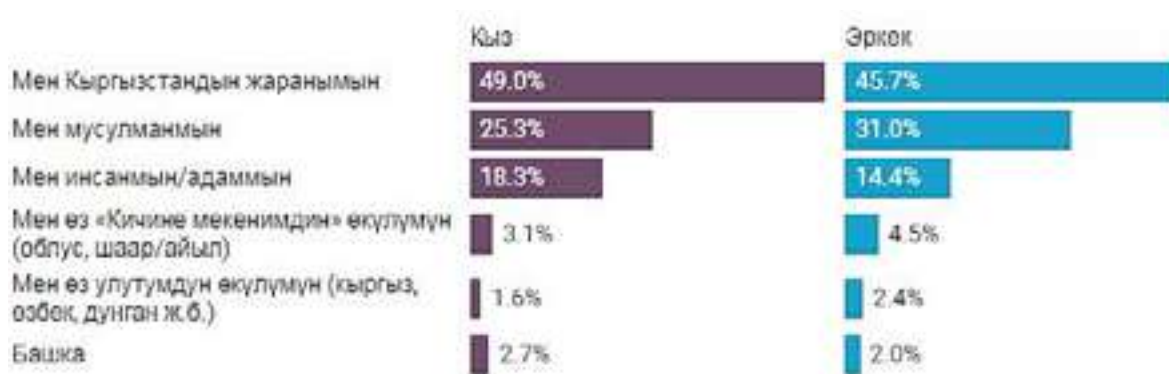
7-диаграмма. Өзүңүздү биринчи кезекте ким деп эсептейсиз?

Кызыктуу жагдай окуучулардын улут же этнос категориясы менен өздүк иденттүүлүктүн ортосундагы байланыш 2%ды гана ээлегенинде жатат. Эгерде жарандык жана диний иденттүүлүк бири-бирине каршы жатпагандыгын бул графикадан көрсөк, бул эки категория тең улутчулдук сезимдерди кандайдыр бир деңгээлде „басмырлагандай“ туюлат. Бул көрүнүштү Ислам дининин улутчулдукка болгон мамилеси менен түшүндүрүүгө аракет кылдык. Ислам дининин өзүн универсалдуу жана улуттан жогору турган социалдык категория катары көрсөткөнү Мухаммед (с.а.в.) пайгамбардын бул хадиси түшүндүрүп бере алат: “Кимде-ким улутчулдукка үндөсө, улутчулдукка чакырса ал менин үммөтүмөн эмес.”²⁴. Бул Исламдын белгилүү бир улутка гана таандык болбогонун билдирип, бирок ошол эле учурда ар түрдүү мамлекеттин ичинде калыптана билүүсүн көрсөтөт.

Кыздар жана уландардын ортосунда өзүн-өзү идентификациялоосунда айырмачылык барын же жогун билүү үчүн жоопторду респонденттердин жынысы боюнча бөлүп карап көргөнүбүздө кыздар менен уландардын жоопторунун арасында анча деле чоң айырмачылык байкалбады. Бул кыздардын да, эркек балдардын дагы бирдей окуу программасы боюнча окутулгандыгына же мугалимдердин окуучуларга бирдей тарбия бергендигине байланыштуу болушу мүмкүн деп белгилейбиз. Төмөндөгү таблицада көрсөтүлгөндөй, эң көп аталган категориялардын ичинен эркек балдар менен кыздардын жоопторунда айырма алты пайыздан ашпайт.

8-диаграмма. Өзүңүздү биринчи кезекте ким деп эсептейсиз? (жынысы боюнча)

Сурамжылоого катышкан ар кайсы улуттагы респонденттер өзүн-өзү кантип идентификаци-

ялоосунда ортолорунда айырмачылык барын же жогун билүү максатында жоопторду респонденттердин этникалык тегине каратада бөлүп карап көрдүк. Жыйынтыгында, өздөрүн биринчи кезекте Кыргызстандын жараны деп эсептегендердин арасында эңкөбү кыргыз жана өзбек респонденттер чыга келди. Мындай көрсөткүч кадыресе көрүнүш, себеби бул эки улут Кыргызстандагы эң көп улуттук топторду түзөт. Ал эми өздөрүн биринчи кезекте мусулман деп эсептегендердин арасында эң көбү дунган улутундагы респонденттер: дунган улутундагы окуучулардын дээрлик жарымы мындай жоопту беришти. Мындай жыйынтыктын себебин билүү үчүн эксперттик интервьюларды, байкоо карточкасын жана биздин темабыздагы башка изилдөөлөрдү карап көрүүнү чечтик.

Изилдөөбүздүн жүрүшүндө жүргүзүлгөн байкоо карточкалардын жыйынтыктарын карап көргөнүбүздө жалпы жети дунган медреселердин ичинен үчөөнүн мамлекеттик атрибуттары (герб, гимн, флаг) жана жалпы билим берүү предметтери боюнча адабияты жок болуп чыкты. Эксперттик интервьюларга ылайык, Кээ бир дунган медреселердин жетекчилеринин «кыргыз жараны» концепти жөнүндө маалыматы жоктугу, бирок ал концепти диндин призмасы аркылуу түшүнөөрү байкалды.

„Респондент: Человек, как личность, как сказать, должен быть каждый, как воспитан правильно, да. Ии, дальнейшее, потому что наша страна из-за народа же. Если народы есть, то и страна есть. А народ какой, страна какая. Поэтому если каждый человек, как личность будет вести себя здравомысленно, и всё если, действительно, наши мусульмане по Корану всё, то тогда можно будет.

Интервьюер: А, по вашему мнению, быть «кыргыз жараны» соответствует канонам ислама?

Респондент: Да, конечно.

Интервьюер: А можете привести примеры?

Р: Это, любой пример можно, ну например, в исламе запрещается причинять вред другим человекам да, другой лицам, даже братбрату. Потому что в Коране написано же, каждый мусульманин – это как братья, поэтому должны желать другу, того же, что желает себе. И, да, если таким образом, то это будет очень хороший, порядочный поведением, и как личность для страны тоже будет очень хорошо. “(Чуй_01_21_01: 277-282)

Дунган улутундагы окуучулардын жооптору БУУнун Аялдар түзүмү тарабынан 2017-жылы жүргүзүлгөн “Коомдогу гендер жана анын кабыл алынышы” аталышындагы изилдөөнүн жыйынтыктары менен айкалышып кетет. Ал изилдөөгө ылайык, Кыргызстанда жашаган ар кайсы улуттардын өкүлдөрүнүн ислам нормаларын мамлекеттик саясатка интеграциялоого карата көз карашын аныктоонун жыйынтыгында орус улутундагы маанилүү көпчүлүк (96%) дин менен мамлекеттин бир-биринен толук ажыратуу принцибин колдогон болсо, өзбек, дунган жана тажик улутундагы респонденттердин төрттөн бир бөлүгүнөн көбү ислам принциптерин мамлекеттик саясаттын бөлүгү болушун колдошоорун билдиришкен. Ал эми кыргыз улутунун өкүлдөрүнүн 20%га жетпеген бөлүгү гана андай көз карашта болгондугун билдиришкен. Башкача айтканда, салттуу түрдө кыргыздарга караганда динге көбүрөөк берилген деп эсептелген үч этникалык азчылыктын өкүлдөрү ислам принциптеринин мамлекеттик саясатка интеграциялануусун кыргыздарга караганда көбүрөөк колдошоору байкалган²⁵.

Мындан улам, дунган улутундагы медресе окуучуларынын башка улуттарга караганда өздөрүн биринчи кезекте көбүрөөк мусулман деп эсептегендигинин себеби алардын исламга көбүрөөк берилгендигинен улам болушу мүмкүн. Дунган улутундагы окуучулардын мындай өзгөчөлүгү изилдөөнүн башынан аягына чейин байкалат.

25 БУУнун Аялдар түзүмү. 2017. “Коомдогу гендер жана анын кабыл алынышы”. Жеткиликтүү: [<http://www.unwomen.org/en/digital-library/publications>] (акыркы кирүү 05.02.2020).

9-диаграмма. Өзүңүздү биринчи кезекте ким деп эсептейсиз? (этникалык теги боюнча)

Кыргызстандын түштүк аймактары салттуу түрдө түндүк аймактарына караганда көбүрөөк динге жакын деп эсептелгендиктен, дегеле окуучулардын өзүн-өзү кантип идентификациялоосунда аймактык айырмачылык барын же жогун билүү максатында жоопторду респонденттердин регионалдык аспектибоюнча бөлүп карап көрдүк. Жыйынтыгында, кызыктуусу, өздөрүн биринчи кезекте Кыргызстандын жараны деп эң көп эсептегендер, ошол эле учурда өздөрүн биринчи кезекте “мен мусулманмын” деп эң аз эсептегендер дагы Баткендеги респонденттер чыга келди. Изилдөөчү топтун божомолунда ал жактагы көп жылдарга уланган курч чек ара маселелери жергиликтүү калктын жарандык сезимин курчутуп турушу мүмкүн. Дагы бир кызыктуусу, башкаларга салыштырмалуу өздөрүн биринчи кезекте “мен Кыргызстандын жаранымын” деген жоопту эң аз берген Чүй облусундагы респонденттер өздөрүн биринчи кезекте мусулманмын деп эсептегендердин арасында көпчүлүктү түзүшөт. Мындай жыйынтык Чүй облусунда дунган улутундагы респонденттердин көп болгондугу таасир этиши мумкүн, себеби жогоруда белгиленгендей, дунган улутундагы респонденттер өздөрүн биринчи кезекте мусулман деп эсептешээрин билдиришкен.

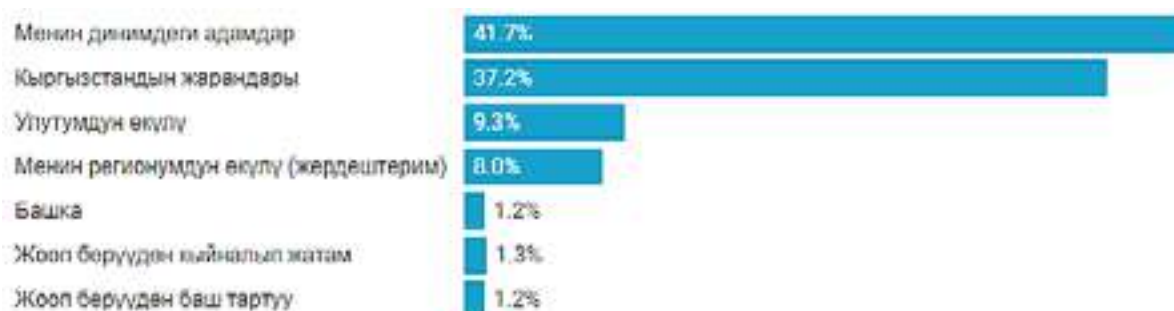
10-диаграмма. Өзүңүздү биринчи кезекте ким деп эсептейсиз? (регионалдык тиешелүүлүгү боюнча)

Жарандык идентүүлүк бир өлкөдөгү адамдарды улутуна, динине, тилине ж.б. нерселер боюнча бөлбөстөн кабыл алуу, чогуу жашай билүү деген түшүнүктү камтыйт. Андыктан, окуучулардын коомдогу башка топторду канчалык деңгээлде кабыл алаарын аныктоо максатында “Берилген топтордун (жакын туугандарыңыздан/үй-бүлө мүчөлөрүңүздөн башка) кайсынысы сизге жакын?” деген суроону узаттык. Жыйынтыгында, окуучулардын дээрлик жарымына жакыны биринчи кезекте алардын дининдеги адамдарды, б.а. ислам дининдеги адамдарды жакын деп эсептешээрин айтышты. Бул кадыресе көрүнүш: окуучулар мугалимдери, тарбиячылары жана группалаштары менен 24 саат бою чогуу болгондуктан аларды учурда эң жакын адамдар деп эсептешет. Экинчи кезекте окуучулардын үчтөн бир бөлүгү аларга Кыргызстандын жарандары жакын болгондугун белгилешти. Андан кийин улуттун өкүлдөрү жана жердештери жакын болгондугу аныкталды. Байкалгандай эле, бул суроонун жооптору жогорудагы “Өзүңүздү биринчи

кезекте ким деп эсептейсиз?” деген суроонун жооптору менен айкалышып кетет.

11-диаграмма. Берилген топтордун (жакын туугандарыңыздан/үй-бүлө мүчөлөрүңүздөн башка) кайсынысы сизге жакын?

Мындай жыйынтык сурамжылоого катышкан баардык улуттагы окуучулар үчүн бирдей же андай эместигин билүү үчүн жоопторду респонденттердин этникалык теги боюнча бөлүп карап көрдүк. Биринчи кезекте өзүнүн дининдеги адамдарды өздөрүнө эң көп жакын деп эсептегендер дунган улутундагы респонденттер чыга келди. Жогоруда белгиленгендей, башка улуттарга караганда исламга көбүрөөк берилген дунган улутундагы респонденттер өзүнүн дининдеги адамдарды өздөрүнө эң жакын деп эсептешет. Бунун дагы бир себеби дунган улуту Кыргызстанда улуттук азчылыкка киргендиктен, алар үчүн диний иденттүүлүк жарандык иденттүүлүктөн дагы күчтүүрөк болушу мүмкүн.

12-диаграмма. Берилген топтордун (жакын туугандарыңыздан/үй-бүлө мүчөлөрүңүздөн башка) кайсынысы сизге жакын? (этникалык тиешилүүгү боюнча)

Жоопторду респонденттердин жашы боюнча бөлүп карап көргөнүбүздө, окуучулардын жашы жогорулаган сайын алардын диний иденттүүлүгү басаңдап, жарандык иденттүүлүгү күчөй турганы байкалды. Мунун себеби 22-25 жаштагы окуучулар көбүнесе медреседеги окуусун бүтүп, коомдогу башка адамдар менен аралашып баштагандыктан улам болушу мүмкүн.

13-диаграмма. Берилген топтордун (жакын туугандарыңыздан/үй-бүлө мүчөлөрүңүздөн башка) кайсынысы сизге жакын? (жашы боюнча)

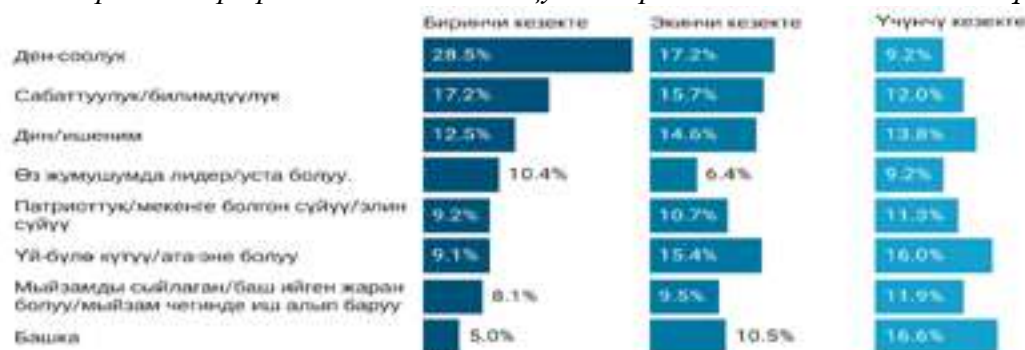

5.2.2. Медресе окуучуларынын баалуулуктары

Жарандык иденттүүлүктүн калыптануусу үчүн керектелген үй-бүлө баалуулуктарын сыйлоо, табиятка болгон сүйүү, өзүнүн жана башкалардын ден-соолугунун баалуулугун таануу, ошондой эле моралдык нормалар жана баалуулуктар системасында ориентация жана иерархизациялоо сыяктуу принциптерди медресе окуучулары канчалык деңгээлде карманаарын билүү

максатында “Сиздин жашооңузда биринчи кезекте эмне маанилүү болуп саналат?” деген суроо узатылды. Жыйынтыгында кыз окуучулар дагы, эркек окуучулар дагы жарандык иденттүүлүктүн калыптануусу үчүн керек болгон баалуулуктарды карманаары белгилүү болду. Алардын жашоосунда биринчи кезекте маанилүү болгон нерселер катары **ден-соолук, сабаттуулук/билимдүүлүк жана дин/ишеним** эң көп аталды. Ошентсе да, жарандык иденттүүлүккө түздөнтүз байланыштуу болгон “Патриоттук/мекенге болгон сүйүү/элин сүйүү” жана “Мыйзамды сыйлаган/баш ийген жаран болуу/мыйзам чегинде иш алып баруу” сыяктуу баалуулуктар окуучулар үчүн 5-6 орунда гана маанилүү болгондугу байкалат. Мындай жыйынтыктан окуучулар өздүк зарылчылыктарын биринчи орунга, ал эми коомдук зарылчылыктарды акыркы кезекке койгондугун билдириши мүмкүн.

14-диаграмма. График. Сиздин жашооңузда биринчи кезекте эмне маанилүү болуп саналат?

Баалуулуктар окуучулардын жашына жараша өзгөрүп тургандыктан, жоопторду респонденттердин жашы боюнча бөлүп карап көрдүк. Жыйынтыгында, эң көп аталган ден-соолук жана сабаттуулук/билимдүүлүк баардык жаш категориясындагы окуучулардын баалуулуктарынын катарына кирээри байкалат. Ал эми дин/ишеним баалуулугу окуучулардын 22 жашына чейин гана маанилүү деп саналып, 22-25 жаштагы окуучулардын баалуулуктарынын катарына кирбейт. Анын ордуна 22-25 жаштагы окуучулар үчүн өз кесиби боюнча жетиккен адис болуу, профессионалдык ишмердүүлүктө ийгиликке жетүү маанилүү болуп калгандыгы байкалат. Мындай жыйынтык, жогоруда белгиленгендей, окуучулардын жашы жогорулаган сайын алардын диний иденттүүлүгү басандап, жарандык иденттүүлүгү күчөй тургандыктан улам болушу мүмкүн, себеби бул куракта окуучулар окууну аяктап кийинки жашоосу, анын ичинде жумуш тууралуу ойлонуп баштаганынан улам болушу мүмкүн.

15-диаграмма. Сиздин жашооңузда биринчи кезекте эмне маанилүү болуп саналат? (жашы боюнча)

Окуучулардын баалуулуктары улутуна карабастан бирдейби же баалуулуктар улутка жараша өзгөрүп тураарын билүү максатта, жоопторду этникалык тиешелүүлүгү боюнча карап көрдүк. Жыйынтыгында, дин/ишенимди маанилүү деп эң көп атагандар дунган улутундагы респонденттер болсо, тажик улутундагы респонденттердин баалуулуктар тизмеси, башкалардыкынан

айырмаланып, мыйзамды сыйлаган/баш ийген жаран болуу, мыйзам чегинде иш алып баруу, буга улай ден-соолук жана үй-бүлө күтүү/ата-эне болуу сыяктуу нерселерди камтыйт. Дунган улутундагы окуучулардын жооптору буга чейин белгиленгендиктен түшүнүктүү. Ал эми тажик улутундагы окуучулардын жоопторун түшүндүрүү үчүн изилдөөбүзгө катышкан тажик респонденттердин кайсы бир бөлүгү Тажикстандан келген этникалык кыргыздар болгондугун белгилеп кетүү керек. Алар жаңы өлкөгө келип жайгашып калгандыктан мыйзам чегинде иш алып жана бул жерде отурукташуу үчүн үйлүү-жайлуу болууга умтулушу мүмкүн.

16-диаграмма. Сиздин жашооңузда биринчи кезекте эмне маанилүү болуп саналат? (этникалык тиешелүүлүк боюнча)

5.2.3. Медресе окуучуларынын светтик мамлекет тууралуу маалыматы

КРдин Конституциясы боюнча дин кармануу же карманбоо укугу эң маанилүү жана сезимтал адам укуктарына кирет (16-берене, 2-пункт). Бул диний же атеисттик көз караштагы баардык жарандар мамлекет жана коомчулук тарабынан бирдей кабыл алынышы керектигин билдирет. Диний иденттүүлүгү калыптанып келе жаткан жаштардын ушул маселе боюнча толеранттуулугун текшерүү максатында изилдөөчү топ алардан “Жарандар ар бир адамдын тандоо укугун, каалаган динин кармануусун же болбосо атеисттик көз карашта болуусун сыйлаш керек” деген ырастоо боюнча пикирин билдирүүсүн суранышкан. Жыйынтыгында, респонденттердин көпчүлүгү бул ырастоо менен макул экендигин, б.а. өлкөнүн светтик принцибинен маалымдуулугун билдиришти.

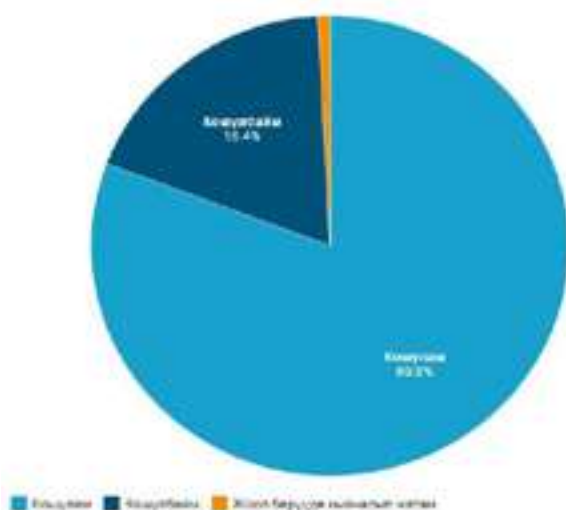
17-диаграмма. Жарандар ар бир адамдын тандоо укугун, каалаган динин кармануусун же болбосо атеисттик көз карашта болуусун сыйлаш керек

5.2.4. Медресе окуучулары жана этностор, диндер аралык толеранттуулук

Бир мамлекетте жашаган ар түрдүү улуттагы жарандар ортосунда эң эффективдүү интеграциялоо механизми бул улуттар аралык үйлөнүүлөр, анткени мындай социалдык контекстте улуттук же этникалык категориядан жогору турган категориялар – диний же жарандык – үстөмдүк кылып чыгышы мүмкүн. Улуттар аралык никелешүү менен мультиэтникалык жана мультиконфессионалдык мамлекеттеги социалдык интеграциянын ортосундагы оң байланыш көптөгөн илимий иштерде тастыкталган²⁶. Медресе окуучуларынын улуттар аралык үй-бүлө курууга болгон көз карашын билүү максатында алардан “Өмүрлүк жолдошту өз улутуңан тандаган жакшы” деген ырастоо боюнча пикирин билдирүүсүн суранганбыз. Жыйынтыгында окуучулардын көпчүлүгү бул ырастоо менен макул экендигин билдиришти.

18-диаграмма. “Өмүрлүк жолдошту өз улутуңан тандаган жакшы”

Бул суроого кыз балдар менен эркек балдардын жоопторунун арасында анча деле чоң айырмачылык байкалбаганы менен, эксперттик интервьюларда айтылгандай, кээ бир медреселерде окуучу кыздарга чет өлкөлүк жарандарга тийбөөгө, кыргыз жигиттерине турмушка чыгууга үндөлгөндүгү белгиленет.

“Экөөнүн тең ролу күчтүү. Эркектин да ролу бар, аялдын өзүнүн орду, ролу бар. Анан менин капачалыгым ошо да биздин мынабу кыргыздын кыздары бөлөк жаранга тийгенин аябай жаман көрөм менчи. Түрккө тийип кеткендери бар, корейге тийип жатканы бар, мен аябай капамын да ошогочу, жүрөгүм менен жаман көрөм ошондойлордучу. Жаман да болсо кыргызга тийип, кыргызга кыргыз эле күйөт болду мисалы да. Мисалы кыргыз балдар орустан алса деле, эгер ислам динин кабыл алса динде туура эле, корейанка кызды алса деле ислам динин кабыл алса туура эле. Бирок мен ойлойм да, бая кыргызга кыргыздын кызы менен эле кыргыздын баласы эле күйөт, патриот ошо эле кыргыз эле бала, кыргыз эле кыз болот. Анан көбүнчө мынабу кыздардын чет мамлекеттерге, эми балдар го көбү албайт аны аз санда, бирок кыздарыбыз бөлөк улуттарга тийгени бул, мен ойлойм туура эмес деп эсептейм да.”
(Талас_11_31_01: 262 - 262)

Жогорудагы интервьюда байкалгандай кыргыз кыздардын чет өлкөлүк башка улуттагы эркектерге турмушка чыгып жаткандыгы көбүрөөк сыналдат. Ал эми чет өлкөлүк башка улуттагы кыздарга үйлөнгөн жигиттерге алардын аялдары баары бир ислам динин кабыл алат деген актоо менен бир аз көңүлкош мамиле кылынаары байкалат. Орусиянын Жогорку экономика мектебинин Демография институтунун улуу илимий кызматкери Евгений Сороко өзүнүн «Россия Феде-

рациясындагы этникалык жактан аралаш үй-бүлөлөр» аттуу изилдөөсүнүн алкагында постсоветтик өлкөлөрдө жашаган ар кандай этникалык топтордун арасында улуттар аралык үйлөнүү деңгээлдерине жараша айырмачылыктар болгондугун аныктаган. Ал, күйөөнүн этносунун негизинде, улуттар аралык үйлөнүүлөр эң аз казактар, армяндар, азербайжандар жана кыргыздар арасында кездешкенин изилдеп чыккан. Ошондой эле, жогорудагы этникалык топтордун ичинде (казактардан тышкары) эркектерге караганда, аялдар өздөрүнүн улутунан бөтөнадамга турмушка чыгуусу азыраак кездешкенин белгилейт²⁷. Биздин баамыбызда бул кадыресе көрүнүш, себеби Кыргызстан сыяктуу аз сандагы улуттун улутчулдук сезими, улутту сактап калуу сезимдери күчтүү болоору бышык.

Медресе окуучуларынын Кыргызстандагы башка диндерди сыйлоо жана кабыл алуу, б.а. диндер аралык толеранттуулук деңгээлин билүү максатта изилдөөчү топ алардан “Досумдун/курбумдун башка динден болуусун элестетүү мага кыйын” деген ырастоо боюнча пикирин билдирүүсүн суранган. Жыйынтыгында, окуучулардын жооптору жалпысынан экиге бөлүндү: алардын жарымынан көбү үчүн досунун башка динден болуусун элестетүү кыйын, б.а. башка диндеги адамдар менен достошуу мүмкүндүгү жок/төмөн болсо, алардын жарымына жакыны бул ырастоо менен макул эместигин билдиришти. Мындай карама-каршы жооптордун себебин билүү үчүн эксперттик интервьюларды карап көрдүк.

Негизи, көпчүлүк медреселерде мугалимдер окуучуларга башка диндерге сый-урмат менен мамиле кылууга, алар менен ынтымактуу жашоого тарбиялашарын белгилешет.

«Интервьюер: Башка диндин өкүлдөрүнө кандай мамиле кылганды үйрөтөсүздөр?

Респондент: Ошо мамилени жакшы мамиле, ал адам баягы бизде немеде мындай сөз бар “Биз ар бир кишини урматташыбыз керек, эмне үчүн. Мусулманды мусулманды мусулман болгон үчүн жана бирге намаз окуганыбыз үчүн, бирге ибадан жасап бир Алаага сыйынганыбыз үчүн жана ал Аланын пендеси экендиги үчүн. А бирок бөлөк динде болсо дагы ал дагы аны дагы жараткан Алаа Таала жараткан, “Алаанын пендеси болгон үчүн сүйүү” деген сөз бар, ал ар кимди Алааны пендеси экендиги үчүн урматта деген сөз ошону үйрөтөбүз.» (Ош_11_21_01: 363 - 364)

«Интервьюер: Башка диндин өкүлдөрүнөчү?

Респондент: Башка диндин өкүлдөрү менен деле жакшы эле мамиледе. Алар менен каяша айтып жанагындай немелер болбойт, анан...

Интервьюер: Эмнени үйрөтөсүздөр? Кандай мамиле кылганды үйрөтөсүздөр аларга?

Респондент: Алар менен деле ошол жакшы мамиле кылгыла, алар менен жаман мамиледе болбо. Себеби дегенде Пайгамбарыбыз (саллаллоху алейхи васаллам) еврейлерге деле жакшы мамиле кылган, христиандарга деле жакшы мамиле кылган анын дини бөлөк болгондо деле.» (Чуй_02_21_01: 411 - 414)

Муну менен бирге эле, кээ бир медреселерде мугалимдер тарабынан башка диндерге карата мамиле тууралуу эч кандай тарбия бербегендиги же болбосо өз дининдеги адамдар менен гана жакшы мамиледе болуу керек деген таризде тарбиялагандыктары маалым болду.

«Нуу, даём воспитание чтоб этот свою религию держали. Потому что истинная религия, это наша религия ислам. Другие там, христианские ещё какие там, просто это неправильные религии. Мы это им объясняем.»(Чуй_01_22_01: 301 - 301)

“Башка диндин өкүлдөрүнө биз негизи биздин динибиз биздин тиги Пайгамбарыбыздын тарыхында деле башка диндин өкүлдөрү менен болгон мамиле көрсөтүлгөн ал. Пайгамбарыбыз саллаллааху алайхи ва саллам бул нерсени көрсөтүп кеткен, сен анын өкүлдөрүнө айтасың, түшүндүрөсүң, кабыл алса алды, кабыл албаса ал өзүнүн иши, андан кийинкисине биздин жа-

27 Sobolevskaya O. “Interethnic Marriages Reflect Distances Between Ethnic Groups”. Жеткиликтүү: https://iq.hse.ru/en/news/177665069.html(акыркы кыруу 05.02.2020)

ран жоопкерчиликтүү эмес да, сен барып бирөөнү мусулман бол деп кыйнап мусулман кылганга укугуң деле жок. Ошондой деп үйрөтөбүз ндинөкүлдөрүнө биз негизи биздин динибиз биздин тиги Пайгамбары.”(Чуй_03_21_01: 284 - 284)

“Респондент: Ну все, здесь в данный момент все Имам Азам мазхаб ханафий, только ханафий учим и все, а есть которые без разногласий это Имам Али, Имам Шафий, Имам Хамбалий как бы, это тоже проводит, но не противоречит друг другу, только этот учит и все.

Интервьюер: Какое отношение ваше медресе прививает к представителям других религий?

Респондент: Никак как бы, в общем в Исламе как бы есть тартип, сначала и про себя как бы и все как бы не лезем как бы.(Чуй_02_22_03: 328 – 330)

Окуучулардын жарымынын башка диндеги адамды досу катары элестетүү мүмкүндүгүнүн жок же төмөн болушунун башка бир себеби, учурда окуучулардын айлана-чөйрөсү жалаң өзүнүн дининдеги адамдар болгондугу жана балким жашоосунда буга чейин башка диндеги адам менен достошуу тажрыйбасы болбогондугунан болушу мүмкүн.

“Интервьюер: Как мы понимаем, Ваше медресе не только дает религиозное образование, но занимается воспитанием своих учеников/учениц, не такли? Если да, расскажите, какое отношение Ваше медресе прививает к представителям других религий? Других национальностей?

Респондент: Других религий? У нас других религий учащихся нет.

Интервьюер: Нет, нетнаулиценапримерестьжедругие, например...

Респондент: Отношение к ним?

Интервьюер: Да

Респондент: Обычные человеческие отношения. Мы не призываем допустим к ненависти к другим религиям или национальности. Наоборот, в шариате опять же подчеркиваю да во времена пророков, были люди которые назывались «Ахли Зумми» (под защитой), т.е. они не были мусульманами, но они были под защитой мусульман. Ислам не ущемлял их права. Также мы живем в своем государстве, платим налоги, государство защищает нас. Также они были иноверьцами: евреи, христиане, тем не менее они жили в исламском государстве, они платили свои налоги и имели свои права. Почему бы и нет?» (Чуй_04_21_03: 230)

Жогорудагы диндер аралык толеранттуулук темасын улай, окуучулардын Кыргызстандагы жана дүйнөдөгү башка диндерге жана кыймылдарга карата кандай мамиледе экендигин сурадык. Ал үчүн изилдөөчү топ окуучуларга ислам (сүннөттүк жана шииттик), христиан (православдык, католикттик, протестанттык), иудаизм, бахаи, индуизм, теңирчилик жана буддизм боюнча кандай мамиледе экендигин билдирип жана жоопторун түшүндүрүп берүүсүн суранышты.

Ислам боюнча, анын эки агымы болгон «сүннөттүк жана шииттик» деп бөлүп өз-өзүнчө сурадык. Жыйынтыгында, сүннөттүк исламга карата окуучулардын дээрлик баардыгы сый-урмат менен мамиле кылаарын билдиришип жоопторун “бул менин диним” же “туура дин” деп түшүндүрүп беришти. Мындай жыйынтык кадыресе көрүнүш, себеби алар өздөрү ушул динди карманышат жана бул дин жөнүндө окуп жатышат. Ал эми ар бир үчүнчү окуучу шииттик ислам тууралуу терс мамиледе же ал тууралуу билбегендиктен жооп берүүдөн кыйналып жаткандыгын айтты. Терс мамиледенин деп жооп берген респонденттер жоопторун “туура эмес дин/адашкандар/сыйынганы туура эмес” деп түшүндүрүп беришти. Эксперттик интервьюларга кайрылсак, кээ бир медреселерде окуучуларга шииттик ислам тууралуу терс маңыздагы маалымат берилээри маалым болду:

“Ну это конечно мы не можем сказать, что вот нету в Кыргызстане других религий. Почему, потому что в нашем государстве свободное вероисповедание, любая религия, кто желает какую религию исповедовать, то он свободен да, в выборе. Мы просто даем вот именно можно сказать, история пророков там Иса Иса алейхи васалям христианство, Муса алейхи васалям

иудаизм да. Именно ознакомились, а чтобы такого, что вот именно против какой-то религии идти, у нас такого нету. В основном общине понятия они получают, и вот именно есть какие-то факторы например шиизма сегодня. Мы проводили в прошлом году лекцию два раза, вот скажем, в сентябре мы проводили и где-то в ноябре к концу про шиитов. Именно сейчас вот именно шиитов много стало. И вот, кто они такие шииты, какие опасности может быть они принесли, стычки между нашими суннитами какие, разногласия какие между ними, чтобы информация у них была. [...]» (Чуй_01_11_01: 494 - 494)

Христианчылык боюнча анын үч агымы болгон «православдык, католиктик жана протестанттык» деп бөлүп өз өзүнчө сурадык. Жыйынтыгында, салттуу деп саналган православчылыкка карата ар бир үчүнчү респондент (30%) терс, ар бир бешинчи респондент (20%) сабырдуулук менен мамиле кылаарын билдирди. Терс мамиледемин деп жооп берген респонденттер жоопторун “туура эмес дин/адашкандар/сыйынганы туура эмес” деп түшүндүрүп беришти. Белгилей кетчү нерсе, христианчылыктын үч агымынын ичинен эң көп оң мамиле кылынган православчылык болуп аныкталды. Эксперттик интервьюларда көрсөтүлгөндөй, христианчылык Кыргызстанда кылымдар бою бар болуп келгендиги, христиандар мусулмандар менен эриш-аркак, кошуна болуп жашап келгендиги белгиленет:

“Интервьюер: Анан ушу башка улуттун өкүлдөрүнө, анан башка диндин өкүлдөрүнө кандай мамиле кылганды үйрөтөсүздөр?

Респондент: Мисал үчүн, биз башка улуттун өкүлдөрүнө: бул диндин талабы, баардык улуттар бирдей экен Куранда келген мисалы, ал Кудайдын алдында баардыгы артыкчылыгы жок экендигин аяттарда келет бул, хадистерде, анан окуучулар, биз үйрөтпөсөк деле сабактан, билишет буну. Анан, башка диндер менен болгон мезгилде, бул исламдын мына тарыхтарында толтурада, башка мына христиандар менен мусулмандар бирге кылымдар менен жашагандыгы, бири бири менен бир бирөөнү мисал үчүн зыян кылбастан. Азыр деле бар, бирок ошол өткөн замандарда деле, мисалы канча кылымдар бою эч кандай бири бирине согуштастан, бир кыштакта, бир мамлекетте жашагандар көп, ошо тарыхты окуйт дагы ошону биз мисал катары түшүндүрүп, башка диндер менен урушуштун, талашыштын кереги жок, сен өзүңдүн диниңде кала бер, ал өзүнүн дининде кала берсин, анан Куранда “Лякум диникум уалья дин” – менин диним өзүм үчүн сенин диниң өзүң үчүн деген мисалы.” (Ош_01_21_03: 377 - 378)

Ал эми христианчылыктын калган эки агымы боюнча респонденттердин жарымы же жарымынан көбү алар тууралуу билбегендиктен жооп берүүдөн кыйналып жаткандыгын айтты. Эксперттик интервьюларга кайрылсак, кээ бир медреселерде окуучуларга христианчылыктын агымдары тууралуу терс маңыздагы маалымат берилээри маалым болду:

“Ну, даём воспитание чтоб этот свою религию держали. Потому что истинная религия, это наша религия ислам. Другие там, христианские ещё какие там, просто это неправильные религии. Мы это им объясняем.»(Чуй_01_22_01: 301 - 301)

“Башка диндеги инсандарга мамиле кылууду, биз граждандык укугуну тебелебегиле деп айтабыз. Алардын Кыргызстандын граждандык укугу бар. Мындай бир сөз бар да. Шариятта бир термин бар “яхди ма яша” – “Алла Таала кимди кааласа, хидаятка салат”, “ва язуллу ма яша” – “Алла Таала кимди кааласа адаштырат”. Ол дагы кудайдын пендеси, бирок ону адаштырып койду кудай, бүттү. Ол адашты, ол тозокко бара турган иштерди кылып жатат. Бирок ол дагы кудайдын пендеси. Биз бирок жакшылыкка чакырып, жамандыктан кайтарабыз. Тилибиз менен, бирок колубуз менен барып, токтотуп же урбайбыз. Тилибиз менен чакырабыз, колдон кесе. Биздин мазхабдын эң жакшы жери ушу да. Биз тилибиз менен чакырабыз, эгер ого да көнбөсө, үндөбөйбүз. Аллага таишайбыз да. Болбосо, эгерде биздин мазхабды бу сөз жок болсо бар го, согуш чыгып кетет да. Бүтүн башка динге, иегово-пиегегового өтүп

кеткендерди өлтүрүп таштайт да балдар барып жөн эле. Көрдүңүзбү? Имам Азам мазхабы эң туура, эң таза экендиги, мындай эч бирөөгө эме жок экендигини маңызыны бере турган ушундай адамдык, инсандык немени сактай турган багыт да. Бул өзү жазган эмес муну, куран менен, өзү мазхаб деген куран менен хадистин маңызы да. Ал ашыкча эч нерсе кирген эмес, только аят-хадистен алынган нерселер, шарияттын түзгөн түрмөгү, бирок ушундайга багыттайт да. Башка диндегилер., бирок айтабыз “эй бул – вахаби, бул мамлекетке каршы чыгат, халифат түзгүсү келет, бул хизбут тахрир, булар жаман, этият болушубуз керек, бирок урушпа, бирок билип ал, жакшылык күтпө мундан” деп айтабыз.

Иегова-пиоговаларды каафыр эле дейбиз. Бирок мындай шарияттын тилинде айтасыз да. Кудайга ишенбегенден кийин каафырбы? Олор каафыр, бирок тийишпейбиз. Жашай берет, Кыргызстандын гражданы. Укугубуз жок, урсаңыз, камаласыз.» (Баткен_11_31_01: 519 - 523)

Иудаизм, индуизм жана теңирчилик тууралуу ар бир үчүнчү окуучу терс мамиледе же алар тууралуу билбегендиктен жооп берүүдөн кыйналып жаткандыгын айтты. Иудаизмге терс мамиледем деп жооп берген респонденттер жоопторун “туура эмес дин/адашкандар/сыйынганы туура эмес” же “Ислам динине/мусулмандарга каршы турат/ширк келтиришет” деп түшүндүрүп беришти. Индуизмге терс мамиледем деп жооп берген респонденттер жоопторун “Уйларга, пайда-зыян бере албагандарга сыйынышат” деп түшүндүрүп беришти. Шаманизм, зороастризм жана анимизмдин элементтерин өзүндө камтыган синкретикалык ишеним деп эсептелген²⁸, бирок КРдин ДИМКи тарабынан кыргыздардын дүйнөгө болгон көз карашы, жашоо түрү катары аныкталган теңирчиликке терс мамиледем деп жооп берген респонденттер жоопторун “Алла Таалага шек келтиришет/туура эмес дин/адашкан адамдар” деп түшүндүрүп беришти.

Бахаи тууралуу дээрлик окуучулардын баардыгы биринчи жолу угуп жаткандыгын, эч кандай маалыматы жоктугун белгилешти.

Буддизм тууралуу окуучулардын дээрлик жарымы терс мамиледе болгондугун, ал эми ар бир бешинчи окуучу ал тууралуу билбегендиктен жооп берүүдөн кыйналып жаткандыгын айтты. Белгилей кетчү нерсе, анкетада берилген баардык диний конфессиялардын ичинен эң көп терс мамиле кылынган буддизм болуп чыкты. Терс мамиледем деп жооп берген респонденттер жоопторун “Алла Таалага ширк кошот/ буддага сыйынышат / адашкан адамдар/ туура эмес дин” деп түшүндүрүп беришти.

Жыйынтыктарды жалпылап карап төмөнкүдөй тыянактарды кылсак болот. Медресе окуучулары сүннөттүк исламдан тышкары баардык диний конфессияларга карата канчалык бир деңгээлде терс мамиледе болгондугу байкалат. Алардын ичинен эң көп оң мамиле кылынган христианчылыктын православдык агымы болсо, эң көп терс мамиле кылынган буддизм болуп чыкты. Андан сырткары, медреселерде “Диндер тарыхы” сабагы өтүлгөнү менен медресе окуучуларынын башка диний конфессиялар тууралуу билими/маалыматы аз же жокко эсе болгондугу байкалат. Алардын ичинен христианчылыктын католиктик жана протестанттык агымдары жана индуизм тууралуу маалыматы абдан аз болсо, бахаи тууралуу маалыматы жокко эсе.

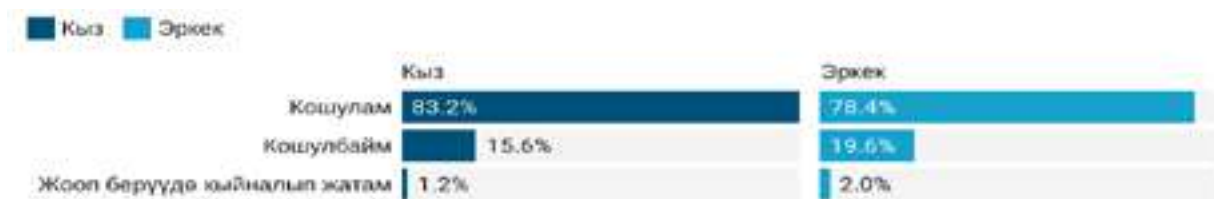
20-диаграмма. КРдин аймагында болгон ишенимдерге мамилеңиз кандай?

Православ	32.3%	11.5%	20.1%	10.0%	17.3%	8.8%
Католик	18.6%	6.9%	8.0%	3.6%	52.6%	10.3%
Протестант	17.9%	4.3%	4.0%	1.7%	64.9%	7.1%
Бахаи	4.1%	0.3%	1.3%	0.7%	91.3%	2.4%
Иудаизм	29.7%	9.2%	11.5%	5.6%	33.3%	10.8%
Индуизм	22.3%	5.5%	5.1%	2.1%	54.2%	10.7%
Теңирчилик	35.2%	4.8%	9.5%	3.7%	39.7%	7.1%
Буддизм	46.6%	9.9%	9.9%	2.9%	20.1%	10.6%

5.2.5. Медресе окуучулары жана адам укуктары

Окуучулардын КРдин Конституциясында бекитилген адам укуктары жана милдеттери тууралуу канчалык деңгээлде билишээрин аныктоо максатында изилдөөчү топ алардан “Кыргызстанда баардык жарандар улутуна/ жынысына/ишенген динине карабастан баары бирдей укуктарга жана милдеттерге ээ” деген ырастоолор боюнча пикирин билдирүүсүн суранышкан. Жыйынтыгында, баардык улуттагы окуучулар жарандардын улуту жана ишенген динине карабастан бирдей болгондугун белгилешти. Ал эми баардык жарандар жынысына карабастан бирдей болгондугу боюнча кыз окуучулар менен эркек окуучулардын жоопторунда бир аз айырмачылык байкалат.

21-диаграмма.Кыргызстанда бардык жарандар жынысына карабастан баары бирдей укуктарга жана милдеттерге ээ (жынысы боюнча)

Мындай көрсөткүчтүн себебин билүү үчүн эксперттик интервьюларда аялдардын жана эркектердин укуктары, гендердик теңчилик тууралуу кандай маалымат берилээрин аныктоону чечтик.

“Алардын ролу деген болсо, эми аял болгондон кийин, үйдө туурабы? Үйдө мисалы балдарын тарбиялоо жана башка адамдарга жакшы созу менен, тамак ашы менен, туурабы? Өзүнүн жүрүм турумун ачыктоо деп билем. Мисалы дегенде, эми аял дегенден кийин эшикке чыгып мисалы иштеп тиги бугу кылса дагы болот, а бирок эң башкы нерсе үй-бүлөсүнө болгон тарбиясы деп ойлойм да. Ошон учун аял дегенден кийин, же болбосо кыз, мисалы биринчи тарбиясын озу жакшы алып, анан кийин башка бироого тарбия берүүдө.” (Бишкек_11_03: 241 - 241)

“Интервьюер: Кыргыз жараны катары кыздардын, аялдардын ролу кандай биздин коомдо?

Респондент: Биздин коомдо аялдардын ролу жакшы эле деп ойлойм. Болгону дин жаатында иштегендер кичине пасыраак. Ушулардын немесин кандайдыр бир көтөрүш керек деп ойлойбуз: билимдерин, коомдук иштерге болгон жардамдары болобу, иштеген кыз аз.

Интервьюер: Мен сизди туура түшүнсөм диний жаатындагы иштеген кыз-келиндердин санын көбөйтүш керек, аралаштырыш керек дейсиз, ээ?

Респондент: Аралаштырыш керек. Булар деле мамлекеттин жараны, үйрөнүп, ушуга кандайдыр немелерди түзсөк жакшы болот. Мурдагыга караганда азыр түзүлүп калган, азыр кичине бар, бирок дагы деле заман талабына жараша өнүкпөсөк, калып каласың артта. Ошол деңгээлде окутуп, үйрөтүш керек.” (Ош_03_31_02: 504 - 507)

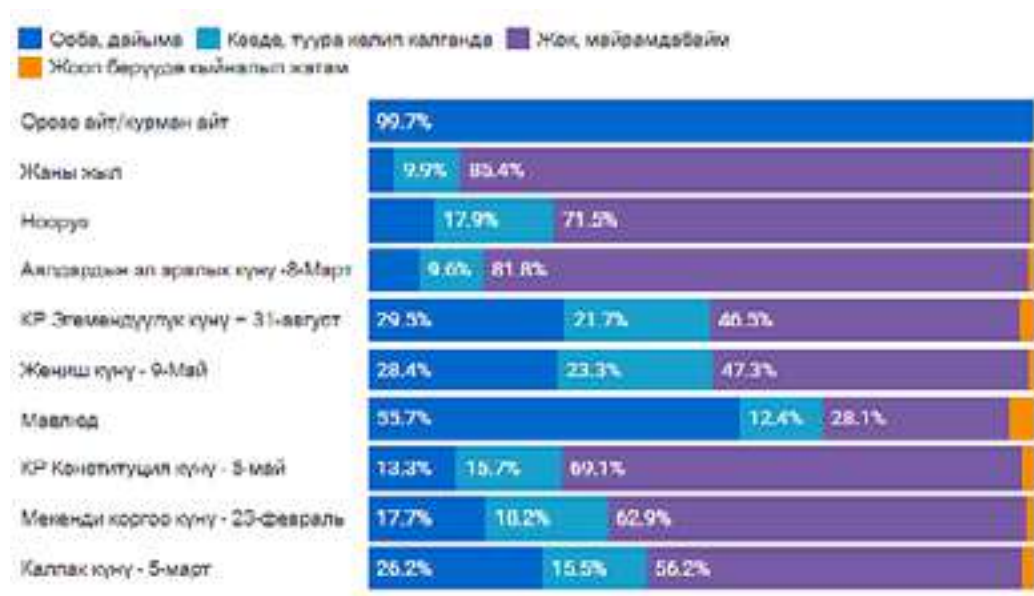
Эксперттик интервьюларда айтылган аялдардын жана эркектердин ролдору БУУнун Аялдар түзүмү тарабынан жүргүзүлгөн “Коомдогу гендер жана анын кабыл алынышы” изилдөөсүнүн жыйынтыктары менен айкалышып кетет. Ал жыйынтыктарга ылайык, мусулман аялдар аң-сезимдүү түрдө үй-бүлө ичиндеги гендердик мамилелердин көбүрөөк патриархалдуу моделин кабыл алууга ыкташат. Мындай жагдай Бурдьенун гендерге жараша айырмаланган ыктоо (gender-differentiated habitus) түшүнүгү аркылуу туюндурулат.²⁹ Ал теорияга ылайык, мусулман аялдар коом тарабынан аныкталган «аялдык» ролдоруна баш ийишет: билим алуу жана карьера курууда «аялдарга ылайыктуу» деп эсептелген тандоолорду кылышат, өз ыктыяры менен физикалык мобилдүүлүк жана экономикалык катышуу сыяктуу кээ бир эркиндиктеринен баш тартышат (бул тууралуу Ишмердүүлүк бөлүмүндө тереңирээк түшүндүрүлөт). Мындай жагдай эркектердин үстөмдүүлүгүнүн улануусуна шарт түзөт.

Гендердик теңчилик аялдардын жана эркектердин коомдун баардык чөйрөлөрүндөгү ресурстарды жана мүмкүнчүлүктөрдү тең пайдалануу абалы катары эмес, Кудай алдындагы жандардын теңдик абалы катары гана түшүндүрүлөт. Ал эми реалдуу жашоодо эркектер үй чарбачылыктын башчысы жана өз үй-бүлөсүнүн сактоочулары жана коргоочулары болуп саналса, аялдарга тукум улоо, балдарды тарбиялоо жана үй чарбачылыкты жүргүзүү жүктөлгөн. Жалпысынан, окуучулардын көпчүлүк бөлүгү адамдардын улутуна, жынысына, ишенген динине карабастан баары бирдей укуктарга жана милдеттерге ээ экендигин түшүнүп билгендиги белгилүү болду.

5.2.6. Медресе окуучуларынын майрамдарга болгон мамилеси

Патриоттуулук тарбия - өз ичине патриоттуулук жана өз өлкөсү менен сыймыктануу сезимдери, тарыхты жана маданий эстеликтерди, мурасты сыйлоону камтыйт. Ал эми ар бир мамлекеттеги майрамдар ал мамлекеттин тарыхынын жана маданиятынын бир бөлүгү болуп эсептелинет. Окуучулардын Кыргызстандагы майрамдарды таанып билүү жана аларды майрамдоо деңгээлин аныктоо максатында алардын диний жана диний эмес майрамдарга болгон мамилесин сурадык.

22-диаграмма. Сиз кайсы майрамдарды майрамдайсыз/белгилейсиз?

5.2.6.1. Диний майрамдар

Орозо Айт жана Курман Айт диний майрамдары медреседе толугу менен майрамдалаары белгилүү болду. Бул күндөрү сабактар болбойт, кыздар жана эркек балдар ата-энелеринин үйүнө барып келүүгө уруксат берилет. Ал эми медреседе калган окуучулар мугалимдер менен майрамдашат. Бул майрамдар Исламда белгиленген эки негизги майрам болгондуктан, медреседе өзгөчө кубаныч менен майрамдалат.

«Интервьюер: А диний майрамдарды кантип майрамдайсыз?

Респондент: пайгамбардын хадиси бар: динде эки майрам бар Орозо Айт жана Курман Айт. Бул майрамдарды Алла Таала өзү белгилеп берген. Ошон үчүн мамлекет бул күндөрдү дем алыш күн кылып берген. Бул майрамдарды абдан жакшы белгилейбиз. Бирбирибизге жакшылык кылып. Тынч өткөргөнгө аракет кылабыз. Пайгамбардын хадиси бар: майрамдарды тынч өткөрсөк. Кудай биздин күнөөлөрдү кечирет. Тынч өткөзгөндүгүбүз үчүн ал күндөр ибадат болуп саналат.» (Ош_02_31_01: 154 - 155)

«Респондент: Диний майрамдарды..., бизде диний майрам – эки эле майрамыбыз бар – бири Курбан айт, бири Орозо айт. Орозо айтта мына орозону тутабыз, кудай каласа. Орозону туткандан кийин... Намазга барыш, тегиз намазга барабыз, келгенден кийин тамак жасап, ошол неме кылып. Институтта эми ошо күндөрү жакшылап бир тамак жасап. Анан Курбан айт – бул дагы намаз. Биздин майрамыбыз намаз да. Намазга барып, жакшылыкты кылып, шириндиктерди кылып, балдарды үйгө жооп беребиз. Ушундай болот». (Баткен_11_31_03: 534 - 534)

«Интервьюер: А диний майрамдарды адатта кандай кылып майрамдайсыздар?

Респондент: Диний майрамдар рамазан айы майрамдалат. Ошол күнү дасторкон кооздойбуз, анан кийин кыздарды, анча-мынча кызыккан аялдарды чакырабыз отуруп, сүйлөшүп, айт жөнүндө айтып...

Интервьюер: Кыздар болгондон кийин көбүнчөсүн тамака басым жасайт экенсиз, таттуу кылып, сүйлөшүп, маектешип, ээ? Жакишы нерселерди айтып...

Респондент: Айтып беребиз, эс алабыз, мындай маданий эс алабыз. Бизде ойнош, бийлеш деген нерселер жок да, ошон үчүн бул жакка көңүл бурабыз.» (Баткен_11_31_02: 495 - 498)

Белгилей кетчү нерсе, бул майрамдар кайсы бир деңгээлде социалдык мааниге ээ болушат, себеби кээ бир медреседе мал союлуп, колунда жок адамдарга таратылат.

“Диний майрамдарды, Курман айтты өткөрөбүз бул жерде. Көбүнчөсүн бул убакка чейин Курман айттарыбыз каникул учуруна туура келип калгандыгы үчүн ал медреседе майрамдалбай калды бир-эки жыл. А медресеге, окуу процессине туура келип кала турган болсо, майрамдарды бул жерде өткөрөбүз. Курман айтта курмандыктарды алып келишет, таратабыз, колубуздан келгенче кайрымдуулук кылганга аракет кылабыз биз деле.” (Ош_11_11_02: 395 - 395)

«Интервьюер: А диний майрамдарды кандай кылып майрамдайсыздар?

Респондент: Мисалы айт Орозо айт, мындай өтө жогорку деңгээлде. Мисалы Курбан айтта өтө мисалы молчулук, токчулук, курмандыктар чалынат бул жерде өтө көп мисалы үчүн. Балдарга, студенттерге кыздарга эт беребиз, эки килограммдан, үч килограммдан эми ошонун өзүнүн немесине жараша. Бул жерде бей-бечаралар, жакындагыларга чакырып ошолорго дагы беребиз, жардам беребиз. Ушундай нерселер өткөрүлөт чоң.

Интервьюер: Баякка келип жардам берген адамдар да өздөрү да көп болот болуш керек да э?

Респондент: Болот анча-мынча.

Интервьюер: Бул ошол майрамга келип кайрымдуулук кылгандарбы?

Р: Кайрымдуулуктар бар, өздөрү мисалы “Мен курбандыгымды ушу силерге берейин, силер таратып бергиле” деп, бар андай» (Чүй_05_31_02: 319 - 324)

Мавлюд диний майрам болуп эсептелгенине карабастан аны окуучулардын 70%га жакыны гана дайыма же кээде майрамдашаарын белгилешти. Бул майрам тууралуу өзгөчө белгилеп кетүү керек. Көпчүлүк жаңылышып Мавлюдту Пайгамбардын туулган күнүн белгилөө деп санашат, а чындыгында анын түпкү мааниси – Пайгамбарды таанытуу, аны даңгазалоо. Түшүнбөстүк ушул жерде башталат. Исламдын кээ бир агымдары Мавлюдту Пайгамбардын туулган күнүн белгилөө деп түшүнүп, бул нерсени *бидаат*³⁰ деп эсептешет, себеби исламда туулган күндү белгилөө туура эмес деп саналат. Адамдар Пайгамбардын туулган күнүн майрамдоо менен ага сыйынып жатышат деп эсептешет. Ошондуктан, Мавлюдду бидаат деп эсептеген агымдардын көз караштарын бөлүшкөн медреселер бул майрамды майрамдашпаары белгилүү болду.

5.2.6.2. Диний эмес майрамдар

Диний эмес майрам күндөрүндө дагы медреселердин көпчүлүгүндө окуучулар сабактардан бошотулат. Кээ бир медреселерде диний эмес майрамдар такыр майрамдалбайт, б.а. иш-чаралар уюштурулбайт.

«Респондент: Расмий эмес, мамлекеттик майрамдарды биз майрамдабайбыз. Бирок дем алыш иш күнү белгиленген болсо, биз дагы дем алып ошол күнү балдарга уруксат беребиз.

Интервьюер: Атайлап бир иш-чаралар өткөрүлбөйт э?

Респондент: Жок.» (Ош_03_31_02: 504 - 507)

«Интервьюер: Мамлекетибизде расмий жана расмий эмес майрамдар бар, мисалы айтсак

Жаңы жыл, Нооруз, Жеңиш күнү, Эгемендүүлүк күнү болот да, ошол майрамдар, майрамдарга карата иш-чаралар өткөрүлүп турабы медреседе?

Респондент: Бизде жок, андай иш-чаралар өткөрүлбөйт.

Интервьюер: А ошол күндөрү выходной болуп эсептелинеби?

Респондент: Выходной болот, мамлекеттик”(Ош_02_11_02: 356 – 359)

Ошентсе дагы, кээ бир медреселерде диний эмес майрамдар белгилүү бир деңгээлде майрамдалып, түшүндүрмөлөр берилип тураары маалым болду.

“Бизде медреседе ушу мамлекеттик белгиленген майрамдар баары толук кандуу жүрөт. Биз ошолордун күнгөй-тескейин баарын изилдеп чыгабыз, мисалы үчүн кээ бир учурларда майрам дегенде эле анан сөзсүз бир жерге чогулуп отуруш керек, тигиндей-мындай, сөзсүз оюн-зоок болуш керек деген маселелер. Эми бул майрамдын талаптары эмес, майрам болгондон кийин албетте көңүлдүү, бирин-бири жакшынакай сөздөр менен неме кылып ушундай болуу деген, тынчтыкты сактоо деген мааниде болот да. Ошон үчүн бизде мамлекет уруксат бергенден кийин ал күндөрү биз окубайбыз, үйлөрүнө жооп беребиз кээ бир учурларда. Анан бул жерде топтолушуп балдар калып, кыздар калып, спорттук беттешүү, өздөрүнчө мындай тамак-аш жасап жеөө дегенге окшогон немелер менен өткөзөбүз.”(Ош_04_31_01: 252 - 252)

“Ал эми мамлекет жактан ошол Нооруз, же 1-май, ушуга окшогон майрамдар болсо, андай майрамдарды биз таналбайбыз, себеби, бул мамлекет жактан бул майрамдап, каяктан келип чыккан мурда, балдарга жакшы түшүндүрүүгө аракет кылабыз бул майрамдарды. Нооруз мына “жаңы күн” деген майрам. Мына жазга жетип келдик, Алла Таала жеткиргенине шүгүр, ал нерсеге. Мына бардык адамдар “жазга келдик, алхамдулиллах, жаңы күнгө келдик” деген жакшы ниетте бардыгы майрамдап, ушул күнгө Алла Таалага шүгүр айтуу максатында, жакшы бири-бирин сүйүнтүп жатат, Аллага шүгүр айтып атат деген бир жакшы ой-пикирлерди айтып, туура түшүндүрүп турабыз”. (Баткен_12_21_01: 266 - 266)

Биздин баамыбызда, медреселер арасындагы диний эмес майрамдарга карата мамиледеги мындай айырмачылык медресенин жалпы мүнөздөмөсүнө, анын ичинде директорлорунун жана мугалимдеринин билими жана диний көз караштары, медресенин материалдык абалы жана башка факторлору менен түшүндүрүлөт.

Окуучулардан диний эмес майрамдарды майрамдабоо себептерин сураганыбызда, 65% динге/шариатка туура келбегендиктен улам десе, ар бир бешинчи окуучу майрамдагысы келбегендигин/кызыкпагандыгын же жакшы мамиле кылып бирок майрамдабастыгын айтты.

3-таблица. Эгер кайсы бир майрамды майрамдабасаңыз, эмне үчүн?

Себептер	Проценттер
Бул диндин/шариаттын мыйзамдарына туура келбейт	65,2
Жакшы мамиле кылам, бирок майрамдабайм	23,7
Майрамдагым келбейт/мен үчүн кызыгы жок	21,3
Ысырапкерчилик/акчаны бекер иштетүү	5,5
Мага уруксат беришпейт	3,3

Диний эмес майрамдарды алардын майрамдалбоо пайыздык катышына жараша үч тепкичтик категорияга бөлсөк болот: эңкөп майрамдалбаган (Жаны жыл, Нооруз, Аялдардын эл аралык күнү), анчалык майрамдалбаган (Конституция күнү жана Мекенди коргоо күнү) жана жарым-жартылай майрамдалган (Эгемендүүлүк күнү, Жеңиш күнү, Ак калпак күнү). Эми ар бир категорияга өз-өзүнчө токтолуп кетсек.

Жаңы жыл, Нооруз, Аялдардын эл аралык күнү эң көп белгиленбеген майрамдардын категориясына киришинин себеби бул майрамдар тууралуу медресе окуучулары арасында терс дискурстар орун алгандыгына байланыштуу. Сурамжылоо учурунда окуучулар бизге тиги же бул майрамга карата мамилесин айтып жатып ал майрам жөнүндө ойлору менен болушуп жатышты. Мисалы, Жаңы жыл окуучулар үчүн кылмыштуулук, спирт ичимдиктери, ысырапкерчилик менен туюндурулса, Нооруду мусулмандардын майрамы эмес деп эсептешээрин айтышты. Ал эми Аялдардын эл аралык күнү окуучулар тарабынан аялдардын адебин жоготкон күнү катары кабыл алынат, себеби ал күнү аялдар жоолуктарын чечишкен деп эсептешет. Эксперттик интервьюларга карап көрсөк, мугалимдер майрамдар тууралуу төмөндөй пикирлерди айтышат:

“Ну например, 8-марта мы не отмечаем, потому что это вообще, это феминизм же, не приветствуется. Новый год, конечно же не отмечается, на Новый год, не на Новый год, а у нас как раз к новому году сессия, экзамены. После Нового года это сознательно прямо делается, чтобы дети не приобщались к таким праздникам, которые какой-то языческие мотивы имеет. Мы конечно им не рассказываем, не делаем такой пропаганды, что вот нельзя что это все да. Мы как-то стараемся, чтобы, праздники ведь они для чего придуманы, чтобы какое-то приятное внести в жизнь да, и эти праздники мы говорим, что «Вы не должны думать, что это за праздник, вы должны правильно праздновать. Что праздновать это не значит, что там надо в кафешку с девочками, там еще какие-то алкогольные напитки, наркотики» в общем, в этом плане.»(Чүй_01_11_01: 155 - 155)

“Интервьюер: Ошол медресе тараптан мамлекетибизге таандык болгон майрамдарды майрамдабай коюшуңузда эмне себептен дейсиз?

Респондент: Анткени динде андай нерсе жок да, эгерде алсак Жаңы жылды майрам деп алганбыз, бирок Жаңы жыл бир майрам эмес, анткени мусулмандардын Жаңы жылы бар мухарам айдын биринчи айында. Ошо. Ал эми Жаңы жыл болсо бул майрам катары эсептелген бир нерсе эмес. Мисалы 8-мартты дагы Аялдар күнү майрам деп алышат, анткени бул 8-март майрам эмес, мындайча айтканда дин тарабынан көп немелер... Бир маалымат билем ошону айтып берсем. Эң эле астында Осман империясы деген Түркияда немелер өткөн билесиз, ошолордун арасында ошол учурларда өтө мындай динди жок кылабыз деп Америкалыктар, анан кийин Европалыктар өтө баскы берип неме кылган да. Стамбулдан ар кандай жерлерине чейин келген да, акыркы убактарга келгенде уже эч эле өздөрүн жеңе албай калгандарын билишет да мусулмандардычы. [...] Андан кийин анан алар ушундай расмий майрамдарды кабыл ала башташат, маселен айымдар конкурсу, сулуулар конкурсу болот, дагы башка бир нерселер ошондой немелерди өткөзө башташат. [...] Андан кийин баягы сулуулар конкурсундай нерсе чыккандан кийин, элеп чыккандан кийин уже кызыгат да “Ушундай нерсе бар экен катышыш керек, мындай болот экен, андай болот экен” деп уже баары кызыга баштайт. Баары катышып баштаганда ошол каанча жылдар өткөндөн кийин Түркиядан бир мамлекетте бир кыз, мусулман бир кыз оронгон кыз, ошол сулуулар конкурсунда катышат да. Катышканда баягы оронгон кыз, жоолугун чечип, жасанып, кадимкидей сулуу болуп баягы конкурска чыгат. Чыккандан кийин баягы жюрилердин арасында бирөөсү айтат да “Уже биз бүгүн жеңиште ошо Нариман бир нерсе деген неме ошого беребиз, анткени бүгүн ошо немелердин жеңиш күнү” дейт да. Баягылар жюрилер баа берип неме чыгарайын дегенде, кийин “Он мүнөт убакыт бергиле” дейт да, башка жерге кирип сүйлөшөт. Сүйлөшкөндө айтат “Бүгүн ким сулуу ким неме болсун, эч бирине карабайбыз, бүгүнкү сулуу ошо Түркиядан келген ошо кызга беребиз” дейт, неге дегенде “Биз канча жылдардан бери мусулмандарды жеңе албай көргөн күнүбүз бүгүн” дейт да, “Мусулмандардын жоолугун ачтыра албаган күнүбүз бүгүн” дейт. “Карагыла, бүгүн ошондой болуп кетти, ошо сулуулук күнүндөгү сулуу кыз ошо” деп чечтирип алат да. Ошол дагы ошо 8-март күнү болгон экен, андан кийин анан уже ошол күнү бүгүнкү жеңиштен неме ошого бизге алабыз, бирок жеңиш мындайча караганда аялдарды

жеңүү бир күнүбүз болуп жатат да. Ошон үчүн туура эмес кабарыбыз болбогон үчүн муну майрам деп элдер тозот, бирок элдеринде кабары болсо муну тоспосо кере деп билем да”.
(Жалал-Абад_01_31_01: 443 - 444)

Конституция күнү жана Мекенди коргоо күнү анчалык майрамдалбаган майрамдардын катарына киргендигинин себеби бул майрамдардын майрам деп таанылып оң мамиле кылынган менен атайлап майрамдалбагандыгында болушу мумкүн. Чындыгында, ар бир бешинчи же алтынчы респондент бул майрамдарды кээде майрамдашаарын билдиришти. Бул жерде парадокс бар: медреседе патриоттуулук, мекенди коргоо жөнүндө көп айтылаары буга чейин белгиленди жана кийинки бөлүмдөрдө дагы айтылат. Керек болсо, медресе окуучулары эркектин коомдогу негизги ролдорунун бири патриот болуу, мекенди коргоо болуп эсептелинет деген пикирде. Андай болсо Мекенди коргоо күнү медресе окуучуларынын символикалык майрамы болушу керек эле. Ал эми бул суроо боюнча окуучулар арасында жүргүзүлгөн сурамжылоо боюнча эркек балдардын 41% бул күндү белгилесе, кыз балдардын 26% белгилеп келет.

Ал эми Эгемендүүлүк күнү, Жеңиш күнү, Ак калпак күнү жарым-жартылай майрамдалган майрамдар болгондугунун себеби Эгемендүүлүк жана Жеңиш күндөрүнүн мамлекетке түздөнтүз байланыштуу майрамдар, ал эми Ак калпак күнү кыргыздардын этникалык майрамы болгондугунан улам болушу мумкүн.

“Анан бизде жанагындай Нооруз майрамы, 31-август жанагы Эгемендүүлүк майрамдары бар, буларга биз мамлекеттик деңгээлдеги майрамдар, биз буларды жокко чыгарбайбыз, майрамдаба деп да айтпайбыз. Биз ошо мамлекеттин жараны болгондон кийин, биздин деле муфтий Максат ажы “Мамлекеттик майрамыңар менен куттуктайм” деп өзүнүн куттуктоо сөзүн айтты. Ушундай эле көз карашта жашаш керек да, себеп дегенде биз мыйзамдуу мамлекетте жашап жатабыз. Муну ызы-чуу кылыштын эч кандай кереги деле жок, ызы-чуу кыла турган болсоң анда сен диний мамлекетке барып жашашың керек, ошол мыйзамың бая куран болуш керек. А биз мыйзамдуу мамлекетте жашап жатабыз, мыйзамды сыйлаганга аракет кылыш керек, мамлекеттин жараны болгондон кийин өзүң майрамдабасаң дагы ошо майрамдарды, майрамдаба деп жокко чыгарып фитна кылба да, уруш кылба. Мен ошондой эле көз караштамын, мен жокко чыгарбайм. Анткени эгемендүүлүк бул чындык эле “Биз көз карандысыз эгемендүү мамлекет болдук, биздин динибиз колубузга тийди” деп мен түшүндүрөм да, “Муну силер жокко чыгарбагыла”.(Талас_11_31_01: 282 - 282)

Ак калпак күнү боюнча белгилеп кетчү нерсе, негизи, биздин баамыбызда, калпак кандайдыр бир деңгээлде жеке медресе окуучулары жана жалпы эркек мусулмандардын коомдун светтик бөлүгү тарабынан арабдашуу боюнча сындарына карата бир далил же коргонуу механизми катары каралышы мумкүн. Эске салсак, дааватчылардын араб, пакистандык стилде кийингендиги сынга алынганда 2014-жылы Муфтият тарабынан атайын бирдиктүү форма үлгүсү иштелип чыккан жана ал формада ак калпак камтылган³¹. Ушундай эле сындодон улам мусулман аялдарга кара түстөгү жоолуктун (хиджабдын) ордуна улуттук колоритке дал келген: ачык түстөгү, улуттук оймо-чиймелери бар жоолукту (хиджабды) кийүү сунушталган³².

Окуучулардын майрамдарга болгон мамилесин алардын өздүк идентификациясы менен салыштырып көрүүнү чечтик (“Медресе окуучуларынын өзүн-өзү идентификациясы” суроосун караңыз). Эскерте кетсек, мурунку “Өзүңүздү биринчи кезекте ким деп эсептейсиз” деген суроого өзүн биринчи кезекте мусулман деп эң көп дунган улутундагы окуучулар жооп беришкен – дээрлик 44%, ал эми кыргыз улутундагы окуучулардын 29% жана өзбек окуучулардын 23%га

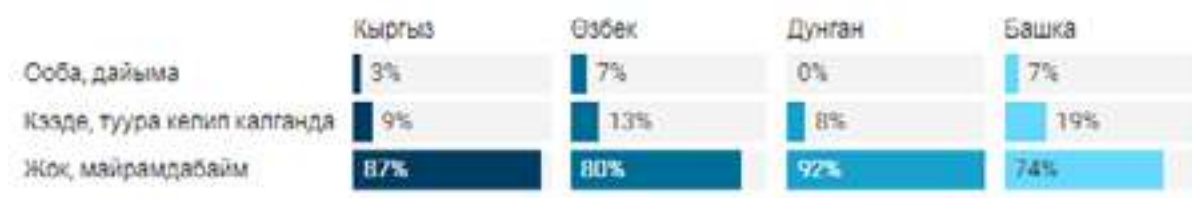
31 Азаттык үналгысы: “Дааватчылардын кийими жаңырды” 16.04.14. Жеткиликтүү: [https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_islam/25351531.html] (05.02.2020)

32 Turmush: “Мусулман аялдардын кийимдеринин көргөзмөсү болду (фото)” 21.04.14. Жеткиликтүү [https://www.turmush.kg/news:212514]. (05.02.2020)

жакыны мындай жоопту беришкен. (төмөндөгү таблицага Орозо Айт/Курман Айт киргизилген жок, себеби алар баардык улуттагы окуучулар тарабынан толугу менен майрамдалат)

Жыйынтыгында, жаңы жыл жана аялдардын эл аралык күнү сурамжылоого катышкан баардык улуттагы окуучулар арасында эң көп майрамдалбаган майрам болуп чыкты. Мекенди коргоо күнү, эгемендүүлүк күнү, жеңиш күнү жана ак калпак күнү сыяктуу майрамдарын эң көп майрамдабаган дунган улутундагы окуучулар Мавлюд майрамы тескеринче эң көп майрамдагандардан чыга келди.

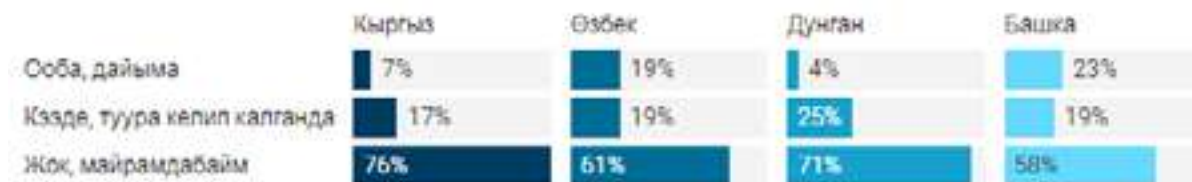
26-диаграмма. Жаңы жыл - 31-декабрь

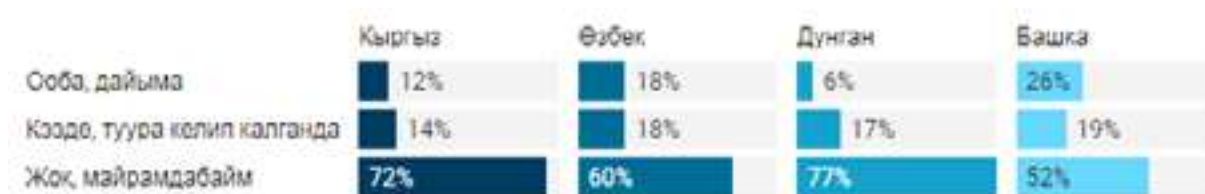
24-диаграмма. Аялдардын эл аралык күнү - 8-март

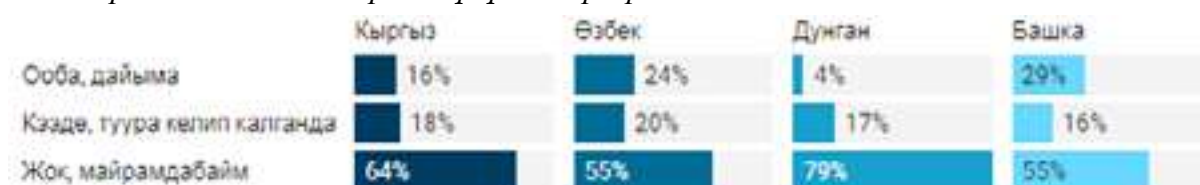
25-диаграмма. Нооруз – 21-март

27-диаграмма. Конституция күнү – 5-май

28-диаграмма. Мекенди коргоо күнү – 23-февраль

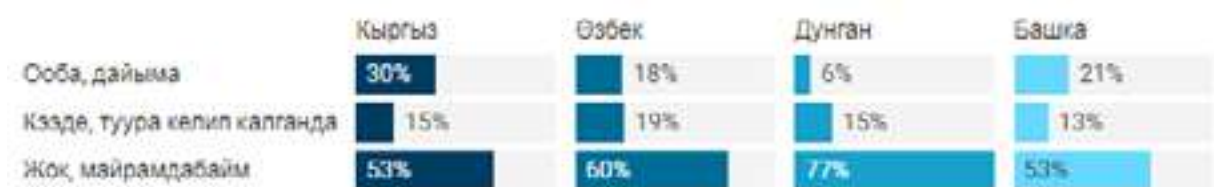
29-диаграмма. Эгемендүүлүк күнү - 31-август

30-диаграмма. Жеңиш күнү – 9-май

31-диаграмма. Ак калпак күнү – 5-март

32-диаграмма. Мавлюд

5.2.7. Баалуулуктар бөлүмүнө корутунду

Бул бөлүмдө жарандык иденттүүлүктүн баалуулук компонентин, б.а. медресе окуучуларынын белгилүү бир жалпылыкка тиешелүү баалуулуктар системасына болгон мамилелерин жана таандуулугун изилдөөгө аракет кылынды. Баалуулук компоненти медресе окуучуларынын өзүн-өзү идентификациялоосу, алардын баалуулуктары, светтик мамлекет тууралуу маалыматы, адам укуктары жана милдеттери тууралуу маалыматы, этностор жана диндер аралык толеранттуулук маалыматы жана майрамдарга болгон мамилеси тууралуу суроолор аркылуу изилденди. Жооптор респонденттердин гендердик, этникалык, жаш жана жашаган аймактын өзгөчөлүктөрүнөске алуу менен тандалып чыгарылды. Эң негизги жыйынтыктардын корутундусу бул тизмеде белгиленди:

- Медресе окуучулары өздөрүн биринчи кезекте жарандык, андан кийин гана диний, улуттук, жердештик жактардан идентификациялашат. Алардын жарандык жана диний иденттүүлүктөрү параллелдүү түрдө калыптанып жатканы менен жарандык иденттүүлүк үстөмдүүлүк кылып турат. Гендердик жактан эркек балдардын жана кыздардын жооптору кескин түрдө айырмаланган жок. Өздөрүн биринчи кезекте Кыргызстандын жараны

деп эң көп кыргыз жана өзбек улутундагы окуучулар эсептешсе, дунган улутундагы окуучулар өздөрүн биринчи кезекте мусулман деп идентификациялашты. Жооптор аймактык жактан дагы айырмаланып турат: өздөрүн биринчи кезекте Кыргызстандын жараны деп эң көп эсептегендер Баткендеги, ал эми эң аз эсептегендер Чүйдө жайгашкан медреселердин окуучулары чыга келди.

- Медресе окуучуларынын баалуулуктарын биринчи кезекте ден-соолук, сабаттуулук/билимдүүлүк жана дин түзөт. Алардын ичинен ден-соолук жана сабаттуулук/билимдүүлүк баардык жаш категориясындагы окуучулар үчүн маанилүү болсо, дин жыйырма эки жашка чейинки окуучулар үчүн гана маанилүү болуп, улуурак окуучулар үчүн анын ордун профессионалдык ишмердүүлүккө байланыштуу баалуулуктар басат. Дунган улутундагы респонденттер үчүн дин эң маанилүү болсо, тажик улутундагы окуучулар үчүн мыйзамдуулук маанилүү.
- Медресе окуучулары Кыргызстандын светтик принциби жана дин тутуу эркиндиги боюнча маалыматы бар.
- Окуучулардын жалпысынан этностор аралык толеранттуулукту карманышканы менен, улуттар аралык никелешүү маселесине келгенде кээ бир медресе мугалимдери тарабынан кыргыз кыздарынын кыргыз жигиттерге гана турмушка чыгууга тарбиялашаары маалым болду. Медресе окуучуларынын арасында диний толеранттуулук калыптана электиги маалым болду, себеби алар сүннөттүк исламдан тышкары баардык диний конфессияларга кандайдыр бир деңгээлде терс мамиледе болгондугу байкалат. Бул медреселерде “Диндер тарыхы” сабагы жеткиликтүү деңгээлде өткөрүлбөй жаткандыктан улам болушу мүмкүн.
- Окуучулар Кыргызстанда баардык жарандардын жынысына, улутуна жана ишенгендинине карабастан укуктары жана милдеттери бирдей деп эсептешет. Ошентсе да, жарандардын жынысына карабастан тең болгондугу боюнча кыз балдардын жана эркек балдардын жооптору бир аз айырмаланып, уландар бул ырастоо менен көбүрөөк макул эместигин билдиришти.
- Окуучулар медреселерде диний майрамдарды (Орозо Айт, Курман Айт) толугу менен майрамдашат. Ал эми диний эмес майрамдардын кээ бирлери көп майрамдалбайт (Жаны жыл, Нооруз, Аялдардын эл аралык күнү), кээ бирлери анчалык майрамдалбайт (Конституция күнү жана Мекенди коргоо күнү) жана кээ бири жарым-жартылай гана майрамдалат (Эгемендүүлүк күнү, Жеңиш күнү, Ак калпак күнү). Медреселер арасындагы диний эмес майрамдарга карата мамиледеги мындай айырмачылык медресенин жалпы мүнөздөмөсүнө, анын ичинде директорлорунун жана мугалимдеринин билими жана диний көз караштары, медресенин материалдык абалы жана башка факторлору менен түшүндүрүлөт.

5.3. ЭМОЦИОНАЛДЫК БӨЛҮМ

Жарандык иденттүүлүктүн эмоционалдык бөлүмү жарандардын бир белгилүү мамлекетке, аны бир социалдык же башка түзүлүш катары көрүү менен, белгилүү бир сезимдеринин өрчүшүн изилдейт. Эмоционалдык компонент, негизинен, баалууктар компоненти менен тыгыз айкалышып кетет, бирок андан айырмаланып эмоционалдык компонент өз өлкөсү үчүн уялуу жана сыймыктануу сезимдерине басым жасайт, себеби өз өлкөсү менен сыймыктануу сезими жарандык иденттүүлүккө бир баалуулук катары мамиле кылуунун маанилүү индикатору болуп эсептелинет. Андыктан, бул компонентте медресе окуучуларынын жарандык иденттүүлүгүнүн деңгээли патриоттуулук жана өз өлкөсү менен сыймыктануу сезимдери, инсанды жана анын кадыр-баркын сыйлоо, айлана-чөйрөдөгүлөргө ак ниет менен мамиле кылуу, зордук-зомбулуктун ар кандай түрлөрүнө чыдабоо жана аларга каршы турууга даяр болуу, дүйнөнү кабылдоодо оптимизм сыяктуу ж.б. көрсөткүчтөр аркылуу каралып талданат.

5.3.1. Медресе окуучуларынын өлкөдө болуп жаткан жаңылыктардан кабардарлыгы жана коомдук көйгөйлөргө болгон көз-карашы

Саясий-укуктук тарбия жарандык иденттүүлүктүн ар кандай компоненттеринин калыптанышына өбөлгө түзөт. Саясий-укуктук тарбиянын бир мисалы болгон коомдук-саясий темаларды талкуулоо, медресе окуучуларынын Кыргызстандын мамлекеттик-саясий түзүлүшү, мамлекеттик символикасы, жарандардын анын ичинде окуучулардын негизги укуктары жана милдеттери тууралуу ойлорунун калыптануусуна жана өлкөдөгү, дүйнөдөгү коомдук-саясий жаңылыктар тууралуу маалымдуулугуна өбөлгө түзөт. Андыктан, медресе окуучуларынын сабак учурунда маанилүү коомдук-саясий маселелерди талкуулаарын сурадык. Жыйынтыгында, окуучулардын 5% гана андай талкуулардын дайыма, 32% кээде, убакыт болгондо же маанилүү окуя болгондо гана болуп тургандыгын айтышса, 61% эч кандай талкуулардын жүргүзүлбөгөндүгүн билдиришти.

33-диаграмма. Сабак учурунда коомдук-саясий маселелерди талкуулайсыздарбы?

Жогорудагы суроону улай окуучулардын өздөрү медреседен сырткары, коомдо болуп жаткан жаңылыктарга, окуяларга кызыгып байкап турушаарын билүү максатта “Сиз КРда болуп жаткан акыркы жаңылыктарга кызыгасызбы?” деген суроо узаттык. Жыйынтыгында, окуучулардын 60% “Ооба, кызыгам жана болуп жаткан баардык окуяларды байкап көз салып турам” же “Ооба, өтө чоң/маанилүү окуя болсо байкап/көз салып турам” деген жоопторду беришти. Алар маалыматты көбүнесе интернеттен жана телевизордон – медреседе аларга жеткиликтүү болгон эки маалымат булагы – аркылуу алышаарын айтышты. Бирок, эксперттик интервьюларда белгиленгендей, бул булактар балдарга маал-маалы менен жеткиликтүү болот: медресенин ички тартибине ылайык, телефондорду дем алыш күндөрү гана колдоно алышса, телевизорду жумасына 2-3 жолу гана көрүп турушат. Окуучулардын калган 40% “Атайлап карабайм, туура келип калса карап коём” же “Жок, мага такыр кызыгы жок” деген жооптору беришти.

Окуучулардын жарымынан көбүнүн коомдо болуп жаткан окуялардан кабардар экендигин билгенден кийин, аларды коомдогу кайсы көйгөйлөр көбүрөөк ойлондураарын сурадык. Жыйын-

тыгында, окуучуларды эң көп ойлондурган үч көйгөй коомдогу **адеп-ахлак жана моралдык проблемалар, коррупция жана экология** маселелери болуп чыкты. Медресе окуучуларын коомдогу адеп-ахлак жана моралдык проблемалар ойлондурганы кадыресе көрүнүш: медресе өзү дал адеп-ахлактын мекени деп эсептелинет. Окуучулардын ата-энелери балдарын дал ушул адеп-ахлакты үйрөнүшсүн деп медресеге алып келишет.

“Бул жерде, ошол негизгиси азыр заман башкача бир заман болуп атпайбы. Балдар ата-энесин укпай, үй-бүлө жагынан, баардыгынан ушуга окшогон балдарыбыз дагы болуп калбас үчүн. Биринчиси ошол ак караны ажыратсын, ата-энесин сыйласын, үй-бүлөсүн бекем кылсын. Ошол жараткан Алла Тааланын мыйзамы менен жашасын, пайгамбарыбыз (с.а.в) ошол жолу менен жашашсын, бир ыймандуу, бир жакшы бала болсун келечекте деп ошол максатта алып келип тапшырышат.”(Ош_03_31_02: 75 - 75)

“Үй-бүлөлөрдүн жагдайын, жашаган жерин биз текшере албайбыз. Эми келгенден кийин ата-энелери көпчүлүк ошол, жакшы болуу үчүн, ыймандуу бала болсун. Келечекте бир адашып калбасын, жашоосун, бир багытын түздөп алсын деген максатта келет.”(Ош_03_31_02: 77 - 77)

Ал эми коррупция жана экология – Кыргызстандагы негизи эле эң актуалдуу көйгөйлөрдүн болгондугу үчүн медресенин окуучуларын дагы ойлондурбай койбойт. Ошондой эле, жооптордо регионалдык өзгөчөлүктөр байкалды. Мисалы, баткендик окуучулар чек ара маселелерин аташса, оштук окуучулар улут аралык мамилелерди белгилешти. Кызыктуусу, окуучулардын арасында диний маселелер көп деле белгилүү же көп талкуу жаратпаган маселе экен, анткени окуучуларды коомдогу эң аз тынчсыздандырган көйгөй болуп чыкты (3% жакыны). Бирок эксперттик интервьюларга ылайык, дал ушул диний конфессиялар аралык мамилелер жана диний радикалдашуу мугалимдер менен окуучулардын эң көп талкуулай турган темалардын мисалы. Биздин баамыбызда, окуучулар бул темаларда ансыз деле көп талкуулап турушкандыктан, бул темалар аларды анчалык ойлондурбайт.

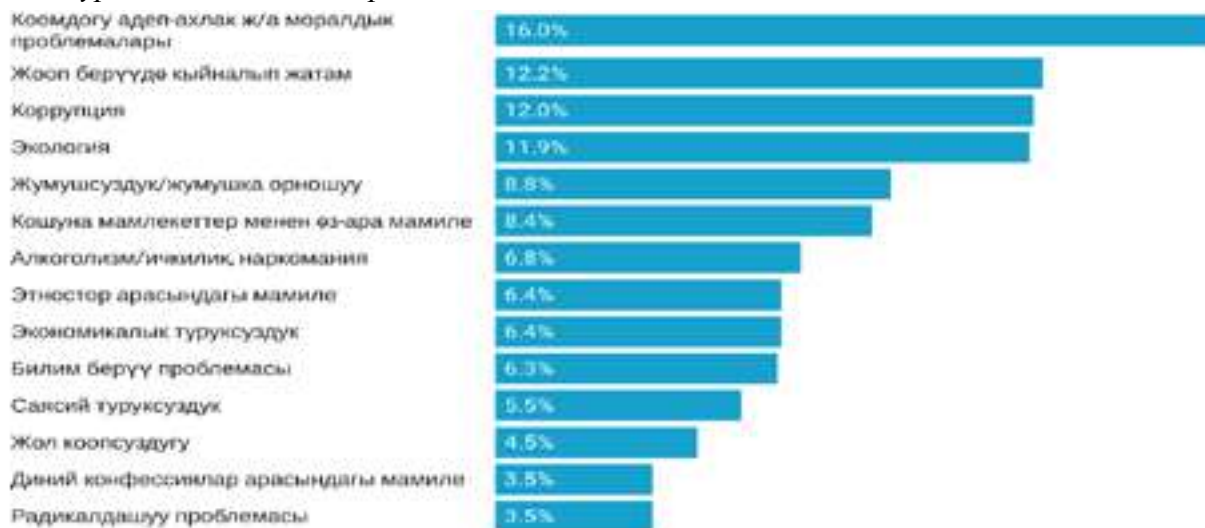
“Ооба сөзсүз түрдө саясат жок, сразу айтайын, саясатты талкуулабайбыз, бирок көп басым жасай турганыбыз биздин баягы муфтияттан, дин комитетинен баягы эмне семинарлар болсо, ошолор жөнүндө айтып беребиз көбүнчө. Мисалы акыркы эле жолу бизде лекция болду, эрте турмушка чыкпоо жөнүндө, ошолор жөнүндө лекция окуп кетишти. Андан сырткары көп басым жасаганбыз, азыр жанагы особенно азыр каникул убагында, каникулга кетээр убагында, үйгө дем алыштарга кетээр убагында жанагы экстремисттик, радикалдык диндерге кошулуп кетпөө тууралуу ошону үйлөрүнөргө барып айтып бергиле, ата-энелериңерге, тааныштарыңарга, кошуналарыңарга айтып, айткыла деген, ушундайга көп басым жасайбыз да, анан баягы көп басым жасаганыбыз, еще баягы диндер аралык арасындагы бая билесиз, көп медреселерде баягы бир эле дин жакшы, калгандары мындай деген бир түшүнүктөрдү эметишет да биз бая жок, диндер арасында конфликтти болдурбоо үчүн көп ушуларга басым жасайбыз.”(Бишкек_11_01: 79 - 79)

“Коомдук-саясий маселелерди талкуулайбыз, кээде талкуулайбыз. Сабак учурунда талкуулайбыз, ошол сабак өтүп жаткан учурда биздин коомубузда болуп жаткан олуттуу бир маселелер боло турган болсо, ошолорду талкуулаганга аракет кылабыз. Мисалы, өзгөчө мына бу экстремизм тараптан кээ бирде ушундай окуялар болгондо, ал нерселер эми биз ушул дин деген немени жамынып алып болуп жатпайбы бүт баары ичтенчи. Ошол сабак учурунда ошолорду талкуулаганга аракет кылабыз мүмкүнчүлүк болушунча.”(Чуй_03_21_01: 112 - 112)

Белгилей кетчү нерсе, ушул эле суроого окуучулардын бештен бир бөлүгүнө жакыны жооп берүүдөн кыйналганын же аларды эч кандай көйгөй ойлондурбаарын же өлкөдө эч кандай көйгөй жоктугун билдиришти. Мындай жыйынтыкты биз жогоруда 60%дан ашык окуучулар

белгилегендей медреседе коомдук-саясий темаларда талкуунун жүргүзүлбөгөндүгүнүн же жаштар үчүн талкуулоо аянтчаларынын аздыгынын кесепети болушу мүмкүн деп эсептейбиз. Бул көрүнүш медресе окуучуларынын өздөрүнүн медресенин ичиндеги дүйнөсүндө жашап, сырткы жакта эмне болуп жаткандан кабарсыз жана ойлонгусу келбеген жаштарга айлантип, келечекте коомго аралышуусуна кедергисин тийгизиши мүмкүн.

34-диаграмма. Коомчулуктагы кайсы проблемалар/көйгөйлөр сизди көбүрөөк ойлондурат/тынчсыздандырат?

Аягында биз окуучуларга алар өздөрү атаган көйгөйлөрдү кандай жолдор менен чечсе болоорун сурадык. Ушуну менен биз окуучулардын тең укуктуу мамилелердин жана кабыл алуунун негизинде диалог жүргүзө билүү, чыр-чатактарды конструктивдүү түрдө чече билүү жана радикалдуу ой жүгүртүүгө ыктоо деңгээлин аныктоого далалаттандык. Жыйынтыгында, ар бир төртүнчү респондент (20%) жогорудагы көйгөйлөрдү светтик мыйзамдардын чегинде чечүү керектигин белгиледи. Көйгөйлөрдү калктын диний билим деңгээлин жогорулатуу аркылуу чечүүнү ар бир алтынчы респондент (17%) сунуштады. Белгилей кетчү нерсе, митинг жолу менен чечүү керек деп жооп бергендердин саны абдан аз, дээрлик жок десек болот. Бул окуучулардын козголоң чыгаруудан / коомду тынчсыздандыруудан оолак/алыс болушаарын белгилейт. Чындыгында, Ислам негизи эл башкаруучуларга ийкемдүү болууга чакырат. Бул боюнча эксперттик интервьюларда дагы айтылат:

“Интервьюер: Медреседеги кыздар менен коомдо болуп турган бир саясий маселелерди талкуулайсыздарбы? Коомдук-саясий бизде, өлкөбүздө болуп аткан, бизге керектүү нерселерди?

Респондент: бизге керектүү дегенде мисалы үчүн биз кыздарга көбүнчө айтабыз, саясатка кийлигишибегиле депчи, себеби саясатты жүргүзүүчүлөр биздин өзүбүздүн чоңдорубуз бар, алар мамлекеттик саясатты кандай жүргүзүш керек, кандай ирээтте жүргүзүш керек алар өздөрү чечет, биз эгер ошого кирише турган болсок, менин эсекече оюм, жөн эле дүрбөлөңгө алып барат элди. Өзүн чоңдорго итаатсыздыкка башкага, а динде үйрөтөт эгерде мейиздин башынчалык бир кул силерге башчы болуп келсе анын айтканын кылгыла деген да. А биз көбүнчө мамлекетке итаат кылганга, мамлекеттин кайсы жерде болбосун, кандай эрежелери болбосун ошолорду аткарганга сабактарда кошумча айтып кетебиз.” (Баткен_13_22_01: 207 - 212)

“[...] Шариятта дагы, ислам дининде дагы өзүңөрдүн башчынарга, ал ким болбосун баш ийгиле дейт. Биз баш ийебиз, мисалы ким болбосун. Биздин башчыбызбы, ал орус болсун, башка улутта болсун баш ийебиз ага”. (Ош_03_31_02: 277 - 277)

Ошентип, медреселерде коомдук-саясий темалар боюнча талкуулар аз жүргүзүлгөндүгүнө карабастан, окуучулардын көпчүлүгү өз алдынча маалыматтарга көз салып байкап тураарын билдиришти. Аларды коомдогу эң көп ойлонгон адеп-ахлак жана моралдык проблемалар, коррупция жана экология маселелери болуп чыкты. Окуучулар бул маселелерди светтик мыйзамдардын чегинде чечүү керек деп эсептешет. Бул алардын маселелерди конструктивдүү түрдө чечүү жана радикалдуу ой жүгүртпөө деңгээлинен кабар берет.

5.3.2. Медресе окуучуларынын өз укуктарын коргой билүүсү

Окуучулардын, биринчиден өздөрүнүн укуктары жана милдеттери тууралу-билишээрин, жана экинчиден, алардын укуктары бузулуп жаткан учурда кимге кайрылаарын билүү максатта изилдөөчү топ аларга бир нече укук бузуу учурларын элестетип көрүүсүн жана бул учурларда кимге кайрыла тургандарын айтуусун суранышты. Жыйынтыгында, медресе окуучулары укуктары бузулуп жаткан учурда ал укук бузуу ким тарабынан жасалып жатканына карап туруп, анан иерархияга жараша кайрыла турган адамды/мекемени аныкташаары белгилүү болду.

Мисалы, окуучуларга устаздар тарабынан кысым көрсөтүлсө же медресенин шарттары жакпаса (жашоо-шарттар, тамак-аш, билим берүү деңгээли), б.а. медресенин ичиндеги чоң, “жетекчилик деңгээлиндеги маселелер” боюнча биринчи кезекте медресенин мүдүрүнө, экинчи кезекте ата-энесине кайрыла тургандарын айтышты.

Эгер окуучуларга башка окуучулар тарабынан кысым көрсөтүлсө же сабак учурунда кыйынчылыктарга кабылса, б.а. медресе ичиндеги мүдүргө жеткирбестен “устаздардын деңгээлинде чечиле турчу маселелер” боюнча көбүрөөк устаздарга кайрыла турганын белгилешти.

Окуучулар коомдук жайларда алардын укуктары бузулуп жаткан учурларга кабылганда, б.а. медресенин сыртындагы “мүдүр, устаз жана ата-эне чече албай турган маселелер” боюнча мамлекеттик органдарга кайрыла тургандарын белгилешти. Белгилей кетчү нерсе, кээ бир окуучулар биздин сурамжылоого чейин мамлекеттик органдарга кайрылса боло турганын билишпегендигин айтышты.

Кызыктуусу, ар бир үчүнчү жана бешинчи респондент медресенин ичинде жана сыртында укугу бузулуп жаткан учурда эч кимге кайрылбастан өз алдынча чечээрин же сабырдуулук менен мамиле кыла турганын белгиледи. Изилдөөчү топ мындай көрүнүштү кээ бир медресе окуучуларынын өздөрүнүн укуктары боюнча билбегендиги же кийинчерээк белгилене турган (“Медресе окуучуларынын чыр-чатактарды чечүү жолдору” суроосун караңыз) окуучулардын чыр-чатактардан оолак болуп сабырдуу болуу тарбиясы менен байланыштырат. Эч кимге кайрылбастан өз алдынча чечем же сабырдуулук менен мамиле кылам деген жоопту кыздарга караганда эркек балдар көбүрөөк беришти. Муну биз эркек балдардын салттуу түрдө жабыгыраак болгондугу, эмоцияларын сыртка чыгарбагандыгы менен байланыштырабыз.

5.3.3. Медресе окуучулары кайсы өлкөдө окугусу/иштегиси/жашагысы жана жараны болгусу келет

Медресе окуучуларынын кайсы өлкөдө окугусу, иштегиси, жашагысы жана жараны болгусу келээрин сураганыбызда биринчи кезекте Кыргызстанды тандашты. Мындай жыйынтык окуучулардын, биринчиден, алардын патриоттуулугунун көрсөткүчү болушу мүмкүн. Экинчиден, окуучулар Кыргызстандын азыр дин жаатынан кыйла өнүккөндүктөн (чет өлкөдө окуп келген аалымдары бар, диний окуу жайлары бар ж.б.), чет өлкөгө чыкпастан Кыргызстанда деле кайсы бир деңгээлде диний билим алуу мүмкүнчүлүгү болгондугун түшүнүшү мүмкүн. Бирок ошол эле учурда окуучулардын мындай жооп беришине алардын каржылык статусу дагы таасирин

тийгизиши мүмкүн. Эксперттик интервьюларда белгиленгендей, медресе окуучуларынын кайсы бир бөлүгү аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдөн келет.

Ошентсе дагы, жогорудагы төрт аракеттин ар бири үчүн Кыргызстандан кийин популярдуу болгон өлкөлөрдүн болгонун байкаса болот. Мисалы, окуу үчүн окуучулар Кыргызстандан кийин Сауд Аравияны, Түркия жана Египетти тандашаары байкалат. Мунун себептери, биринчиден, медресе мугалимдеринин/жетекчилеринин ушул өлкөлөрдө окуп келгендиги; экинчиси, бул өлкөлөр же ислам мамлекеттери же калкынын көбү мусулман болгон өлкөлөр болгондугу; үчүнчүсү, окуучулар түрк жана араб тилин, б.а. бул өлкөлөрдүн тилдерин билишет жана, төртүнчүсү, кээ бир медреселердин Түркия мамлекети менен макулдашуулары бар: медресе бүтүрүүчүлөрү Түркияга барып, ал жактан медреседе окуп, тажрыйба топтоп, Кыргызстанга кайтып медреселерде иштеп калышат.

“Интервьюер: Бүтүрүүчүлөр деп жатпайсыздарбы агай, ошо бүтүрүүчүлөр окуусун бүтүргөндөрдүн көпчүлүгү кайсы тарапта окуусун улантат, светтик жактабы же тиги жактабы?

Респондент: Мен билгенден биздин медресени өзүн алып көрсөм көпчүлүгү светтик жакка ооп кетип жатышат, көп, алхамдуллла. Бишкекте жогорку окуу жайда окугандар көп жана айтып өттүм Россия, тияк-бияк, окууга кеткендер бар, Түркияга кеткендер бар экен. Анан биздин ошол эле учурда ошо диний багытта улап кеткендер да жок эмес, алар иш жумуштарда иштеп жатышат”. (Ош_04_31_01: 252 - 252)

“Бизди бүткөндөр ата-энелеринин алдына барып, ата-энелеринин кызматын кылып же болбосо ошо айылда деле иштеп жүргөндөрү да бар. Анан медресени бүтүп, мечит же болбосо медреседе иштеп жаткандары бар. Ошондой эле медресени бүтүп башка окуу... мамлекеттик окуу жайларга тапшырып, улантып, аны бүтүп дагы бир иштерде иштеп жүргөндөрү деле бар. Андан кийин чет өлкөгө чыгып кеткендери да бар анча-мынча, окуусун улантып, мисалы, Египет жактарда, анча-мынча бир нерсени Саудия жактарда бар.»(Чуй_03_23_01: 226-227)

“Интервьюер: Сиздер тараптан медреседен кийин кыздардын андан аркы билим алуусу колдоого алынабы?

Респондент: Колдоого алынат. Азыр бизде мына эркек балдардан кетип атат. Египетке кетип атат. Ушу директорубуз өзү аракет кылып..

Интервьюер: Кыздаргачы? Кандай кылып колдоп бересиздер кыздарды?

Респондент: Кыздарды ата-энелери андай неме кылбайт экен. Ушул жерде эле окуп атышат». (Баткен_15_32_02: 361-364)

Иштөө жана жашоо үчүн окуучулар Кыргызстандан кийин Түркия жана Сауд Аравиясын тандашаары байкалат. Бунун себептери окуучулар бул өлкөлөрдүн тилин билгендиги жана ал өлкөлөрдө алардын айлана-чөйрөсүндө мусулмандар болушаары. Биздин баамыбызда, окуучулар жогоруда аталган өлкөлөрдө кыялында иштөөнү жана жашоону самашат. Ал эми реалдуулукта, эксперттик интервьюлар көрсөткөндөй, жашоо-шартка байланыштуу жакынкы өлкөлөргө, көбүнесе Орусия жана Казахстанда жашап иштеп калышат.

“Интервьюер: Медресенин бүтүрүүчүлөрү жөнүндө айтып берсеңиз. Алар менен кантип байланышып турасыз?

Респондент: азырынча бүтүрүүчүлөрүбүздүн арасында Бишкекте сабак берген кыздарыбыз бар. Россияда бир кызыбыз сабак берет медреседе. Өздөрү тууралуу кабар берип турушат. Ким каерде болсо ошол жерде сабак бергенге аракет кылышат. Билимдин, аны сактабастан башкаларга жаюу парз экендиги, ал аманат экендиги кыздарга көп айтылат. Алар менен кабарлашып турабыз.” (Ош_02_31_02: 185-186)

Респондент: Бүтүрүп келгендер кебирөөлөр эми жашоонун эмесинен Россияга кеткен балдар бар, Россиядан чалып, “Агай, кудайга шүгүр, бүгүн ишим жакшы болуп калды ошого балдарга кичине бир, албетте ал жерде көбүнчө балдар этти сагынып калды болуш керек, менин атыман бир кой союп коюңуз, барктын акчасын салып жибердим” деп не кылып турушат, же болбосо “Кыйынчылык жокпу? Айырмасы жок кайсы муктаждык болсо медресенин муктаждыгына колдонуңуздай...” деп ушундай...

Интервьюер: Жардам көрсөтөт турбайбы, э?

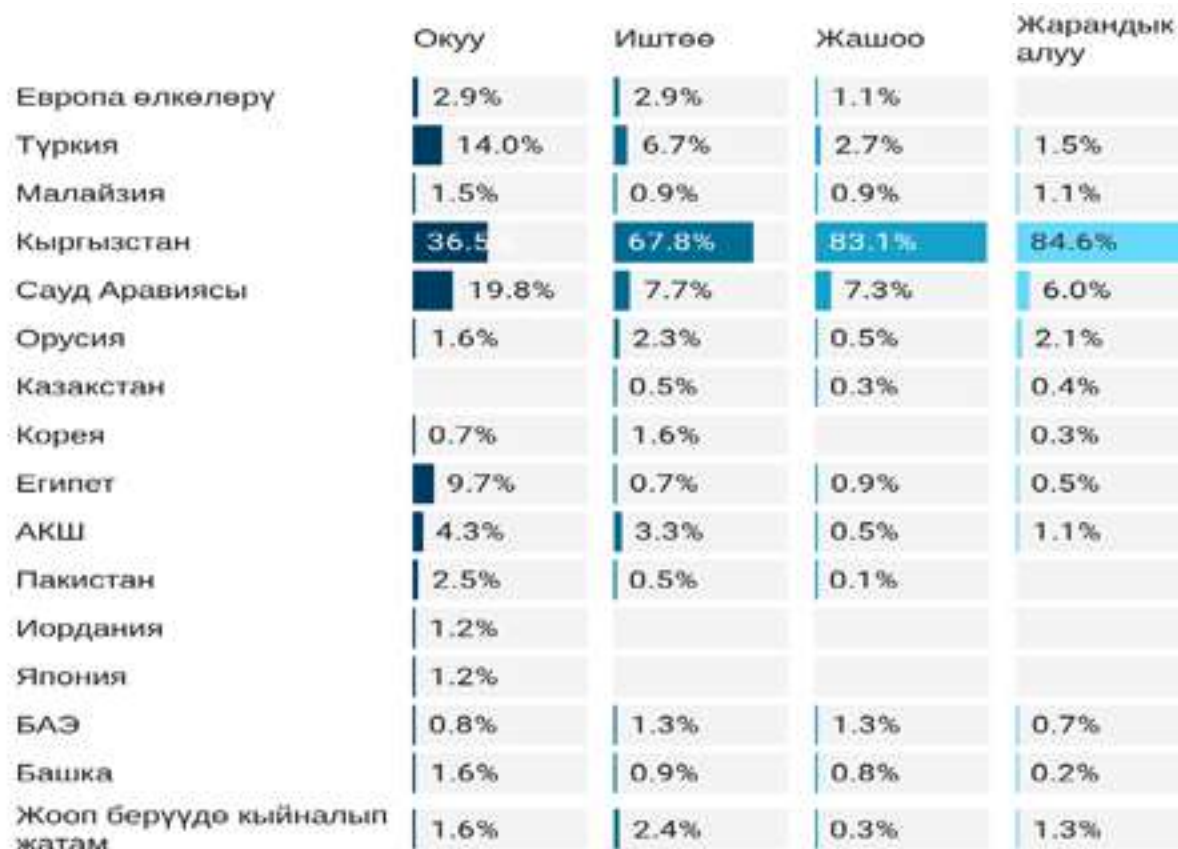
Респондент: Ооба, жардам. Корейда жумушунда эмес, стройкада иштейт ошон-

дойдо болсо, строитель болсо жөнөтүп турат, анан Роосияда таксист болуп иштеп жүргөн балдар бар алар жөнөтүп турат, ушундай балдарга бир неме кылгыла деп.”(Ош_04_22_02: 374-376)

“Респондент: Из третьего выпуска из пятнадцати человек, так, я щас скажу, один работает в Алматы имамом на сегодняшний день. В городе Алматы на сегодняшний день там небольшая мечеть, прихожан тоже немало. Он работает в этой мечети имамом. Наш диплом по запросу Казахстана официально подтверждали мы. Было официальное письмо, этот все у нас сохранилось. Он там официально работает имамом и по совместительству там есть Нур Мубарек, знаете может быть. Как у нас, ну у них даже не как у нас. У них исламский университет светское и религиозное там учится. Учится и работает.» (Чуй_04_21_01: 156)

Жарандыгын алуу үчүн популярдуу болгон өлкөлөр Сауд Аравиясы жана Орусия. Сауд Аравиясы окуучуларды исламдын мекени, Пайгамбардын туулган жери, ыйык жерлери менен кызыктырса, Орусияга карата эң көп айтылган түшүндүрмө Орусиянын жарандыгы менен көп өлкөлөргө визасыз кирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгондугунда.

35-диаграмма. Сиз кайсы өлкөдө окугуңуз/иштегиңиз/жашагыңыз/жараны болгуңуз келет?

5.3.4. Медресе окуучулары Кыргызстандын эмнеси менен сыймыктанышат

Патриоттулук жана өз өлкөсү менен сыймыктануу сезимдери, маданият жана тарыхый эстеликтерди сыйлоо жарандык иденттүүлүктүн маанилүү бөлүктөрү болуп эсептелинет. Изилдөөчү топ медресе окуучуларынан Кыргызстандын эмнеси менен сыймыктанышаарын сурашты. Жыйынтыгында, алар эң көп сыймыктанган беш нерсеси катары **жаратылыш/табият, мамлекеттик көз карандысыздык, эл, маданий мурастар жана дин эркиндигин** аташты. Белгилей кетчү нерсе, окуучулар дин эркиндигин абдан аздектешээри байкалды. Дин эркиндигин атап жатканда коңшу мамлекеттердин катаалыраак диний саясаттары менен салыштырып Кыргызстандагы дин эркиндигине шүгүр келтирип жатышты. Диндар жарандардын дин эркиндигин аздектегендигин башка изилдөөлөрдөн да көрүүгө болот. Изилдөөгө катышкан диний эксперттер дагы Кыргызстандын мыйзамдарынын мусулмандардын намаз окуусу, ажылыкка баруусу, мечиттерге баруусу, диний билим алуусу жана аялдарга жоолук салуу сыяктуу парз деп эсептелген иш-аракеттерине баардык ыңгайлуу шарттарды түзүп бергендигин жана буну коңшулаш өлкөлөрдөгү мусулмандарда жок болгон бир “артыкчылык” катары көрүшкөндүгүн билдиришкен³³.

Ар бир улуттагы окуучулардын эмнелер менен сыймыктанаарын карап көрүү максатта жоопторун этникалык теги жагынан бөлүп карап көрдүк. Жыйынтыгында, Кыргызстандын жаратылышы менен баардык улуттагы окуучулар сыймыктанаары маалым болду. Жаратылыштан тышкары, кыргыз окуучулар маданий мурастар жана мамлекеттик көз карандысыздык, өзбек окуучулар дин эркиндиги жана мамлекеттик көз карандысыздык, дунган окуучулар дин эркиндиги жана маданий мурастар менен сыймыктанышаарын айтышты.

36-диаграмма. Кыргызстандын эмнеси менен сыймыктанасыз? (этникалык теги боюнча)

5.3.5. Медресе окуучулары жана Кыргыз жараны концепти

Окуучулардын “Кыргыз жараны” концепти боюнча ойлорун билүү максатта изилдөөчү топ алардан жөнөкөйлөштүрүлгөн түрдө “Сиздин оюңуз боюнча өлкөнүн үлгүлүү жараны кандай сапаттарга ээ болушу керек” деген суроону берди. Жыйынтыгында, окуучулар “үлгүлүү жаран” **билимдүү, чынчыл, адилеттүү, диндар/диний билимдүү жана адамгерчиликтүү** сыяктуу сыпаттарга ээ болушу керек деп жооп беришти.

Ал эми эксперттик интервьюларда медресенин жетекчилери-мугалимдеринен алгач кыргыз жараны концепти тууралуу түшүнүгүн, кыргыз жаранынын сапаттары, анын ислам менен болгон байланышын жана окуучуларды кыргыз жараны катары тарбиялап жатышкандыгын сурадык.

Жыйынтыгында, жетекчилери-мугалимердин көпчүлүгү кыргыз жараны деп улутуна, ишенген динине бөлбөстөн Кыргызстанда жашаган баардык жарандарды түшүнсө, алардын аз бөлүгү гана кыргыз жараны деп кыргыз улутундагы, кыргызча сүйлөгөн, кыргыз үрп-адаттарын билген жарандарды түшүнүшөөрү маалым болду. Алар кыргыз жаранынын көбүнесе патриоттуулук жана мыйзамдарга баш ийүү сыпаттарына басым жасашты.

“Респондент: Кыргыз жараны дегени, Кыргызстанда төрөлүп, ушул жердин тупурагында өскөн, ушул жердин мындай кимлик деп коёт, паспортун алган, ушул жердин жарандыгы тастыкталган, ушул жерде жашаганы анык деген каттоого алынганы да.

Интервьюер: Кандай сапаттарга ээ болуш керек?

Респондент: Эң биринчиден патриот болуш керек, өзүнүн мекенин сүйүш керек себеби сөз бар, «мекенди сүйүү бул ыймандан» дегенчи, ар-бир адам төрөлгөн жердин топурагы алтын деген жери бар. Азыркы учурда адамдар алтын үчүн жанталашып аракетини кылып атат, ошол сыяктуу эле биз дагын өзүбүздүн жерибизди коргогонго, ар-кандай зыян келе турган нерселерден анан ошону менен биргеликте сүйгөнгө биздин немебиз керек.”(Баткен_13_22_01: 298 - 300)

“Респондент: Ну я думаю, что любой человек, который чувствует себя гражданином своей страны, это своей Родины, хоть я и дунганка, ну я считаю, что Кыргызстан это моя Родина. Первое это должно быть любовь к своей Родине, патриотизм да, и то, что переживание за какие-то неудачи, какие-то трудности нашей республики. И также мы очень радуемся, когда у нас все хорошо, вот поэтому как и любой гражданин он должен быть честным, справедливым, он должен быть не в стороне где-то да, а служить обществу, это наша Родина”. (Чуй_04_11_02: 279 - 279)

“Респондент: Ну конечно если человек живет в Кыргызстане, он должен соответствовать, можно сказать кыргызскому закону и Конституции, то, что требуют с него, он должен выполнять, закону подчиняться должен. Действительно соответствовать да, то что требует законом, он если носит паспорт, значит, он должен быть и патриотом страны, и он должен действительно вклад внести для развития страны и то, что, например, для человека действительно необходимо от государства, он должен поспособствовать делать так, чтобы для него это в удобство было, в этой стране чтобы он жил комфортно и поддерживая политику, поддерживая то, что Конституция республики он должен его как бы...”(Чуй_01_11_01: 468 - 468)

Кээ бир мугалимдердин кыргыз жараны тууралуу эч маалыматы жоктугу маалым болду.

“Интервьюер: А что вы понимаете под Кыргыз жараны?

Респондент: Кыргыз?

Интервьюер: Кыргыз жараны?

Респондент: Ничего.

Интервьюер: Ничего не понимаете, да?

Респондент: Нет.

Интервьюер: В первый раз слышали?

Респондент: Да.

Интервьюер: Это Кыргыз жараны это личность или человек, который относится себя к Кыргызской Республике и его обществу. Такое в первый раз слышали да, Кыргыз жараны?

Респондент: Да-да». (Чуй_06_21_01: 435 - 444)

«Кыргыз жараны, вот не знаю, мне почему то Чынгыз Айтматов да все время приходит на ум. Это наш известный писатель да Альхамдулиллах, то что у нас есть да, такой человек, книги известные на весь мир и вот многие цитаты Чингиз Айтматова они тоже очень близки

к религии, кыргыз жараны вот это, вот цитата Чынгыз Айтматова «Самое трудное, каждый день оставаться человеком». (Бишкек_02_12_преп: 209 - 211)

Кыргыз жараны түшүнүгү толугу менен ислам динине туура келет деп эсептешет. Бир адам кыргыз жараны болуу менен мусулман дагы боло алат, себеби кыргыз жаранына милдеттүү, таандык болгон амалдар, сапаттардын бардыгы Ислам дининде бар.

“Интервьюер: Сиздин оюңузча Кыргыз жараны болуу исламдын шарттарына туура келеби?

Респондент: Келет.

Интервьюер: Мисал келтире аласызбы?

Респондент: Ошо эле амалдар. Элим үчүн, жерим үчүн баардык нерсени курман кылуу, даяр болуу кызмат үчүн. А динде ушу нерсе да, туурабы? Элиңе кызмат кыл, жериңе кызмат кыл, адеп-ахлак, кулк мүнөзүңдү көрсөт. Ушул нерселер жарандыка туура келет.” (интервью_20_01: 261 - 264)

“Респондент: Мен аны кыргыз жараны деген, ушул бизде дагы динде дагы баягы Кыргызстанды сүйгөн киши – бул кыргыз жараны болот да. А бизде шариятта бир сөз бар: “Мекенди сүйүү – ыйман менен”. Кыргызстан биздин мекенибиз да – ыйман, ошондуктан биз аны сүйүшүбүз керек. Мүмкүн болушунча, колдон келишинче ага зыян келтирбегенге, ошонун тынчтыгын, биримдигин, элибиздин биримдин сактаганга, ар кандай улуттар аралык бир эмелерин чыгарбоого, терроризм, чыр-чатактарды болтурбоого аракет кылганга ар бир кыргыз жараны, мен кыргызмын деп эсептеген киши ошого аракет кылыш керек да. Биздин өлкөбүздү, ушундай бейиштей болгон өлкөбүздү коргоп, сактап калууда.” (Чуй_03_21_01: 272 - 272)

Эксперттик интервьюларга ылайык, медресе окуучуларына толугу менен кыргыз жараны концептинин принциптерине, баалуулуктарына дал келген тарбия берилет.

“Респондент: Ооба, бизде деген Пайгамбардын хадисин көп карманабыз. “Кимде ким улутчулдукка үндөсө, улутчулдукка чакырса ал менин үмөтүмөн эмес” деген Пайгамбарыбыздын хадиси бар. Ошого биз “Улутчулдукка, уруучулдука, айылга, өйдө жак, ылдый жак, түндүк-түштүк болуп, тилине жана улутуна, өңүнө карап мамиле кылбагыла, биз ошол адамдык катарын, адам экендигин көңүлгө алып, ошондой эле ыймандуу экенин көңүлгө алып, дегеле, бир адам баласы экенин көңүлгө алып, ар бирине жакшы мамиле кылышыбыз керек” деп ошол ушундай жакшы бир сөздөр болуп келет.” (Талас_11_21_11: 154 - 154) **Интервьюер:** Ушу сиз айтып өткөн сапаттар медресенин окуучуларында барбы?

Респондент: Бар. Андай нерселер бар, аны бүгүнкү күндө деле сабактарда деле айтам мен, ушул жерде, ушул мамлекетте жашап жатабыз, ушул биздин жерибиз, ушул Кудайга шүгүр азыр тынчтыгыбыз бар. Мындан кийин дагы ушуга тынчтыкка гана салым кошконго, мамлекетибизди коргогонго аракет кылышыбыз шарт деп, милдет деп, баягы сөз келгенде, сабакта эме келгенде дайыма айтып келем.” (Чуй_03_21_11: 273 - 274)

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, медресе мугалимдеринин пикири боюнча, кыргыз жараны түшүнүгү исламдын принциптери менен эриш-аркак болгондугу жана көпчүлүк медреселер окуучуларына диний баалуулуктар менен бирге кыргыз жараны катары деп, өзүлөрү түшүнгөндөй кыргыз элинин каада-салтын билүү, мекенди сүйүүгө, мыйзамга баш ийүүгө тарбиялай тургандыгы маалым болду.

5.3.6. Эмоционалдык бөлүмгө корутунду

Бул бөлүмдө жарандык иденттүүлүктүн эмоционалдык компонентин, б.а. жарандардын бир белгилүү мамлекетке, аны бир социалдык же башка конструкт катары көрүү менен, “өз

өлкөсү” үчүн уялуу жана сыймыктануу сезимдерин изилдөөгө аракет кылынды. Эмоционалдык компоненти медресе окуучуларынын өлкөдө болуп жаткан жаңылыктардан кабардарлыгы жана коомдук көйгөйлөргө болгон көз-карашы, өз укуктарын коргой билүүсү, кайсы өлкөдө окугусу, иштегиси, жашагысы жана жараны болгусу келгендиги, Кыргызстандын эмнеси менен сыймыктанаары тууралуу суроолор аркылуу изилденди. Жооптордо гендердик жана жаш өзгөчөлүктөрү боюнча айырмачылык жок. Жооптор респонденттердин этникалык жана жашаган аймактын өзгөчөлүктөрүнөске алуу менен тандалып чыгарылды. Эң негизги жыйынтыктардын корутундусу бул тизмеде белгиленди:

- Медреселерде коомдук-саясий көйгөйлөр жетиштүү деңгээлде талкууланбагандыгына карабастан окуучулардын жарымынан көбү коомдо болуп жаткан жаңылыктарга байкап көз салып тураарын билдиришти. Аларды эң көп коомдогу адеп-ахлак жана моралдык проблемалар, коррупция жана экология маселелери ойлондурут. Окуучулар бул көйгөйлөрдү көбүнесе мыйзамдык жана агартуу жолдор менен чечсе болот деп ойлошот.
- Окуучулардын укуктары бузулуп жаткан учурда ал укук бузуу ким тарабынан жасалып жатканына карап туруп, анан иерархияга жараша кайрыла турган адамды/мекемени аныкташат. Медресенин ичиндеги чоң, “жетекчилик деңгээлиндеги маселелер” боюнча биринчи кезекте медресенин мүдүрүнө, экинчи кезекте ата-энесине кайрылышат. Медресе ичиндеги мүдүргө жеткирбестен “устаздардын деңгээлинде чечиле турчу маселелер” боюнча көбүрөөк устаздарга кайрылышат. Медресенин сыртындагы “мүдүр, устаз жана ата-эне чече албай турган маселелер” боюнча мамлекеттик органдарга кайрыла тургандарын белгилешти. Ар бир үчүнчү жана бешинчи респондент медресенин ичинде жана сыртында укугу бузулуп жаткан учурда эч кимге кайрылбастан өз алдынча чечээрин же сабырдуулук менен мамиле кылаарын билдирген. Алардын арасында эркек окуучулар көбүрөөк.
- Медресе окуучулары негизинен Кыргызстанда окуп, иштеп, жашап жана жараны болгусу келет. Бирок мүмкүнчүлүк болсо окуу үчүн Сауд Аравиясы, Түркия жана Египетти, иштөө жана жашоо үчүн Түркия жана Сауд Аравияны тандашса, жарандыгын алуу үчүн Сауд Аравиясын жана Орусияны тандаша тургандыгы маалым болду.
- Медресе окуучуларын Кыргызстандын негизги проблемалары менен тааныш эмес жана кандайдыр бир көйгөйлөр ойлондурбайт же билишпейт. Өзүлөрүнүн дүйнөсүндө окуп билим алып келишет.
- Медреселерде кыргыз жараны деп улутуна, ишенген динине бөлбөстөн Кыргызстанда жашаган баардык жарандар түшүнүлөт. Окуучулар кыргыз жараны билимдүү, чынчыл, адилеттүү, диндар/диний билимдүү жана адамгерчиликтүү деп сыпатташса, мугалимдер кыргыз жаранынын патриоттуулук жана мыйзамдарга баш ийүү сыпаттарына басым жасашат. Медресе мугалимдеринин пикири боюнча, кыргыз жараны түшүнүгү исламдын принциптери менен эриш-аркак деп эсептешет жана көпчүлүк медреселердин окуучуларын диний баалуулуктар менен бирге бир кыргыз жараны катары деп, өзүлөрү түшүнгөндөй кыргыз элинин каада-салтын билүү, мекенди сүйүүгө, жана мыйзамга баш ийүүгө тарбиялай тургандыгы маалым болду.

5.4. ИШМЕРДҮҮЛҮК БӨЛҮМҮ

Жарандык иденттүүлүктүн когнитивдик, баалуулук жана эмоционалдык бөлүмдөрүнүн жыйынтыктоочу таасири жарандарды белгилүү бир багыттагы ишмердүүлүккө үндөйт же ишмердүүлүктөн баш тарттырат. Бул бөлүм өзүнүн нугунда жүргөнү менен, ал башка компоненттердин ичиндеги өзгөрүүлөрдүн таасири астында болот. Ишмердүүлүк компоненти жарандык позициянын баарлашуу, коомдук мааниге ээ болгон социалдык ишмердүүлүккө катышуу, б.а. жарандык активдүүлүк аркылуу ишке ашырылышын аныктайт. Ишмердүүлүк компоненти жарандык иденттүүлүктү медресе жашоосунун нормаларын жана талаптарын, ошондой эле окуучунун укуктарын жана жоопкерчиликтерин аткаруу, тең укуктуу мамилелердин жана кабыл алуунун негизинде диалог жүргүзө билүү, чыр-чатактарды конструктивдүү түрдө чече билүү, коомдук жашоого катышуу, өлкөдө жана дүйнөдө болуп жаткан окуялардан кабардар болуу, дени сак жашоону кармануу, конкреттүү социалдык-тарыхый, саясий жана экономикалык шарттарды эске алуу менен жашоо пландарын түзө билүү сыяктуу ж.б. пункттарга ылайык изилдейт.

5.4.1. Медресе окуучуларынын шайлоого катышуусу жана саясат тууралуу ойлору

Окуучулардын атуулдук позициясын шайлоо жана референдумдарга катышуу аркылуу билдирүүсүн талдап көрсөк, окуучулардын көпчүлүгү шайлоолордо жана референдумдарда добуш берүүнү пландап жатышкандыгын, арасында жашы 18ге толгондор шайлоого катышып көргөндүгүн билдиришти. Мындай жыйынтык алардын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптанып жаткандыгынан кабар берет. Негизи, жалпы диний окуу жайлар, анын ичинде медреселер, саясаттан оолак болууга аракет кылгандыктан, ал жерлерде саясат тууралуу сөз кылууга, үндөөгө тыюу салынат. А бирок шайлоого катышуу маселесине келгенде, окуучулар толугу менен эркин, мугалимдер тараптан эч кандай чектөө болбойт, тескерисинче алар окуучуларды шайлоолорго катышып атуулдук позициясын билдирүүсүн чакырып турушат. Негизинен, медреседе окуучуларынын саясат менен байланышы шайлоого катышуу менен гана чектелет.

“Албетте, бул неме да шайлоого катышуу үчүн эң биринчи паспорт керек, туурабы? Жашы жеткен болуш керек, жашы жеткен болсо шайлоого чакыруу кагаз келген болсо, ар бир адам укуктуу өзүнүн жекече президенттин тандоого ар бир адам укуктуу да. А биз зордон тыйбайбыз же болбосо бизде мындай провакациялоо, бир жака мынабу адамга шайлагын медреселер бүт баардыгы ушул адамга шайласын, себеби бул бизге мындай жардам кылды деген да жок. Ар бир адам Кыргызстанда жараныбы өзүнүн жекече президенттин тандоого укугу болгондуктан, биз ал укукту эч ким тыя албайт. Уруксат беребиз эгер чакыруу кагазы келген болсо, өзүнүн немесине барып шайлоо комиссиясына барып неме болот шайлоодон өтө берет. Албетте, биз ал балдарды колдон келишинче баягы бир штабдарга аралаштырбайбыз алардычы, мындай агитация иштерине балдарды же медресени өзүн агитация иштерине бир аралаштырбайбыз». (Ош_03_20_03: 198 - 198)

“Ооба, биздики катышат. Биз ошо баягыда президенттик шайлоо болгон кезде, биздин жашы жеткен балдардан барып катышышты. Алар сөзсүз түрдө катышыш керек, өзүнүн салымын, өзүнүн пикирин айтыш керек. Бизде ошол катыштырабыз дагы и балдар катышыш керек дагы и биз катыштырабыз дагы». (Талас_11_21_01: 118 - 118)

“Берет аны, бериш керек. Аны айтабыз, мисалы, мен айтам: “Бул мамлекет биздин мамлекет, бизди келечек”. Ар ким өзүнүн немесин билиш керек, өзүнүн ар ким өзүнүн жанагы ой-пикири бар да, ошого жараша барып оюн бериш керек эмесинчи шайлоого барып добушун бериш керек. Ал ар бир адамдын укугу болгондуктан ага наоборот мен өзүм ошого эметем да ишин аткарганга багыттаймын да балдарды». (Чуй_03_21_01: 192 - 192)

Окуучулардын аз бөлүгү гана кандай шартта болбосун шайлоолорго эч катышпай турганын белгилешти. Мунун негизги себеби катары алардын добушу коомчулуктагы болгон процесстерди өзгөртүүгө эч кандай таасирин бербей турганын билдиришти.

37-Диаграмма. Шайлоолордо жана референдумдарда добуш берүүнү пландап жатасызбы?

5.4.2. Медресе окуучуларынын аялдардын саясий катышуусуна болгон көз карашы

Шайлоо темасын улай окуучулардын гендердик теңчилик, анын ичинде аялдардын саясий катышуусу тууралуу ойлорун билүү максатта, аларга «Шайлоодо аял талапкерге добуш берет белеңиз» деген суроо берилди. Окуучулардын жооптору экиге бөлүндү. Алардын биринчи жарымы аял талапкерге добуш берээрин билдиришти. Алар позициясын “эгер татыктуу/билимдүү болсо” жана “Айырмасы жок, баарынын укугу бирдей” деп түшүндүрүп беришти. Кызыктуусу, жооптордун арасында “Президенттик шайлоодо добуш бербейм, башка шайлоолордо шайлайм” деген жооп кездешти. Ал эми окуучулардын калган жарымы аял талапкерге добуш бербей тургандыгын билдиришти. Алар позициясын “Мамлекетти, үй-бүлөнү эркек гана башкарат”, “Дин/хадис боюнча эркек башкарат” жана “Аял үйдө отурушу керек” ж.б. деп түшүндүрүштү. Мунун себеби, эксперттик интервьюларда айтылгандай, кээ бир медреселерде аял кишинин орду үйдө балдарды тарбиялап үй-бүлөнүн очогун сактоо болгондугун айтышаары маалым болду.

“Алардын ролу деген болсо эми аял болгондон кийин, үйдө туурабы, үйдө мисалы балдарын тарбиялоо жана башка адамдарга жакшы сөзү менен, тамак ашы менен, туурабы? Өзүнүн жүрүм турумун ачыктоо деп билем. Мисалы дегенде, эми аял дегенден кийин эшике чыгып мисалы иштеп тиги бугу кылса дагы болот, а бирок эң башкы нерсе үй-бүлөсүнө болгон тарбиясы деп ойлойм да. Ошон үчүн аял дегенден кийин, же болбосо кыз, мисалы биринчи тарбиясын өзү жакшы алып, анан кийин башка бирөөгө тарбия берүүдө.” (Бишкек_11_03: 241 - 241)

“Интервьюер: Кыргыз жараны катары кыздардын биздин коомдо ролу кандай?”

Респондент: Аялдар менен эркектердин кылган вазыйпасы тең да, укуктук жагынан дагы. Алла Талаа баардык тараптан биз мусулмандар куранга, сүнөткө кайрылабыз. Аллах таала вазыйпаны экиге бөлүп берди. Мисалы Кыргызстан бир чоң үй-бүлө боло турган болсо – өзү негизи бир үй-бүлө бир мамлекет деп эсептелинет го - ошол үй-бүлөдө вазыйпаны Аллах таала экиге бөлүп берди. Үйдүн ичиндеги иштерди алып баруу, бала тарбиялоо аялдарга жүктөлгөн болсо, тышкарыдагы эң кыйын, оор иштерди эркектерге бөлүп берген. Эки жагы бир болуп

турса ошону мен мамлекет деп эсептейм.»(Ош_02_31_02: 223 - 224)

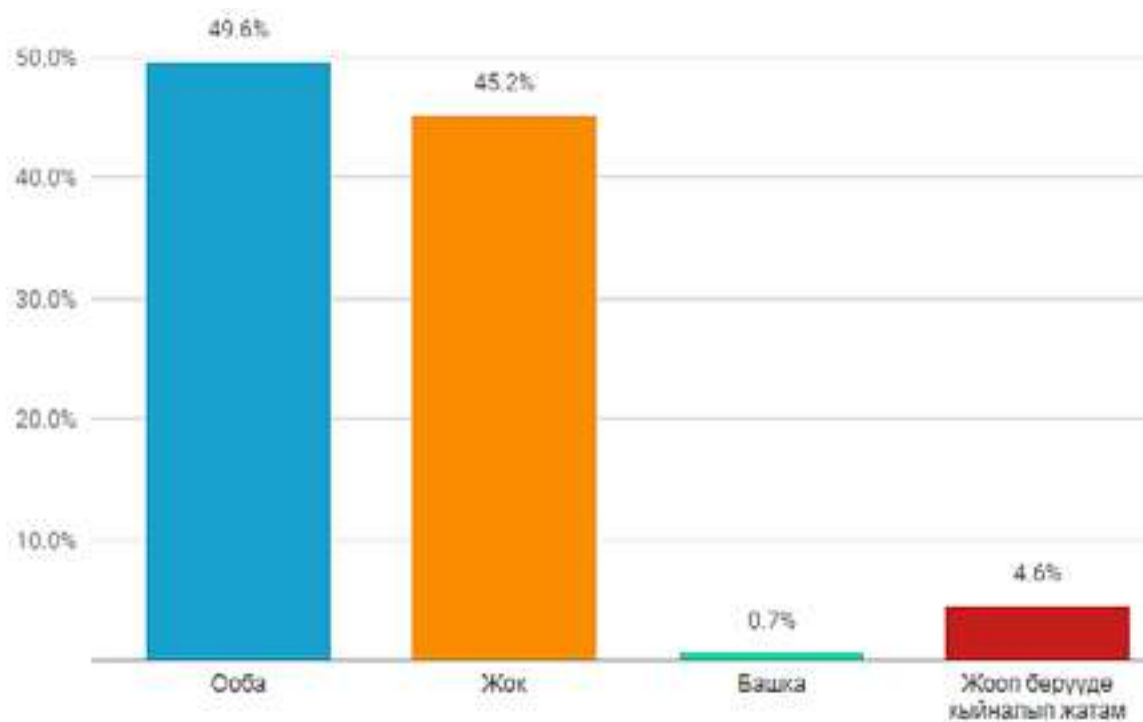
«Интервьюер:Ну это тогда в узком семейном кругу, а если мы тогда шире посмотрим, какова роль женщины, либо девушки, как гражданки Кыргызской республики?

Респондент:Знаете по канонам Шариата она должна быть в основном дома, а муж должен на улице зарабатывать, работать, а жена должна воспитывать детей, собирать в школу, обучать, и так далее.

I: Значит если я вас правильно поняла, то роль женщины как гражданки Кыргызской Республики – в воспитании детей и оберегать семейный очаг, да? А мужчины — это больше как добытчик, да?

R: Да.»(Чуй_04_11_02: 267 - 270)

38-диаграмма.Шайлоодо аял кишиге добуш бересизби?

Жоопторду респонденттердин жынысы боюнча бөлүп карай турган болсок, аял талапкерге добуш бере тургандардын көбү кыздар болду. Мындай көрсөткүч аялзат арасындагы тилектештиктин болгондугун белгилеши мүмкүн. Ал эми аял талапкерге добуш бербей тургандардын көбү эркек балдар болду.

Окуучулардын жоопторун тереңирээк анализдөө үчүн “Коомдогу гендер жана анын кабыл алынышы” изилдөөсүн карап көрдүк. Ал изилдөөгө ылайык, мусулман аялдарды саясатка аралашуудан айныткан диний чектөөлөр бар. Алардын биринчиси, саясатка аралашуудан кийинки жумуштардын көптүгү мусулман аялдардын “негизги миссиясы” болуп саналган үй-бүлөөгө кам көрүү ишине жолтоо болот. Экинчиден, салттуу түрдө эркектер басымдуулук кылган саясат иштеринде көп учурда эркектер менен талашып-тартышууга, чыр-чатактарга барууга туура келет, ал эми өзүн-өзү сыйлаган мусулман аял мындайга жол бербегендиктен, бул ага ыңгайсыздык жаратат. Үчүнчүдөн, саясий интригалар, коррупциялашкан саясатчылардын “сасык” оюндары жана башка стресстүү учурлар аялдардын “назик” табияты үчүн абдан оор түйшүк катары каралат. Аялдардын коомдук жана саясий ишмердүүлүгү жалпысынан оң кабыл алынганы менен ал ишмердүүлүк кайрымдуулук, балдардын жана аялдардын ден-соолугу, коопсуздугу

жана коомдук адеп-ахлак тармактарына байланыштуу болуусу жактырылат. Аялдардын коомдук-саясий ишмердүүлүгү жогорудагы тармактарды ашып кетсе, алар өздөрүн адеп-ахлагына, ден-соолугуна жана үй-бүлө бүтүндүгүнө зыян келе турчу чөйрөгө бараткан болушат. Бул, өз учурунда, аялдар эркектердин аманаты деген аксиомага каршы келет (бул боюнча кийинчирээк теренирээк маалымат берилет). Ошондуктан, аялдар өздөрүнүн эле коопсуздугу үчүн аларга зыян келтире турган чоңураак саясий мейкиндиктен алыс болуусу керек деп айтылат³⁴.

5.4.3. Медресе окуучуларынын аялдардын эмгектик катышуусуна болгон көз карашы

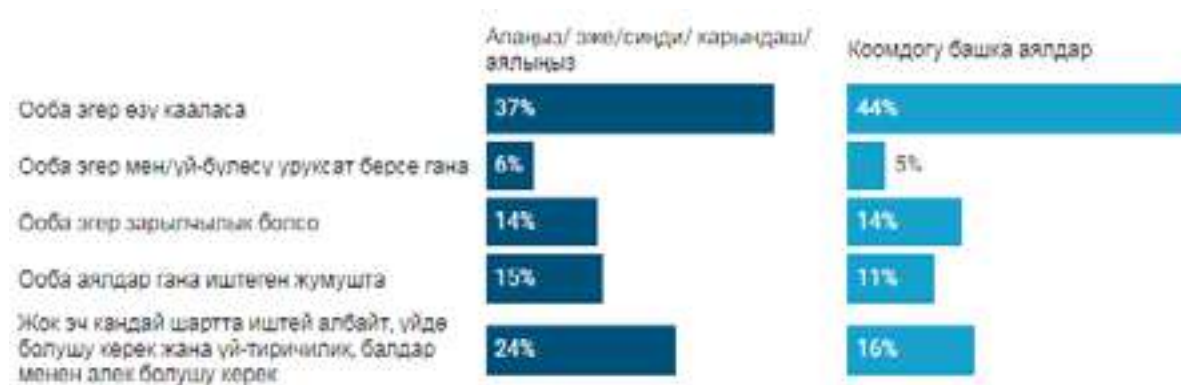
Аялдардын саясий катышуусу темасын улай, окуучулардын, аялдардын эмгектик катышуусуна болгон ойлорун билүү максатта аларга “Аял киши иштесе болобу” деген суроо берилди. Контролдоо иретинде жоопторду респонденттердин өздөрүнүн апасы/ эжеси/ синдиси/ карындашына, б.а. респондентке жакындыгы бар аялдар, жана коомдогу башка аялдарга карата берүү сунушталган. Жыйынтыгында, респонденттердин “ооба, өзү кааласа иштесе болот” жана “ооба, аялдар гана иштеген жумушта иштесе болот” деген жоопторду өздөрүнө жакындыгы бар аялдарга караганда коомдогу башка аялдарга карата көбүрөөк берип жатышты жана, тескерисинче, “Жок, эч кандай шартта иштей албайт; үйдө болушу керек жана үй-тиричилик, балдар менен алек болушу керек” деген жоопту коомдогу башка аялдарга өздөрүнө жакындыгы бар аялдарга карата көбүрөөк берип жатышты. Мындай жыйынтык респонденттердин жалпы аялзатынын эмгектик катышуусун колдогону менен өздөрүнө жакындыгы бар аялдардын эмгектик катышуусун анчалык көп колдобой тургандыгын билдирет. Мунун себеби, жогоруда белгиленгендей, кээ бир медреселерде аялдын ролу үй-бүлө очогунун сактоочусу катары түшүндүрүлгөндүктө жатат.

Окуучулардын жоопторун теренирээк анализдөө үчүн БУУнун Аялдар түзүмүтарабынан жүргүзүлгөн “Коомдогу гендер жана анын кабыл алынышы” изилдөөсүнө көз чаптырдык. Изилдөөгө ылайык, исламда аялдарга үйүнүн сыртында иштөөгө алардын күйөөлөрү (же башка аманат ээлери, мисалы атасы, агасы ж.б.) уруксат бергенде гана укуктуу болгону айтылат. Дагы бир жагдай, эркектердин карьерасы аялдардын карьерасынан жогору турат: аялдар күйөөлөрүнүн карьерасынын өнүгүүсүн баардык жагынан колдоп турушу керек жана керек болсо күйөөсүнүн карьерасы үчүн өзүнүн карьерасын курмандыкка чалууга даяр болушу керектиги айтылат. Бул мыйзам ченемдүү көрүнүш болуп эсептелинет, себеби динде үй-бүлөнү баардык жактан камсыздоо милдети эркектердин мойнуна жүктөлгөн, ошондуктан аялдарга караганда эркектерге ушундай артыкчылык берилген.

Ошентсе дагы, кээ бир өзгөчө учурларда аялдардын үйүнүн сыртында иштөөсүнө уруксат берилгендиги айтылат, мисалы зарылчылык (жалгыз бой энелер жана күйөөсү оорулуу аялдар) жана күйөөсүнүн айлыгы жетишсиз болгондуктан тиричиликти колдоо муктаждыгы бар болсо.

Мусулман аялдардын жумуш менен диний практиканы айкалыштыруудагы негизги кыйынчылык жумуш учурунда намазды аткаруу болгондугу белгиленет, себеби намаз аткаруу үчүн жетекчиликтин уруксаты, намаз кылынуучу жай жана убакыт керек. Бул эки нерсени бирдей алып кетүүнүн мүмкүн эместиги мусулман аялдарын ыңгайлуураак жумуштарды караштыруусуна же, чектен чыккан учурларда, таптакыр иштебей коюусуна алып келет. Бул феномен аялдардын диндарлык деңгээли өскөн сайын күчтөнөөрү белгиленет.

39-диаграмма. Сиздин оюңузча, аял киши (кыз) иштесе болобу?

Жоопторду респонденттердин жынысы боюнча карай турган болсок, өздөрүнө жакындыгы бар а-ялдарга карата да, коомдогу башка аялдарга карата да эмгектик катышуусун эркек балдарга караган-да кыз балдар көбүрөөк колдошоору байкалды. Кызыктуусу, кыздардын арасында дагы аялдардын, болгондо да өздөрүнө жакындыгы бар аялдардын эмгектик катышуусун анча колдобогондор кездеш-ти. Мунун себеби, эксперттик интервьюларда айтылгандай, кээ бир медреселерде кыз окуучуларга-аялзатына ылайыктуу жана эркектер жок жумуштарда иштөөгө чакырылгандыгы болушу мүмкүн.

Ушундай эле көрүнүш БУУнун Аялдартүзүмү тарабынан жүргүзүлгөн “Коомдогу гендер жана анын-кабыл алынышы” изилдөөсүндө дагы байкалган. Изилдөөгө ылайык, мусулман кыз-келиндер аял-дарга ыңгайлуу болгон адистиктерди тандаган (гуманитардык илимдер, медицина, билим берүү, социалдык кызмат, тигүүчүлүк). Белгилеп кетчү нерсе, биздин сурамжылоого катышкан кыз окуучулардын көпчүлүгү дагы келечекте врач же мугалим болгусу келгендиктерин билдиришти.

“Интервьюер: Негизи кыздарга дагы ушу окуусун бүткөндөн кийин окуусун улантууну уланта... үндөйсүздөрбү?

Респондент: Ооба, аларга деле ошол эле балдарга берген биз эмнени беребиз кеп-кеңештерди беребиз. Себеби дегенде кыздар деле бир коомчулуктун бир бөлүгү да, аларды эч качан мындай бир чектеп коюп, аларды бир бөлүп койгонго болбойт. Алар деле кадимки эле өзүнүн эртеңки жашоо ар бир.... Ар кимдин жашоосу өзүнүн колунда, эч качан эртеңки күнү мен ага бирдемкени кепилдей албайм, а мен кепилдей алсам анда мен бир багытты берип, кайсы бир чекти койсом болот “Сен бул жака кое тур, бул жагын мен бүтүрөм” деп. Ар кимдин өзүнүн жашоосу, турмушу мындай инсан катарыбы, жаран катары жоопкерчилиги колунда болгондон кийин биз аларга толук укуктуу беришибиз керек. Ал кандай эмнени тандап алат, эң эле башкысы өзүнүн табиятына каршы нерсени албасын биз ошондой айтабыз көпчүлүк учурда. Мисалы үчүн кыздарыбызды айтабыз, эч качан мисалы үчүн бир баягы путеводитель болбогун да, железнодорожный вокзалга барып алып туруп анан “дадаң, дадаң” этип темир уруп жүрбө. Сен эми как аял катары, аялдарга ылайыктуу болгон, сенин аброюңа аял зат катары, табиятыңа, статусуңа каршы келген нерсеге турба, дайым ошону сактай жүргүлө деп.» (Чуй_05_33_01: 301)

«Интервьюер: А вот как вы думаете, должна ли девушка или женщина реализовать себя как личность?

Респондент: в семейном круге это ни как личность что-ли

Интервьюер: вот помимо семьи, участвовать в общественных делах

Респондент: Знаете обратно же, если смотреть по канонам шариата оно будет соответствовать, вот именно чужие мужчин не должно быть, если же всё это будет соответствовать допустим в обществе женщин, допустим работать врачом, даже в политике, если это соответствует отдельно от мужчин, то не против.» (Чуй_04_11_02: 271 - 274)

Ал эми “Жок, эч кандай шартта иштей албайт, үйдө болушу керек жана үй-тиричилик, балдар менен алек болушу керек” деген жоопту кыз окуучуларга караганда эркек окуучулардын көбүрөөк бергендиги кыргыз коомунда, анын ичинде медресе окуучуларынын арасында дагы деле патриархалдык көз караштардын үстөмдүк кылып тургандыгынан жана жогоруда белгиленгендей аялдын ролу үй менен гана чектелет деген түшүнүгүнөн кабар берет.

5.4.4. Медресе окуучуларынын укук бузууларга карата мамилеси

Окуучулардын инсанды жана анын кадыр-баркын сыйлоо, айлана-чөйрөдөгүлөргө ак ниет менен мамиле кылуу, зордук-зомбулуктун ар кандай түрлөрүнө чыдабоо жана аларга каршы турууга даярдык деңгээлин аныктоо максатында «Эгер сиз кимдир бирөөнүн укугу бузулуп жатканын көрүп калсаңыз эмне кыласыз?» деген суроо берилди. Жыйынтыгында, окуучулардын жарымы жана жарымынан көбү “тиешелүү органдарга билдирем” жана “укук бузууну алдын алууга аракет кылам/эскертүү берем” деген сыяктуу активдүү чараларды көрөөрүн билдиришти. “Кете берем, мага тиешеси жок” жана “Кийлигишпейм, кесепетинен корком” сыяктуу пассивдүү позицияны респонденттердин аз гана бөлүгү кармаанары белгилүү болду. Мындан улам, медресе окуучуларынын коомдо адам укуктары бузулуп жаткан окуяларга күбө болуп калышканда көңүлүңө эмес позицияга ээ болоорун белгилесе болот.

Ушул суроонун алкагында окуучулардын гендердик көйгөйлөрдөн кабардар болгондугун белгилеп кетүү керек. Медресе окуучуларынын жарымы ала качуу, жашы жетелектердин никеге туруусу жана үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук учурларына күбө болуп калса, активдүү чараларды көрүп каршылык көрсөтөөрүн билдиришти.

40-диаграмма. Эгер сиз кимдир бирөөнүн укугу бузулуп жатканын көрүп калсаңыз, эмне кыласыз?

Укук бузууларга карата кыздар жана эркек балдардын мамилесинде жана чараларында айырмачылыктардын барын же жогун билүү максатта, жоопторду респонденттердин жынысына жараша бөлүп карап көрдүк. Жыйынтыгында, андай учуларда кыздар көбүрөөк тиешелүү органдарга кайрылаарын, б.а. башкаларды жардамга чакыраарын билдиришсе, эркектер көбүрөөк алдын алууга аракет кылаарын же эскертүү берээрин, б.а. өздөрү аралашып жардам берээрин билдиришти. Мунун себебин кыз окуучулар бизге сурамжылоо учурунда өздөрү аралашып жардам берүүдөн корккондугун, “мен кызмын, алым жетпейт да” деп түшүндүрүп жатышты.

4-таблица. Эгер сиз кимдир бирөөнүн укугу бузулуп жатканын көрүп калсаңыз эмне кыласыз? (жынысы боюнча)

	Тиешелүү органдарга билдирем		Кете берем, мага тиешеси жок		Укук бузууну алдына алууга аракет кылам/эскертем		Кийлигишпейм, кесепетинен корком	
	Кыз	Эркек	Кыз	Эркек	Кыз	Эркек	Кыз	Эркек
Ала качуу	70%	7%	5%	6%	25%	50%	4%	1%
Жашы жете электердин никеге туруусу	65%	46%	7%	8%	25%	41%	2%	2%
Үй-бүлөдөгү зомбулук	69%	43%	4%	7%	25%	46%	2%	2%
Уурулук	78%	63%	1%	0,4%	21%	40%	2%	0,6%
Жол эрежелерин бузуу	58%	44%	8%	8%	29%	44%	1%	2%
Коомдук жайларга зыян келтирүү	51%	41%	1%	1,%	50%	62%	2%	0,2%

5.4.5. Медресе окуучуларынын чыр-чатактарды чечүү жолдору

Окуучулардын улут жана дин аралык чыр-чатактарды чечүү жолдору тууралуу пикирин билүү максатында “Ар кандай улут/дин аралык чыр-чатакты сүйлөшүү жолу менен чечүүгө болот” деген ырастоону бердик. Таблицада көрсөтүлүп тургандай окуучулардын басымдуу бөлүгү бул ырастоо менен макул. Негизи, медресе мугалимдери окуучуларды ислам тынчтыктын дини болгондугун айтышып, ачууга алдырбоого, агрессивдүү болбоого тарбиялашат. Чындыгында, Ислам дининде сабыр деген түшүнүк бар. Ал мусулмандарга кыйын же чырдуу учурларда бекем болууга жана андай учурларды аларга Алла Талаа тарабынан адамдардын пайдасы үчүн гана жөнөтүлгөн сыноо катары кабыл алуу керектигин түшүндүрөт.

“Толерантуулук деген сөз бар эмеспи, баардыгын сабырдуу көз карап менен кароо, түшүнүү менен мамиле кылуу, бул нерселерди балдарга башынан үйрөтөбүз, диалог болушу керек. Азыр кыргызстанда сексенден ашык улут жашайт, алар баардыгы эле мусулман эмес, алар менен биздин мамилебиз диалог менен, түшүнүү менен, келишим менен мамиле болушу керек. Эгерде бизге келип кызматташабыз дей турган болсо, (мен ойлоп жүргөм англис тилден волонтерлор жүрбөйбү, мейли ал христиан болсун, атеист болсун) тил жагынан сабак берсе алат элек. Анткени Пайгамбарыбыздын (САВ) хадиси бар “ даанышмандык, илимдүүлүк момундун жоготуп ийген нерсеси сыяктуу” дейт, кайсыл жерден тапса дагы, аны алууга акылдуу дейт. Ошондо биз тилин алат элек, динине тийишпейбиз, ал келип сабагын берип кетсе, кызматташсак болот.”(интервью_21_11: 181-181)

“Интервьюер: Анан кийин силердин медреседе башка диндин өкүлдөрүнө, башка улуттардагы, улуттагы адамдарга кандай мамилени кылышты үйрөтүлөбү?

Респондент: Үйрөтөбүз, биз үйрөтөбүз, себеп дегенде мындай тартышып, урушуп, эшик-тен мисалы марируткадан бири-бирилерин көрүп калган болсо, алар ушунчалык көздөрү менен караса, аларга сабыр көрсөтүү менен, өтө биз аныс деле биздин жолубуз, биздин тарбиябыз ошол нерсени үйрөтөт да, дегенде динде кантип жооп бериш керек аларга жараша, кантип өзүн алып жүрүш керек алар менен, алар сүйлөгөндө эмне кылыш керек, мисалы алар сразу эмени, урушуп кетүүнү каалашат да, а өзү мүмкүн талап кылып, өзүнүнкүн чын деп эме кылып эсептеп, урушуп кеткенге аракет кылышат. Бирок ушундай нерсеге кездеш кездешип кездешкенде

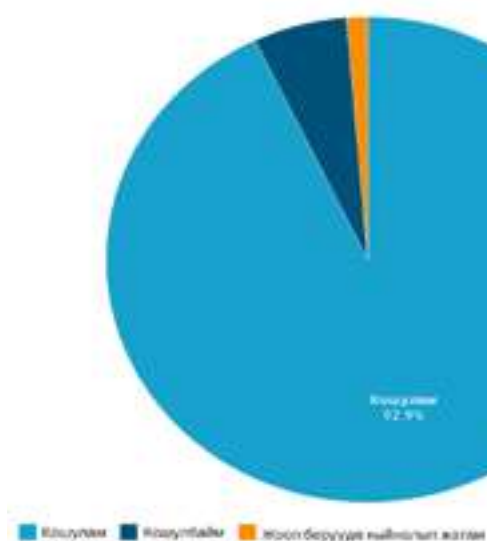
Интервьюер: Ситуациялар чыгып калса

Респондент: кездешкенде, анда сиз өзүңүздү эч качан мындай мындай агрессивдүү нерселерди кылбаңыз дейбиз

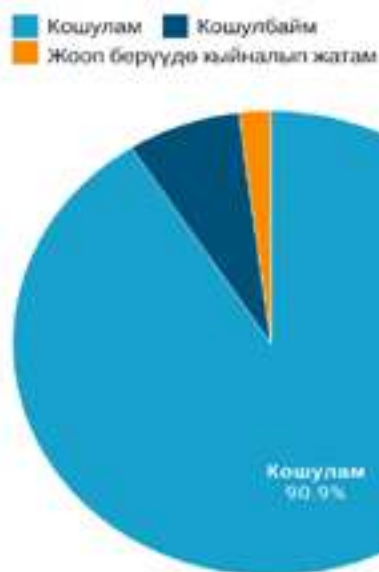
Интервьюер: Эмоцияга алдырбай э

Респондент: мисалы өзүңүздү өзүңүз жагыңызды туура деп ойлоп, туура экенин билесиз, ошо сизге жетиштүү, бирок силер ал жака өткөзө албай аткан болсонуз, анда артка кайрылып кетсеңиз болот себеп дегенде, ага биз сөз менен же болбосо колубуз менен, же болбосо ушинтип жардам берүүгө аракет кылабыз, ушул туура жолду көрсөткөнү аракет кылабыз, эгер муну кылалбай аткан болсок, анда жөн гана дуа кыла алабыз биз аларга.” (Бишкек_11_03: 248 - 255)

41-диаграмма. “Ар кандай улут аралык чыр-чатакты сүйлөшүү жолу менен чечүүгө болот”

42-диаграмма. Ар кандай дин аралык чыр-чатакты сүйлөшүү жолу менен чечүүгө болот”

Окуучулардын чыр-чатактар учурунда ачууга алдырбастан сабырдуулук менен кабыл алуу өзгөчөлүгү “Эгер кимдир бирөө сиздин диний ишенимиңизге шек келтирсе эмне кылат элеңиз?”

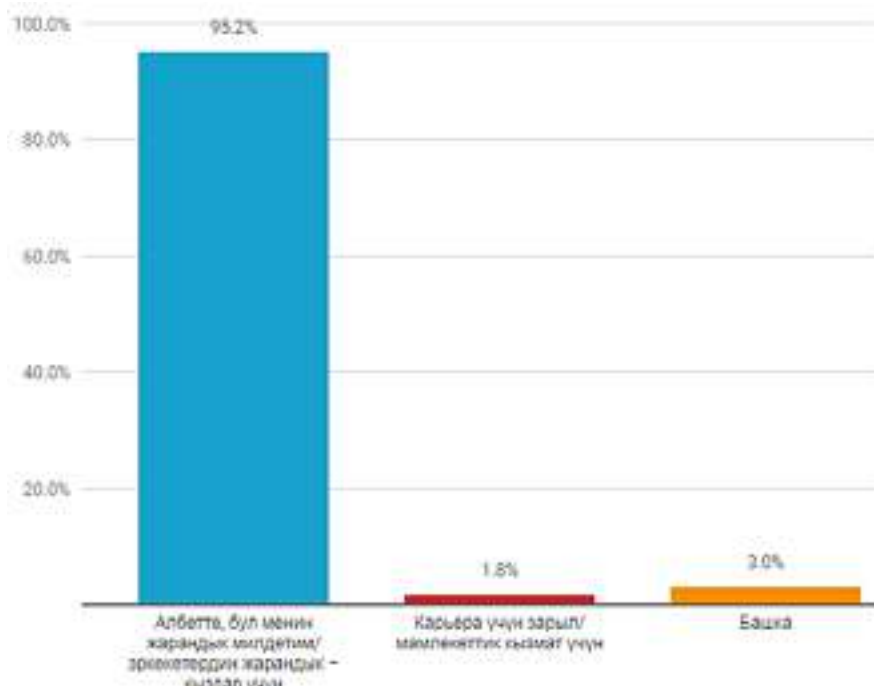
жана “Эгер коомдук жайда сиздин улутунузга/диниңизге карата акарат келтирсе, биринчи кезекте кимге кайрыласыз?” деген контролдоо суроолорунун жоопторунда дагы байкалды. Биринчи суроого респонденттердин жарымы (50%) “Тынчтык жолу менен, сүйлөшүү жолу менен өзүм чечем” деп жооп берсе, ар бешинчи (20%) респондент “Көңүл бурбайм же маани бербейм» деген жоопторду беришти. Ал эми экинчи суроого ар төртүнчү (25%) респондент “Көңүл бурбайм же маани бербейм” деп жооп берсе, респонденттердин жарымы (20%) мамлекеттик органдарга кайрылышаарын айтышты. Бул алардын чыр-чатактарды укуктук талаада чечүүнү туура көрүшөөрүнөн кабар берет.

Медресе окуучуларынын чыр-чатактарды тынч жолу менен, кээде алардын укуктары бузулуп жатса дагы сабырдуулук менен кабыл алуу тарбиясы, биздин баамыбызда, окуучулардын жашоосуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн, себеби окуучулардын өз укуктарын коргоо жөндөмдүүлүгү төмөн болушу мүмкүн.

5.4.6 Медресе окуучуларынын аскердик милдетти аткарууга болгон көз карашы

КРнын Конституциясында белгиленгендей мекенди коргоо – жарандардын ыйык милдети жана жоопкерчилиги болуп саналат. Изилдөөчү топ окуучулардын жарандар катары бул милдети жана жоопкерчилиги тууралуу канчалык деңгээлде билээрин аныктоо максатында “Эркектердин аскердик кызматын өтөөсүнө көз карашыңыз кандай?” суроосун берди. Жыйынтыгында, окуучулардын дээрлик баардыгы эркектердин аскердик кызматты өтөөсүн жарандык милдет катары эсептегендиктен оң көз карашта болгондугун билдиришти.

43-диаграмма. Эркектердин аскердик милдетин өтөөсүнө көз карашыңыз кандай?

Жоопторду респонденттердин жынысы боюнча карап көрсөк, кыз балдар менен эркек балдардын жоопторунун арасында анча деле чоң айырмачылык байкалбайт, себеби эксперттик интервьюларда белгиленгендей, медреседе окуучуларга эркек балдардын коомдогу негизги ролу – патриот, мекенин коргоочусу болгондугу айтылат.

«Жигиттер дегенде, жигиттердин негизги максаты мекенин коргоо. Сырттан келген каршы күчтөргө каршы болушу мүмкүн же болбосо ички ынтымактуулукту сакташ болсун, көбүнчө эркектерге азыркы учурда басым жазалып аткан нерсе ошо армия кызматтарына

чакырып башка болсун кызматтарга чакырылат. Жеңил кызматтарга анан коомдук жайларга аялдарды шайланып атат”.

(Баткен_13_22_01: 314 - 314)

“Интервьюер: А жигиттердин ролу кандай анда?

Респондент: Жигиттердин ролу албетте мекенди коргош керек баардык тарабынан.

Диний тараптан дагы жанагындай радикалдуу немелерге өтпөш керек бизге азыр, сабатсыз бул баардык нерсе сабатсыздыктан чыгып жатат. Чыныгы диний шариятта ал деген согуш деген таптакыр мындайча айтканда жок нерсе ал!”. (Чуй_05_31_02: 305 - 306)

Бирок, ошол эле учурда, изилдөөчү топ окуучулардан медреседеги окууну аяктагандан кийинки пландары боюнча сураганда (“Медресе окуучуларынын медресени аяктагандан кийинки пландары” бөлүгүн караңыз) респонденттердин 0,8% гана медресени бүткөндөн кийин аскерге барууну пландаштырып жатканын айтышты. Мындан улам окуучулар аскергебарууну “ыйык” милдет деп эсептешкени менен, иш жүзүндө бул милдетти аткара албай калышы мүмкүн десе болот. Бул, биринчиден, учурдагы аскер кызматындагы жагымсыз шарттарга (дедовщина, суициддер ж.б.) байланыштуу болушу мүмкүн. Мындай шарттарда медресе окуучулары гана эмес, башка окуу жайларда окуган эркек балдардын армияга баруу мүмкүндүгү төмөн. Экинчиден, жогоруда окуучулардын баалуулуктары тууралуу бөлүгүндө белгиленгендей “Патриоттук/мекенге болгон сүйүү/элин сүйүү” сыяктуу баалуулуктары окуучулар үчүн 5-6 орунда гана маанилүү болгондугуна байланыштуу болушу мүмкүн.

5.4.7. Медресе окуучуларынын өз алдынчалык деңгээли

Изилдөөчү топ окуучулардын өз алдынчалык деңгээлин аныктоо максатында аларга бир нече учурларды мисал келтирип, алар үчүн ким чечим кабыл алаарын сурады. Окуучулардын жарымы **кесип тандоодо, билим алууда жана жумуш тандоодо** өздөрү чечим кабыл алаарын, ал эми **үй-бүлө курууда, акча каражаттарын бөлүштүрүүдө жана миграция маселесинде** ата-энеси менен бирге чечим кабыл алаарын белгилешти.

Жоопторду респонденттердин жынысы боюнча бөлүп карап көрө турган болсок, кесип тандоодо эркек окуучуларга караганда кыз окуучулар азыраак өз алдынча чечим кабыл алаары, алардын ордуна көбүрөөк ата-энеси же туугандары чечим кабыл алаары аныкталды.

Ал эми үй-бүлө курууда, билим алууда, акча каражаттарын бөлүштүрүүдө, окуу же эмгек максатында миграция маселесинде кыздар менен уландардын жоопторунда анчалык чоң айырмачылык байкалбаганы менен, эксперттик интервьюларда изилдөөгө катышкан кээ бир медреселерде кыз окуучулар окууну аяктабастан же окууну бүтүп дароо турмушка чыгып кеткендиги маалым болду. Медресе жетекчилиги тарабынан кыздарды окууну аяктап дипломду алмайынча турмушка бербөө суранычына карабастан ата-энелер кыздарынын турмушка чыгууга ылайыктуу жашы өтүп кетет жана кийин аларды күйөөгө албай коюшат деп корккондуктан же экономикалык себептен улам эрте эле берип салышаары маалым болду.

“Респондент: Анан алдыңкы курстардан турмушка чыгып кетет көбү, төртүнчү курстан саны аз эле калат, бештен, төрттөн көп болсо сегиз кыз калат калганын баардыгы турмушка чыгып кетет.

Интервьюер: Турмушка чыгып кетип анан окууну улантбай калып калат э?

Респондент: улантбай калып калат, баары турмушка чыгып, келип уланткандар дагын бар, азыр бирөөсү улантып атат ушул күйөсү келип, күйөсү экөө тең келип, мыерде квартира алып, күйөсү быерде бизде оокуйт, аялы оякта оокуйт

Интервьюер: Окууга алып жатканда же мындай неме кылбайсыздарбы, кыздар оокуп бүтүп алгыла деп

Респондент: дейбиз, анан ата-энеси биз айтсак дагы берип коет экен да эми, жашы өтүп калып атат кызымдын деп эле берипирет.

Интервьюер: Жашы өткөндө бул жерде тогузду бүтүп келишет да

Респондент: жок, он бирди бүтүп келгендер дагын бар да”. (Ош_02_11_01: 127 - 133)

“Респондент: И кроме этого я заметил, после... многие сейчас... у каждого есть планшеты или телефоны смартфоны. Они через это вот смотрят все, ознакомились, узнают и на сегодняшний день вот позапрошлом году, в прошлом году и в этом году вот в медресе, которая девушка учится, многие сватают ее. Если как взять на сегодня чтобы, они уже вот там восемнадцати лет достигают, там девятнадцать лет многие-многие люди они сватают девушек замуж. Поэтому мы уже здесь сразу говорим: «Пока не закончит никакого замужества». «Мы диплом выдаем, потом родителям говорим, вы и замуж выдавайте» Уже на сегодняшний день девушки все засватаны, одна девушка осталась на третьем курсе учиться.

Интервьюер:Ну еще есть время.

Респондент: Ну, да. Вот получается так, что люди начали узнавать через медресе некоторых выпускниц, которые вышли замуж и т.д. которые интервью давали. Многие узнали именно вот про медресе узнали, и узнали, что девушка, которая учится там получила образование, воспитание, там как-то уже для невесты она очень хороший кандидат для своих...»(Чуй_01_11_01: 238-238)

“Интервьюер:Ваш директор говорит: «Я сказал никому не выходить замуж, пока не закончат учебу» но он говорит «Все уже засватаны» все как...

Респондент: Ну у нас в основном идет вот третий курс. Ну вы знаете, у нас у дунган так, менталитет такой, что у нас рано выдают замуж. Но сейчас вот как с этим законом в восемнадцать лет, вот этот порог как-то стараются не очень. Ну вот третий курс у нас сейчас, я так смотрю, у кыргызов тоже как-то браки немножко помолодели, не как в те годы. У нас тогда тоже в те годы выходили в двадцать, в двадцать один год, а сейчас уже очень рано выходят. С одной стороны плохо, а с другой думаешь, в общем-то, и не плохо. Когда удачно выйдут, думаешь что не плохо. В этом плане нормально.»(Чуй_01_11_02: 218-219)

Биз контролдоо иретинде окуучулардын эрте үйлөнүү, адамдын эркине каршы үйлөндүрүүгө болгон көз караштарын сурадык. Жыйынтыгында, 60%дан ашыгы ата-энеси менен сүйлөшүп түшүндүрүүгө аракет кылаарын же каршылык көрсөтөөрүн бирок эч кимге кайрылбаарын билдирише, ар бир бешинчи респондент макул болоорун билдирди. Кескин түрдө макул болбо-стугун 10%га жетпеген респондент гана айтты. Белгилүү болгондой, ата-эне менен талкуулоо өзгөчө медресе курагындагы өспүрүмдөр үчүн көбүнесе ата-эненин чечимин кабыл алуу менен аяктайт.

5-таблица. Эгер сиздин эркиңизге каршы сизди күйөөгө берсе/үйлөндүрсө эмне кылат элеңиз?

	Кыз	Эркек	Жалпы
Ата-энеме сүйлөшүүгө/түшүндүрүүгө аракет кылам	49%	39%	42 %
Каршылык көрсөтөм, бирок эч кимге кайрылбайм	21%	26%	24%
Макул болом, бул тагдыр	12%	24%	20%
Тиешелүү органдарга кайрылам	24%	8%	14%
Үйлөнбөйм/күйөөгө тийбейм	11%	8%	10%
Башка	2%	0,4%	2%
Жооп берүүдө кыйналып жатам/ Жооп берүүдөн баш тартуу	6%	6%	6%

Миграция маселесинде белгилеп кетчү нерсе, кээ бир респонденттер сурамжылоо учурунда исламдын шарттары боюнча бойдок кыздардын чет өлкөгө чыгуусу үчүн алардын жанында

махрам³⁵ болушу керектигин, махрамсыз алар чет өлкөгө чыга алышпай турганын белгилешти. Мисалы, бир респондент “чет өлкөдө окугум келет, бирок ал үчүн биринчи турмушка чыгышым керек болот, себеби жолдошум болсо, экөөбүз чогуу чет өлкөгө кетмекпиз” деди. Махрам боюнча эксперттик интервьюларда дагы белгиленет:

“Респондент: У нас у меня студентка была, вот она сейчас успешно учится, причем она открыла для себя вид спорта. Она начала заниматься спортом прямо в университете и открыла для себя, что она умеет очень хорошо стрелять из лука. И причем, даже вот она звонила мне недавно и говорит: «Ой, устаза, я попала в сборную страны» вот такие успехи делает. И я говорю «Молодец!», «Только я не могу разъезжать везде, потому что мне родители не позволяют».

Интервьюер: Махрам да?

Респондент: Да, махрама нету. Вот так вот» (Чуй_01_11_02: 205-207)

Махрам маселеси “Коомдогу гендер жана анын кабыл алынышы” изилдөөсүндө аялдардын аманатташуусу деген концепт аркылуу түшүндүрүлөт. Ал түшүнүк аялдардын эркектер үчүн аманат болгондугун белгилеп, аялдардын жашоодо калуу механизми катары саналат. Аманатташууну кабыл алуу менен аялдар түздөн-түз эркектердин каржылык, физикалык жана адеп-ахлактык камкордугун кабыл алып, алардын көзөмөлүндө болууга даярдыгын билдиришет. Бул, албетте, аялдардын өздөрүнүн кээ бир эркиндиктеринен баш тартуусун талап кылат. Мисалы, физикалык кыймыл-аракети же мобилдүүлүгү (махрамсыз өз алдынча жүрө албайт), билим жана кесип тандоосу (аялдарга ылайыктуу, башка эркектерден оолак болгон жумуштарда гана иштей алат), ошондой эле карьера куруусу чектелет (эркектин карьерасы приоритеттүү). Махрам маселесин аялдардын аманатташуусу аркылуу алып караганда, мусулман аялдар узун сапарларга чыгуу, социалдык же илимий иш-чараларга катышуу жана окуу, же жумуш боюнча миграциялоо үчүн махрамдарынын уруксатын алыш керек же махрам менен гана жүрүшү керек. Аялдардын махрамсыз өз алдынча жүрүүсүнө өзгөчө учурларда гана (мисалы, экономикалык жактан кыйналгандык, үй-бүлөнү багуу муктаждыгы) жол берилгендиги белгиленет³⁶.

Аялдардын аманатташуусу концепти изилдөөнүн “выборкасына” кирген кыздар медреселеринин географикалык жайгашуусунда дагы байкалат. Мисалы, биз барган кээ бир кыздар медреселери же аралаш медреселердин кыздар бөлүмдөрү элдин көзүнөн оолак, жабык жерде жайгашкан. Бул кыздардын эркектер менен аралашуусун же байланыш түзүүсүн алдын алуу максатында кылынат. Бул боюнча эксперттик интервьюларда дагы белгиленет:

“[...]Айырмачылыгы эмнеде? Айырмачылыгы биздин каалоо ушундай болуш керек кыз балдардын медресеси эми кыз бала бул неме да, сактай турган нерсе да, аларды сактап өзүнчө бир жеке жерге кылыш керек. Биздиндей эл аралашып мечитке келе турган кылбааш керек деген себеби күмөндөбүз, себеби ал жерде анан кичине бир неме жакта элдер азыраак жакта кылган жакшыраак болот деген биздин сунушубуз бар. Себеби ал жерге неме да шайтан деген нерсе бар, башка кыздарга бир эгер кокустуктан бир сырттан келген адам бир сөз тийгизип кое турган болсо, анда медреседе бир чоң бир ата-энеси тарабынан кыйынчылык келип калышы мүмкүн. Ошондуктан биз кыздардын медресесин окутуп жаткандардан сурана турган нерсе-биз, аларды эркектер жогоураак жерде, алысыраак, тетири көчө, элдер жүрбөй турган жерге жолун кылып отдельно бир неме кылган жакшы.”(Ош_03_20_03: 100 - 100)

Кыздар медресесинин мындай обочолонгондугунун бир кесепети катары биз барган кээ бир кыздар медресесинде окуучу кыздардын арабыздагы эркек кесиптештерибизди көргөндө көздөрү гана кала тургандай жүздөрүн жабып же далысын салып же такыр качып кеткен учурларын айтсак болот. Эксперттик интервьюларда кээ бир медреселерде, тескерисинче, эркектерден уялбоого үйрөтүшөт.

“Биз азыр көп медреселер менен айрымабыз ошол да, мен да коргом, талап кылганым ушул

35 Эркек кароолчу, камкорчу (ата, ага, күйөө, чоң ата ж.б.)

36 БУУнун Аялдар түзүмү (2017:24)

да, бая текшерүү келсе, мейли эркектер келсе деле, алар деген кишилер да жумуш боюнча келип атат, алар эми мисал үчүн атаңдай болгон кишилер, сураса көзүн карап жооп бер, тар-тынба, оюңду айт, биз окуу процесстери деле ушундай жүрөт да, а бая көп медреселерде билесиздер мындай мындай жок”. (Бишкек_11_01: 105 - 105)

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, өз алдынчалык деңгээли боюнча кыздар жана уландардын ортосунда айырмачылык байкалат. Бул айырмачылык Исламда аялдардын эркектердин аманаты катары каралгандыгы менен түшүндүрүлөт.

5.4.8. Медресе окуучулары өз каалоосу менен окуп жатышабы?

Дин жана көз караштарга негизделген баардык чыдабоочулук жана дискриминация түрлөрүнүн ликвидациясы тууралу декларациясынын (Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений) 5-беренесинин, 2-пунктунда «Ар бир бала анын ата-энесинин же тиешелүү учурларда анын мыйзамдуу камкорлорунун каалоосуна ылайык диний билим алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ, ошондой эле анын ата-энесинин же тиешелүү учурларда анын мыйзамдуу камкорлорунун каалоосуна карабастан диний билим алууга мажбурланбайт жана баланын кызыкчылыгы биринчи орунга коюлат» деп көрсөтүлгөн. Ар бир бала өз каалоосу менен диний билим алууга тийиш. Изилдөөчү топ медресе окуучуларынын медресеге өз каалоосу менен келип окуп жаткандыгын аныктоо иретинде “Сизди медресеге ким алып келди?” деген суроону узаттык. Жыйынтыгында, окуучулардын жарымынан көбү медресеге өз каалоосу менен, ал эми үчтөн бир бөлүгү ата-энеси же туугандарынын таасири аркылуу келгени маалым болду. Жоопторду контролдоо иретинде окуучулардын өз алдынчалык деңгээлин аныктоо максатында берилген “Билим алууда сиз үчүн ким чечим чыгарат?” (“Медресе окуучуларынын өз алдынчалык деңгээли” бөлүгүн караңыз) деген суроонунун жооптору менен салыштырганда, алар бир-бирине толугу менен дал келди: респонденттердин жарымы “Мен өзүм чечим чыгарам” дешсе, үчтөн бир бөлүгү “Ата-энем менен бирге чечим кабыл алабыз” деп жооп беришти.

Эксперттик интервьюларда белгиленгендей, медресенин жетекчилиги дагы окуучулардын медресеге өз каалоосу менен келгендигине кызыкдар, себеби каалоосу жок келген окуучу медреседе окуп кете албайт. Медресеге тапшыруу учурунда мугалимдер болочок окуучулар менен интервью өткөрүшүп, ал жерден бала өз каалоосу менен келгендигин же жоктугун аныкташат. Каалоосу жок окуучуларды кабыл алышпайт.

“Интервьюер: Ушул медресеге келгенде окуучулар өзүнүн каалоосу менен, өз ыктыяры менен келиши маанилүүбү?

Респондент: Ооба, ошондо сүйлөшөбүз. Анан ата-энени өткөзүп алып туруп, баланы өзүнчө алып кирип бир мугалим, эки мугалим сурайт “Сен бул жерге өз ыктыярың менен келип жатасыңбы же сени ушундай мындай, эмне үчүн келип жатасың” деп баягы баланы кичине сураганда билинип калат да айтат. Ата-энеден сурайбыз эмне үчүн алып келип жатасыз деп сурап, анан ошого карап туруп алабыз да. Ошонусу болгондо сүйлөшөбүз баягы беседа деп өткөрөбүз аны келишимди.” (Ош_11_21_01: 147 - 148)

“Да-да-да-да, учитывается обязательно. Мы обязательно спрашиваем у ребёнка «ты с как... со своими желаниями или родители отправляют». Мы это мы учитываем, почему, потому что чем такого ребёнка держать, у нас, если у него нету желания здесь учиться. Нам тяжело будет просто, и всё. С ним работать дальше, в дальнейшем обучать его тяжело. Поэтому заранее спрашиваем у него, у этого ученика «у тебя как желание» не перед родителями, отдельно мы спрашиваем у него, в присутствии родителей мы не спрашиваем». (Чуй_01_22_01: 120 - 120)

“Интервьюер: А вообще как сами они приходят? Сами приходят учит... учащиеся, либо

родители приводят?

Респондент: Разные ситуации, есть сами, есть с родителями, есть у которых родители очень далеко работают, там в России или где-то. Родственники, там родня, братья, сестры приводят тоже, бывают такие.

Интервьюер: А бывает такого, что вот родители настаивают, родственники настаивают, а сам ребенок не хочет?

Респондент: Такие тоже бывают, мы об этом потом только узнаем, когда она сама говорит «Я не хочу». А вначале вроде бы смотришь всех это, когда спрашиваешь, все говорят «Да, хочу учиться». А уже через какое-то время расхотелось ей, она посмотрела на ситуацию, как надо учиться, там нагрузку, порядок внутренний, уже сама не хочет.» (Чуй_01_11_01: 201 - 204)

Кызыктуусу, башында ата-энеси алып келген, өз каалоосу жок келген кээ бир окуучулар кийинчерээк медреседеги окууну жактырып, кеткиси келбей калып калышат.

“Интервьюер: Анан кыйын окуу бул чындыгында, анан ата-энелер ошол көңүлдөрү болуп а бирок баланын көңүлү жок болгон учурлар болобу?

Респондент: Анда санда кездешип калат бирокчу ата-энелери ыймандуу болсун биз талаа үстүндө жүрсөк кыздарыбыз жаман ишке аралышып калбасын күнү-түнү андай мындай болуп дешип кыздарды мажбур түрткөндөр дагы болот. Бирок ал кыздар келгенден кийин бияктагы эмелерди көрүп кыздарды көрүп ошентип анан кызыгып кетет да кайрачы. Анан өздөрү айтып калат эжеке мен биринчи келгенде эч кызыкпайт элем апам эле бар деп ушундай окуйсун ушинтесиң деген эме менен келдим эле. Бирок бул жерге келгенде кыздарды көрүп сиздердин мамилеңиздерди көрүп андан кийин кызыгып эле кайра окугум келим апам өзүм окуйм деп эле ушинтип калдым дегендер болуп калат кездешет ондойлор болот.

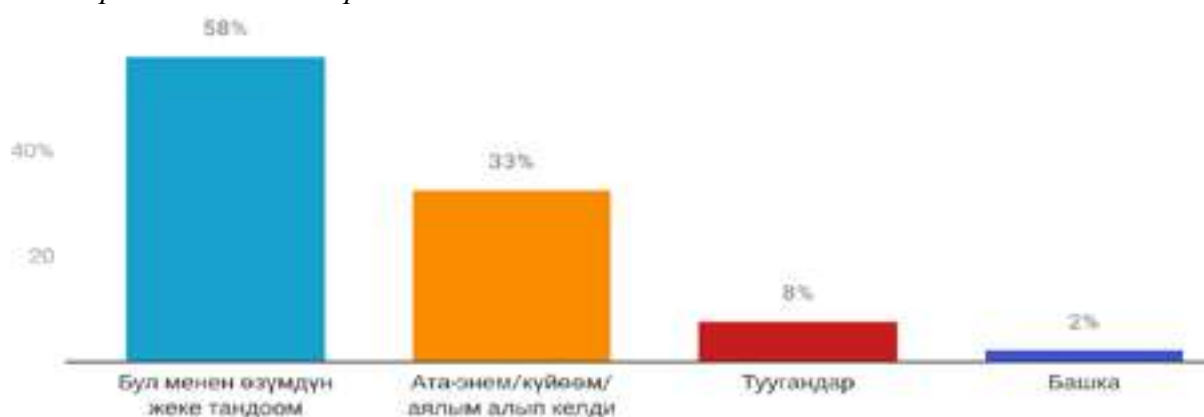
Интервьюер: Чөйрөгө түшкөндө анан аралашып кетишет кыздар ээ

Респондент: Аралашып андан кийин кызыгып кетишет да атак мындай окубайм апам мени түртүп келди эле ошон үчүн окубай эле кетишим керек дегендер бизде учурай элек азырынча ээ кыздардын арасында.” (Ош_04_31_03: 159 - 162)

“Интервьюер: Мисалы эне-аталары алып келип, ушул жака, бизге жакты ушул жак, кызым жакшы билим алат деп, баланын өзүнүн каалоосу жок болуп атса, кандай кыласыздар?

Респондент: Көбүнчө мындай нерселерге каршылашкан жокпуз биз, андай нерсе көп деле болгон жок, бирок, андай окуучуларыбыз жок эмес, бар. Мындай да, ата-энеси каалап, оова, сиз айткандай эле ата-энеси каалап алып келген, эмне себеп дегенде, өзү кызы бул жөнүндө маалыматы жок болгон да. Эми мектепке баргандан кийин ким, эмне кылышын ата-энелер билбейт. Анан кийин ар кандай озунун бир пландары бар, же болбосо бир кыялдары бар, а бирок бул жакты кыялдабаган, бул жакты эмне себеп дегенде билген эмес, а билип, сүйүп кеткендер да бар, көбүнчөсү ушундай. А мисалы, өз каалосу менен келбей туруп, жакшы көрүп кеткендер да бар, ушундай бар да, до сих пор жаман көрүп, узе жылдын аягы келип атат, андай мындай, окубайм кетем дегендер бизде андай жок». (Бишкек_11_03: 80 - 83)

44-диаграмма. Сизди медресеге ким алып келди

Жоопторду респонденттердин жынысы боюнча карай турган болсок, медресеге өз каалосу менен келген окуучулардын арасында эркек балдарга салыштырмалуу кыздар көбүрөөк. Эксперттик интервьюларда айтылгандай, жаш балдарды ата-энелери же жакындары „бузулуп кетпесин“, „туура эмес жолдорго түшүп кетпесин“ деп медресеге берип коюшат. Бирок, негизи, ата-энелердин кыздарын дагы, эркек балдарын дагы медресеге берүүсүнүн себептеринин бири аларды туура эмес жолдордон сактоо жана адеп-ахлакка үйрөтүү болуп саналат, себеби учурда медресе диний билим берүүчүдөн тышкары адеп-ахлакка үйрөтүүчү, тарбиялоочу функциясын аткарган окуу жай катары каралат.

“Интервьюер: Ошондо жанындагы курчаган жоро-жолдоштору, классташтары бул атмосфера, ошол чөйрө, бала түшкөн чөйрө да абдан маанилүү дегенге кошулат турбайсызбы анда?

Респондент: Ооба, албетте. Баланын жетмиш пайыз чөйрө өзгөртөт, бир баланын апасы: “Жалгыз сүйлөшсөм” деп калды, мен: “Макул” дедим тиги эжеге. “Балам тогузунчу классты быйыл бүттү, достор менен келип жыттап, ушундай өтө, үйгө келбей койду, анан ушуну окутуп берсеңиздер” деп суранды, жалгыз бой апа кен, атасы жок экен, үйдө эркек болбогон үчүн тарбия бу татыктуу тарбия бералбай. Анан эжеге боорум ооруду, макул деп бала кабыл алыныбаткан эмес бала болчу, көрүнгөндөн эле “жок мен окубайм” дейт тиги бала, анан кабыл алдык баланы. Бир жума өткөндөн кийин, суббота күндөрү уруксат беребиз, үйүнө барышат воскресенье күнү үйүндө эс алып жекишемби күнү анан кайра келишет. Келгенде досун ээрчитип келиптир, экинчи келгенде, анан орун жок, “Устаз бир демке кылыңыздар буну кабыл алалы”, анан апасы келиптир, жанындагы досунун, экөө тең апасы келиптир, “Балам өзгөрүптүр өтө жакшы...”

Интервьюер: Бир жуманын ичинде?

Респондент: Бир жуманын ичинде, бул баланы, анан “Макул” – деп аны дагы кабыл алдык. Экөө чогу өтө жакшы улантты, бирок тилеке каршы тиги бала ден соолукка байланыштуу кичине оруп калып анан кайра алып келген досу үйүнө кетти, “Кийинки жылы келем” – деп. Анан тиги бала өтө жакшы өзгөрүп, эжеден сурадым: “Эмне болтат үйгө барганда?”. Үйгө барганда деле уккан нерсесин үйгө келип айтып, ушундай кичинекей инилери бар экен, чогултубалып, намаз окуш мындай болот, адеп ахлактуу болуу керек экен, ата-энеге урмат көрсөтүү керек экен деп.” (Ош_04_22_02: 173 - 180)

Жоопторду респонденттердин регионалдык тиешелүүлүгү боюнча карай турган болсок, Жалал-абад облусундагы респонденттеринин жарымы жана Ош облусундагы респонденттердин дээрлик 40% аларды медресеге ата-энеси же туугандары алып келгендигин белгилешти. Изилдөөчү топтун божомолунда мындай жыйынтык белгиленген облустарда тышкы миграциянын көп болгондугуна байланыштуу болушу мумкүн, себеби тышкы миграцияда жүргөн ата-энелердин балдары үчүн жатак медресе салыштырмалуу арзан баада (кээде такыр эле бекер түрүндө) окуу, жатакана, тамак-аш жана тарбия менен камсыздап бере ала тургандыктан балдарын ал жакка тапшырып кетүү үчүн ыңгайлуу жай болушу мумкүн. Окуучулар арасында жүргүзүлгөн сурамжылоонун жыйынтыгы боюнча, окуучулардын 6% апасы, 12% атасы сырткы миграцияда. Эксперттик интервьюларды карап көргөнүбүздө аталган облустардагы медреселердин окуучуларынын ата-энелери тышкы миграцияда жүргөндүгү маалым болду.

“Интервьюер: Аа эми ата-энеси сыртта окуп жүргөндөрчү сыртта иштеп жүргөндөр миграцияда жүргөндөр ошондой үй-бүлөлөрдөн барбы?

Респондент: Барда ыя ата-энеси азыр биздин бул жерде окуп аткан кыздардын көпчүлүгүн ата-энелери Россияда иштешип ошо жерден анан бизге көңүлүлүбүз ток силердин жатаканага ишенебиз деп алып келип тапшырып койуп анан Россияда иштешкен кыздар көп да ата-энелердин арасыначы анан алыскы келгендер дагы аябай көп.” (Ош_04_31_02: 110 - 111)

“Респондент: Аа, ата-энеси ооба, андай окуучулар дагы. Эми мындай да негизги бизде көпчүлүк өзү, Ош шаарынан бери карасаңыз өзү көпчүлүгү эле Россияда көпчүлүк ата-энелер. Мейли, баласы медреседе окусун окубасын көпчүлүгүн ата-энеси Россиядагылар бар. Анан биз-

дин балдардын ичинде дагы кээ бирөөлөрдүн аталары Россияда иштеп, кайра келип ушинтип жүргөндөр болуш керек негизи болуш керек, ооба.

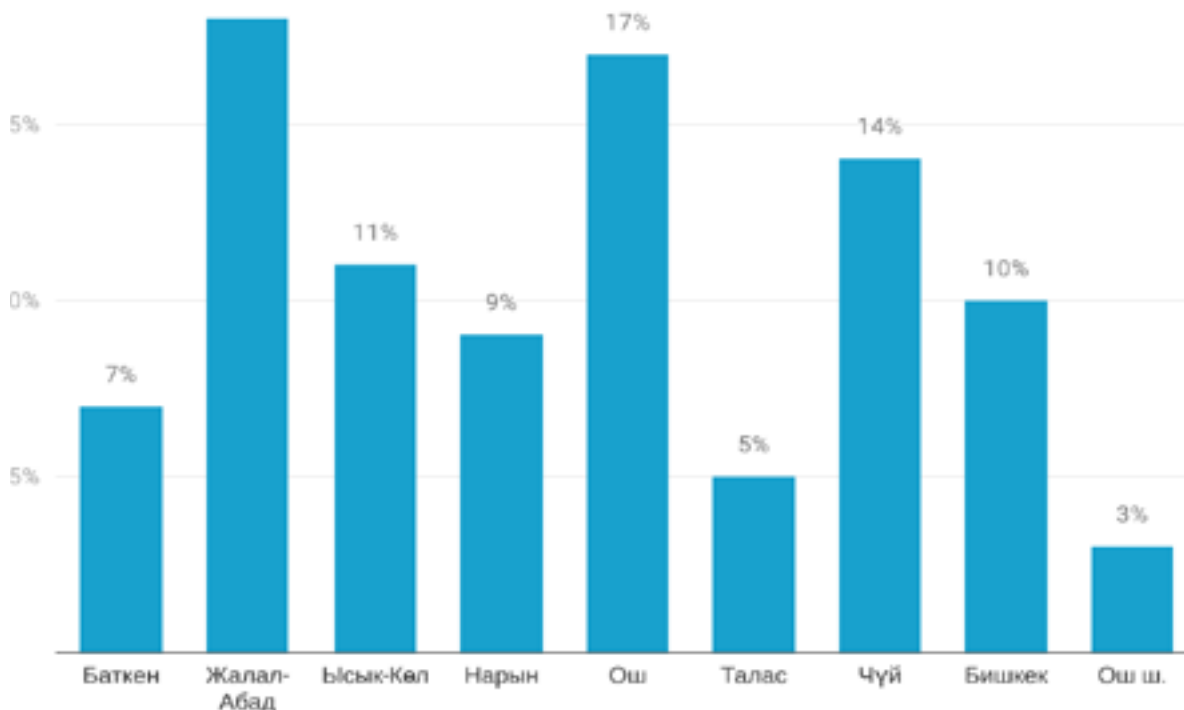
Интервьюер: Көпү ушундай ата-энеси Россияда болгон?

Респондент: Анын толук кабарын билбейт экенмин. Негизи көп деле эмес, бир-эки бир-жөөсүнүкү Россияда. Себеби неме да муну каяктан билебиз, устаздар анча-мынча ата-энеси менен сүйлөшүп жатканда, ата-энең каякта деп сурасак, “Банкка барып келейин” деп сурап калса, эмнеге банкка, “Атам Россиядан акча чыгарды эле” деген сөздөр болуп калса, ошондо анан мунун атасы Россияда окшойт деген бир кыялда билебиз. Анан сурап “Сенин атаң эмнеге Россияда, каякта” деп сураган эмес экенбиз негизи». (Ош_03_20_02: 88 - 90)

“Респондент: Ошондойлор да бар, ата-энеси Россияга кеткен, башка жакка, окуучулар да табылып калып жатат, бири чоң энемдин колундамын, тазнемдин колундамын деп келип окуп турушат. Анан бизде көбүнесе мына бул жатаканабыз бар, ошон үчүн алардын турмуш-муктаждыгына жараша биз көбүрөөк жатаканадан орун бергенге аракет кылабыз. Жатакананын өзүнүн тартиби бар, биринчи ошол алыстан келгендер, экинчи ошо турмуш шарттарына жараша жатакана берели деген аракеттер бар. Алар Россияда туруп, башка кылып, ошо балдарын, кыздарын жанагындай өздөрүнүн жатакананын, курсак тамак-аштарынын эмелерин көзөмөл кылып жардам берип турушат.”(Ош_04_31_01: 88 - 88)

Мындай көрүнүш ЮНИСЕФтин Кыргызстандагы кеңсеси тарабынан даярдалган “КРдин көптөгөн көрсөткүчтөрү боюнча кластердик иликтөөсүндө жананегизги жыйынтыктардын статистикалык көрүнүшү” аттуу 2018-жыл баяндамасында дагы байкалат. Ага ылайык, ата-энеси чет өлкөдө жүргөн балдардын эң көп проценттери Баткен, Жалал-абад, Ош облустарына жана Ош шаарына туура келет.³⁷

45-диаграмма. 15-49-жашындагы миграцияга чыгып кеткен аялдардын проценттик катышы(акыркы жашап жаткан жери боюнча)³⁸

6-таблица. Балдардын социалдык статусу

Аймактар	Балдар % менен		
	Ата-энеси менен бирге жашабайт	Атасы же апасы кайтыш болгон	Атасы же апасы чет өлкөдө

Кыргызстан	9	4	12
Баткен обл.	7	3	14
Жалал-Абад обл.	14	4	18
Ысык-Көл обл.	10	5	4
Нарын обл.	11	5	3
Ош обл.	10	3	18
Талас обл.	7	4	5
Чүй обл.	10	4	8
Бишкек ш.	4	3	8
Ош ш.	9	4	16

5.4.9. Медресе окуучулары эс алуу убактыларын кантип өткөрүшөт

Ишмердүүлүк компоненти жарандык иденттүүлүктүн калыптануусун коомдук жашоого катышуу (кайрымдуулук жана маданий иш-чараларга катышуу, өлкөдө жана дүйнөдө болуп жаткан окуялардан кабардар болуу, дени сак жашоону кармануу) аркылуу анализдейт. Ошондой эле маданий-эс алуучу элемент окуучулардын чыгармачыл жөндөмдөрүнүн жана ой-жүгүртүүнүн калыптануусуна өбөлгө түзөт³⁹. Андыктан, биз окуучулардан эс алуу убактыларын кантип өткөрөөрүн сурадык.

Негизи, эксперттик интервьюларда белгиленгендей, медреседе сабактар жумасына 6 күн болот. Алтынчы күнү бир аз жеңилерээк сабактарды окутканга аракет кылышат. Ошондо балдар алтынчы күнү түштөн кийин баштап бош болушат. Балдар күнүмдүк эс алууларын - сабактардан бош убактыларын - өздөрү каалагандай өткөрүшөт: өзүнүн жумуштарын бүтүрүү (кир жуу, сууга тушүү ж.б.), китеп окуу, шахмат ойноо, спорт ж.б. Ал эми дем алыш күндөрү уруксат берилгендиктен үйлөрү жакын болгондор үйлөрүнө же туугандарыныкына барып келишет, достору менен жолугуп келишет, базарга барып келишет. Үйлөрү алыс болгондор медреседе болушат. Кээ бир окуучулар өз каалоосу менен эс алуу укугун колдонбостон медреседе окуйм деп калып калышат.

Интервьюер: А кайсыл күнү эс алышат?

Респондент: Эс алуу суббота, воскресенье күндөрү эс алышат.

Интервьюер: Ошол убакыт да бир жака чыгышабы же бул жерде болушабы?

Респондент: Каалагандар туугандардын үйүнө барып келишет, каалагандар өздөрүнүн үйүнө барып келишет. Узактан келгендер, бул жакта калышат, тамак аш бул жерден чыгып турат.

Интервьюер: Жана айтпадыңызбы сиздердин медреседе жетиобластынын баарынан келишип окушат деп, ошондо көбүнчө басымы кайсыл жерден окуучулардын?

Респондент: Басымы түштүк тараптан болуп калат көбүнчөсү.

Интервьюер: Алар үйлөрүнө кандай эме кылышат?

Респондент: Азыр эми Бишкек бардыгынын эле ортосу болуп калды, тууганы бар деген көп.

Интервьюер: А, ошол туугандарына кандай кылып жибересиңиздер?

Респондент: Бул жактан келишип, чыгып баратканда эметаишашат. Мен баланчанын үйүнө баратам деп эме кылып". (Бишкек_01_12_01)

Медреселерде мектеп сыяктуу эле кышкы жана жайкы каникулдар болот. Алардын башталуу мөөнөтү жана узактыгы дагы мектеп каникулдары сыяктуу. Белгилеп кетчү нерсе, Куран жаттоо багытындагы медреселерде өтө узак каникулдар берилбейт (жайкы каникул 20 күн болот) себе-

39 Кожанов И. 2015. "Формирование гражданской идентичности личности в процессе этнокультурной социализации в системе непрерывного образования"

би окуучулар куранды унутуп калышы мүмкүн деп айтышат.

Кээ бир медреселер алдын ала тарбиялык пландарды түзүп алышып, ошонун негизинде иш алып барышат, ал эми кээ бир медреселердин мындай пландары жок. Кээ бир медреселердин ачылганына аз эле болгондуктан азырынча маданий иш-чараларды уюштуруша элек болсо, алардын кээ бирөөрлөрү иш-чараларды өткөрүү тууралуу буга чейин эч ойлонбогондугун же шарты жоктугун билдиришти.

Окуучулар жарым жылда бир же жок дегенде жылына бир жолу ар кандай маданий же эс алуу иш-чараларынын болуп тураарын айтышты. Жазында экскурсияларга чыгып, жайлоого же тоого барышса, кышында чана тебишет жана муз тебүү аянтына барышат.

Белгилей кетчү нерсе, окуучулардын көпчүлүгү кинотеатрлар жана башка “эс алуучу ызычуу жерлерге” барбай турганын айтышты. Эксперттик интервьюларда белгиленгендей, андай иш-чаралардын же жайлардын мазмуну же көрүнүшү шариятка туура келбей калышынан улам балдарды ал жакка алып барууну туура көрүшпөйт.

«Интервьюер: Окуучулар маданий иш-чараларга катышабы? Медресе тарабынан уюштуруп бересиздерби балдарды киного алып барып, кинотеатрга алып барып же театрда, музейлерге экскурсияларды уюштуруп турасыздарбы?

Респондент: Негизи кинолорго экскурсиялар... кинолорго биз түшүнбөйбүз себеби бала тарбиясына туура эмес терс көрсөтмө турган тартип болуп калбасын деп. Албетте балдарды тоолорго, өзүбүздүн немелер музейлерге алып барып бул биздин Кыргызстандын тарыхы жөнүндө, кандай жерлер бар, кандай кооз жерлери бар, маданий бир өнүктүрүү үчүн бир аракет кылып алып барып турабыз.”(Ош_03_20_03: 155-156)

«Интервьюер: А киного, театр, концерттерге барышасыздарбы?

Респондент: Андай нерселерге барбайбыз

Интервьюер: Эмнеге?

Р: Себеп дегенде биз аныс деле андай жерлерден алыстатыш учун бул жерде окутабыз, себеп дегенде диний же болбосо мындай тарбия кинолору болсо, андай нерселерге алып барганга аракет кылабыз, а бирок башка нерсеге алып бара албайбыз, мисалы романтика дегендерге (Бишкек_11_01: 140-143)

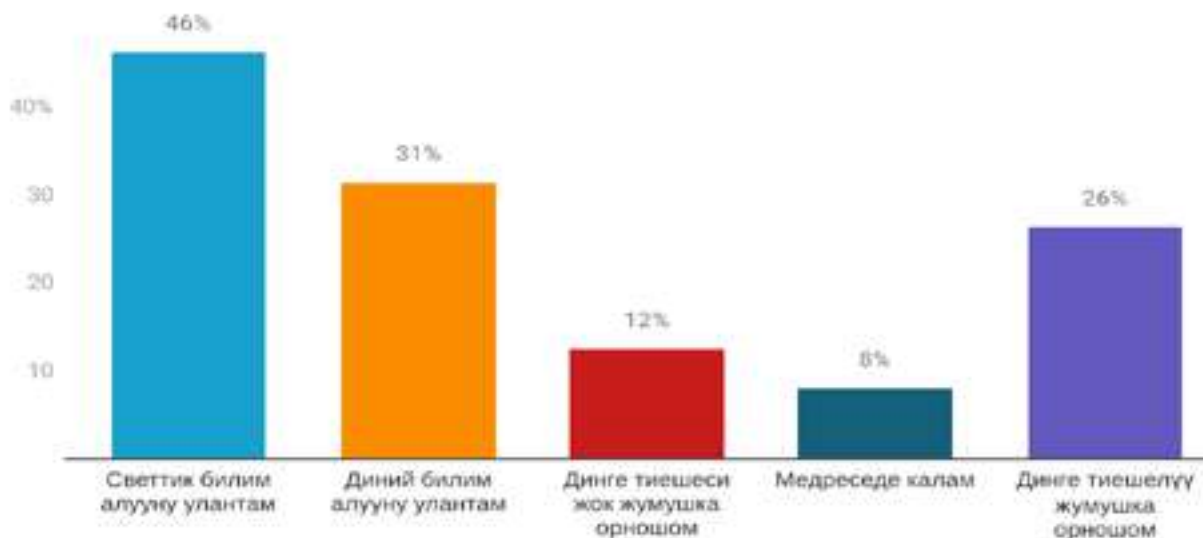
Интервьюер: Маданий иш-чаралар болуп медресе аркылуу бир кино алып барып, театрда болобу же бир көргөзмөлөргө шаарга алып чыгып?

Респондент: Жок, жок. А эмеге маданий дегенде, биз диний чөйрө болгондуктан албетте биз жогорку окуу жайлардай алар таптакыр бөлөк эмеде болушу мүмкүн диний тарабынан айтканда. Окиош эле, бирок диний тарабынан жана театрда барып андай деген нерсе шариятка бир аз анча болбой калат.”(Чуй_05_31_02: 231-232)

5.4.10. Медресе окуучуларынын медресени аяктагандан кийинки пландары

Ишмердүүлүк компоненти жарандык иденттүүлүктү инсандын конкреттүү социалдык-тарыхый, саясий жана экономикалык шарттарды эске алуу менен жашоо пландарын түзө билүүсү аркылуу анализдейт. Изилдөөчү топ окуучулардан алардын медресени аяктагандан кийинки пландары тууралуу сурады.

46-диаграмма Медресени бүткөндөн кийин эмне кылайын деп атасыз/эмне пландарыңыз бар?

Жыйынтыгында окуучулардын көбү - 78% - билим алууну улантаарын билдиришти: алардын ичинен жалпы жарандык окууну уланта тургандар 46%, диний окууну уланта тургандар 31%.

Окуучулардын 39% жумушка орношоорун билдиришти: алардын ичинен динге тиешелүү жумушка орношо тургандар 26%, динге тиешеси жок жумушка орношо тургандар 12%. Окуучулардын 8% өздөрүнүн эле медресесинде калып иштей турганын айтышты. Эксперттик интервьюларда белгиленгендей, кээ бир медреселерде мыкты бүтүрүүчүлөр кайра ошол эле медреседе иштеп калып калышат. Бул медресенин жетекчилигине дагы ыңгайлуу, себеби өздөрү окутуп тарбиялаган кадр. Сырттан келген кадр менен түшүнбөстүктөр же ал башка системадан болушу мүмкүн.

“Эми бизде башка жактан келген кадрлар жок, өзүбүздөн бүтүрүп өзүбүздө окуп чыккан эле балдарды мугалим коюп алышат да буларчы. Башка жактан келгендер менен эми кээ бир нерселерди пикир келишпестик же болбосо ал башкача бир системада окуп келиши мүмкүн, ошо анан өзүбүздөн бүтүргөндөрдү эле алабыз да. Ошон үчүн баардык адамдар өзү ушу биринчи курстан төртүнчү курска чейин окуган, билип, өздөрү тандап алышат да”. (Ош_03_24_03: 72-72)

Кыз жана эркек окуучулардын келечекке болгон пландарын билүү максатта жоопторду респонденттердин жынысы боюнча бөлүп карап көрдүк. Жыйынтыгында, кыз окуучулар медресени аяктагандан кийин көбүрөөк жалпы жарандык билимди улантаарын пландаштырып жатышса, эркек окуучулар көбүрөөк диний билим алууну улантууну ойлоп жаткандыгын билдиришти. Анткени менен динге тиешеси жок жумушка орношууну кыздарга караганда эркек балдар эки эсе көбүрөөк пландаштырып жаткандыгын билдиришти. Мындай жыйынтыктын себеби эркек окуучулардын келечекте үй-бүлөсүн камсыздоо милдетин мойнуна ала тургандыктан кандай жумуш болбосун иштөөгө даяр болгондугунан улам болсо, кыз окуучулар, буга чейин белгиленгендей, аялдарга ылайыктуу жумуштарды тандашы мүмкүн.

47-диаграмма. Медресени бүткөндөн кийин эмне кылайын деп атасыз/эмне пландарыңыз бар?

Ар кайсы улуттагы окуучулардын пландарында айырмачылыктардын барын же жогун билүү максатта жоопторду респонденттердин улутуна бөлүп карап көрдүк. Жыйынтыгында, жалпы жарандык билим алууну эң аз жана диний билим алууну эң көп дунган улутундагы респонденттер пландаштырып жаткандыгы маалым болду. Буга чейин белгиленген дунган улутундагы окуучуларынын динге көбүрөөк берилгендиги бул жакта дагы байкалды. Динге тиешеси жок жумушка орношуу планы белгилүү себептен улам эң аз дунган улутундагы респонденттердин арасында кездешсе, өзбек улутундагы окуучулар арасында эң көп кездешти.

48-диаграмма. Медресени бүткөндөн кийин эмне кылайын деп атасыз/эмне пландарыңыз бар? (этникалык тиешелүүлүк боюнча)

5.4.11. Ишмердүүлүк бөлүмүнө корутунду

Бул бөлүмдө жарандык иденттүүлүктүн ишмердүүлүк компонентин, б.а. жарандык позициянын баарлашуу, коомдук мааниге ээ болгон социалдык ишмердүүлүккө катышуу, б.а. жарандык активдүүлүк аркылуу ишке ашырылышуусун изилдөөгө аракет кылынды. Ишмердүүлүк компоненти окуучулардын шайлоого катышуусу жана саясат тууралуу ойлору, окуучулардын аялдардын саясий жана эмгектик катышуусуна болгон көз карашы, укук бузууларга карата мамилеси, чыр-чатактарды чечүү жолдору, аскердик милдетти аткарууга болгон көз карашы, алардын өз алдынчалык деңгээли, эс алуу убактыларын кантип өткөрүшкөндүгү, медресени аяктагандан кийинки пландары тууралуу суроолор аркылуу изилденди. Жооптор респонденттердин гендердик, этникалык, жаш жана жашаган аймактын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен тандалып чыгарылды. Эң негизги жыйынтыктардын корутундусу бул тизмеде белгиленди:

- Медресе окуучуларынын көпчүлүгү шайлоолордо жана референдумдарда добуш берүүнү

пландашат., Арасында жашы 18ге толгондордон шайлоого катышып көргөндөр бар. Негизи, шайлоого катышуу маселесинде, окуучулар толугу менен эркин, мугалимдер тараптан эч кандай чектөө болбойт, тескерисинче алар окуучуларды шайлоолорго катышып атуулдук позициясын билдирүүсүнө чакырышат.

- Окуучу аялдардын саясатка катышуусу тууралуу ойлору экиге бөлүнөт: жарымы колдошсо (алардын арасында кыздар көбүрөөк), жарымы колдошпойт. Мындай жыйынтык кээ бир медреселерде аял кишинин ролу үйдө деп айтылганынан жана мусулман аялдарды саясатка аралашуудан айныткан диний чектөөлөр бар болгондугу менен түшүндүрүлөт.
- Окуучулар жалпы аялзатынын эмгектик катышуусун колдогону менен өздөрүнө жакындыгы бар аялдардын эмгектик катышуусун анчалык көп колдобойт. Мындай жыйынтык кээ бир медреселерде аял кишинин ролу үйдө деп айтылганынан жана мусулман аялдарды эмгектик аралашуудан айныткан диний чектөөлөр бар болгондугу менен түшүндүрүлөт.
- Окуучулар коомдо адам укуктары бузулуп жаткан окуяларга күбө болуп калышканда көңүлүң болбостон активдүү чараларды көрүшөт. Андай учурларда кыздар көбүрөөк тиешелүү органдарга кайрылышса, б.а. башкаларды жардамга чакыраарын билдиришсе, эркектер көбүрөөк алдын алууга аракет кылаарын же эскертүү берээрин, б.а. өздөрү аралашып жардам берээрин билдиришти.
- Медресе окуучулары чыр-чатактарды тынч, сүйлөшүү жолу менен чечсе болот деп эсептешет. Негизи, медресе мугалимдери окуучуларды ислам тынчтыктын дини болгондугун айтышып, ачууга алдырбоого, агрессивдүү болбоого тарбиялашат. Ошондуктан кээде окуучулардын укуктары бузулуп жатса дагы сабырдуулук менен кабыл алууга ыкташат. Бул алардын жашоосуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн, себеби окуучулардын өз укуктарын коргоо жөндөмдүүлүгү төмөн болушу мүмкүн
- Окуучулардын дээрлик баардыгы эркектердин аскердик милдетти өтөөсүн жарандык милдет катары эсептешкени менен эркек респонденттердин 1% жакыны гана медресени бүткөндөн кийин армияга барууну пландаштырат
- Окуучулардын жарымы кесип тандоодо, билим алууда жана жумуш тандоодо өздөрү, ал эми үй-бүлө курууда, акча каражаттарын бөлүштүрүүдө жана миграция маселесинде ата-энеси менен бирге чечим кабыл алышат. Гендердик жактан кыздар менен уландардын жоопторунда кескин айырмачылык байкалбаганы менен, эксперттик интервьюларда кыздардын үй-бүлө курууда жана миграция маселесинде кыздардын ордуна көбүрөөк ата-энеси же туугандары чечим кабыл алаары аныкталды.
- Окуучулардын жарымынан көбү медресеге өз каалосу менен, ал эми үчтөн бир бөлүгү ата-энеси же туугандарынын таасири аркылуу келген. Кээ бир ата-энелердин кыздарын жана уулдарын медресеге берүүсүнүн себептеринин бири аларды туура эмес жолдордон сактоо жана адеп-ахлакка үйрөтүү болуп саналат. Регионалдык жактан жооптор айырмаланып Жалал-абад облусундагы респонденттеринин жарымы жана Ош облусундагы респонденттердин дээрлик 40% аларды медресеге ата-энеси же туугандары алып келгендиги маалым болду.
- Окуучулар дем алыш күндөрү уруксат берилгендиктен үйлөрү жакын болгондор үйлөрүнө же туугандардыкына барып келишет, достору менен жолугуп келишет, базарга барып келишет. Медреседе жарым жылда бир же жок дегенде жылына бир жолу ар кандай маданий же эс алуу иш-чаралары болуп турат. Жазында экскурсияларга чыгып, жайлоого же тоого барышса, кышында чана тебишет жана муз тебүү аянтына барышат.
- Медресени аяктагандан кийин окуучулардын көбү билим алууну (жалпы жарандык дагы, диний дагы) улантууну пландаштырат. Ар бир үчүнчү окуучу жумушка орношууну пландаштырат.

6. КОРУТУНДУНУ ТАЛКУУЛОО

Медресе окуучуларынын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптануусун үйрөнүү максатында жүргүзүлгөн бул изилдөө диний окуу жайларда окуп жаткан улан жана кыздардын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптануусунда медреселердин ролу кандай деген суроого жооп издеди. Изилдөө долбоорунун теориялык негизи Д.В. Какадийдин “Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы” моделине таянып, концептте белгиленген 4 компонент (когнитивдик, баалуулуктар, эмоционалдык жана ишмердүүлүк) аркылуу жүзөгө ашырылды. Изилдөөнүн мүдөөсүнө жетүү үчүн аралаш ыкма QUANT+qual+QUANT тандалып алынып, 2019-жылдын 3-апрелинен 16-майына чейин 751 медресе окуучусунун сурамжылоого катышуусу менен, 71 эксперттер интервью жана 61 байкоо карточкасын толтуруу менен маалыматтар топтолду. Сандык маалыматтар „SPSS Statistic“ программасынын жардамы менен, ал эми сапаттык маалыматтар „MAXQDA“ программалык жабдуусунун жардамы менен иштелип чыкты.

Изилдөөнүн негизги суроосу болгон “Окуучулардын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптануусунда медреселердин ролу кандай?” суроосу боюнча төмөндөгүдөй жыйынтыкка келдик.

Биринчиден, *медреселер окуучулардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууга караганда диний иденттүүлүктү приоритеттүү орунга коёт.* Кененирээк айтканда, медресе окуучуларынын жарандык жана диний иденттүүлүгү параллелдүү түрдө калыптанып жатканы менен, 9-класска чейин жалпы билим берүү мектептеринде билим алганынан улам биринчи кезекте жарандык иденттүүлүк басымдуулук кылат, андан кийин гана диний, улуттук жана жердештик белгилери менен өздөрүн идентификациялашат. Гендердик жактан кескин айырмачылыгы жок. Бирок этнос жактан айырмачылыктар табылды. Дунган этносуна тиешелүү респонденттерде диний иденттүүлүк басымдуу кылып, өзүлөрүн биринчи кезекте мусулманмын деп эсептесе, кыргыз жана өзбек этносуна тиешелүү окуучуларда жарандык иденттүүлүк алдыңкы орунга чыгып, өздөрүн Кыргызстандын жаранымын деп эсептешет. Башка диндерге болгон мамилени карап көрсөк, окуучулардын медреседен сырткары башка диндин өкүлдөрү менен мамилеси болбогондуктан жана негизгиси жалпы диндер тууралуу маалымат аз берилгендиктен, алардын диний толеранттуулугу анча калыптана элек. Кызыктуусу, медреселерде китепкана жана башка диний эмес окуу ресурстары бар болгону менен, алардын окуучуларынын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптануусуна салымы аз, анткени бул ресурстардын көбүнчөсү жарандык иденттүүлүктүн калыптануусуна багытталган эмес же алар окуучулар тарабынан активдүү колдонулбайт.

Ошол эле учурда, *медреселер коому диний жана жарандык билими терең бүтүрүүчүлөрдү тарбиялап, аларды коомдун баардык секторлорунун толук кандуу мүчөсү болуп кетүүсүн каалайт жана ал үчүн диний жана дүйнөлүк билим-көндүмдөрдүнүн маанилүүлүгүн түшүнүшөт.* Медреселердин мугалимдери диний билим менен бирге диний эмес предметтерди окутууну каалап, эки багытта алган билим, куштун эки канаты сымал, бир канаты жок куш учалбаган сыңары бир багыттуу билим жетишсиз дегени менен, диний окуу жайлардын көбүндө мүмкүнчүлүктүн, шарттардын жоктугунан жалпы билим берүү предметтери окутулбай келет. Окуучулардын өзүн-өзү өнүктүрүүгө, кругозорун кеңейтүүгө көпчүлүк медреселерде шарттар жок. Окуучуларга ар кандай багыттагы адабияттарды окутууга карата иш-чаралар көпчүлүк учурда уюштурулбайт.

Экинчиден, медресе окуучуларынын диний иденттүүлүгү күчтүү калыптанганы менен, алар өзүлөрүн *Кыргыз Республикасына тиешелүү, толук кандуу укуктарга жана жоопкерчиликтерге ээ болгон атуул катары эсептешет.* Ошол эле учурда, Ислам динине туура келбеген практикаларды аткарбаганы менен (мисалы, диний эмес майрамдарды майрамдабоо), Кыргыз

Республикасынын *светтик мүнөзүн четке какпайт жана шариятка негизделген мамлекет курууга үндөбөйт* деген тыянакка келдик. Тактап айтканда, медреселерде коомдук-саясий маселелер жетиштүү деңгээлде талкууланбаса да, окуучулардын жарымынан көбү коомдо болуп жаткан окуяларга кызыгып, коомдо болуп жаткан өнүгүүлөргө өз ой-пикирин калыптандырып, социалдык-моралдык жоопкерчилиги бар инсан катары өнүгүп келе жатат. Басым жасап кетчү нерсе, окуучулардын көпчүлүгү шайлоолордо, референдумдарда добуш берүүнү каалашат. Шайлоого катышууга окуучулар толугу менен эркин, медресе тараптан эч кандай чектөө жок, тескерисинче окуучуларды шайлоого катышууга үндөйт. Бирок мындай таасир медреседе гана калыптанып жатат деген табылгадан алыспыз, анткени бул тууралуу толук кандуу жооп алыш үчүн окуучулардын медресеге чейинки абалын да изилдөө керек.

Үчүнчүдөн, *медреселер окуучулардын жергиликтүү коомго аралашуу мүмкүнчүлүктөрүн чектейт деген божомолду тастыктай албайбыз*. Бул изилдөөгө катышкан медреселердин бардыгы жатып окуган медреселер болгондуктан, окуучулар жума ичинде суткасына 24 саат медресе ичинде болушат. Дем алыш күндөрү үйлөрү жакын болгондор үйлөрүнө же туугандарына барышат, досторуна жолугушат же базарга барышат. Көбүнчө карылык медреселеринде үйүнө же туугандарына узак мөөнөттө гана уруксат берилет. Жаңылыктарды көрүүгө телевизор же интернет көпчүлүк медреселерде жок болгону менен, окуучулардын жарымынан көбү коомдо болуп жаткан окуяларга такай кызыгышып, маалыматтарды медреседен сырткары чыкканда кайсы булактардан алышат. Аларды эң көп коомдогу адеп-ахлак жана моралдык проблемалар, коррупция жана экология маселелери ойлондурут. Окуучулар бул көйгөйлөрдү радикалдуу жолдор менен эмес, көбүнесе мыйзамдык жана агартуу жолдор менен чечүүгө болот деп ойлошот.

Ошол эле учурда, аял кишинин эмгекке катышуусуна окуучулар жалпысынан каршы болбогону менен, өздөрүнө жакын аял кишилердин жумушка чыгуусун анчалык колдой беришпейт. Анын негизги себеби – бул Ислам дининдеги аял кишиге берилген социалдык ролдун көбүнесе үй-бүлөлүк жана жеке тармактарга байланыштуу болгондугу менен түшүндүрүлөт. Аял кишинин орду үйдө болуусун ролдук модель иретинде кыздар жана эркек балдар медреселеринде диний адеп-ахлак катары кеңири үйрөтүлүп келет. Ошол эле учурда айтып кетчү нерсе, окуучулар коомдо адам укуктары бузулуп жаткан окуяларга күбө болуп калышса, активдүү чараларды көрүүгө даяр. Кыздар көбүнчө тиешелүү мамлекеттик органдарга кайрылууну, кабар берүүнү туура көрүшсө, уландар проактивдүү алдын-алууга аракет кылып, эскертүү менен жардам берүүнү туура көрүшөт. Окуучулардын жарымы кесип тандоодо, билим алууда, жумуш тандоодо өз алдынча чечим кабыл алышат деген жыйынтыкка келдик.

Бул изилдөөдө медресе окуучуларынын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптануусун когнитивдик, баалуулуктар, эмоцинолдык жана ишмердүүлүк компоненттери менен иликтөөгө аракет кылынды. Изилдөөнүн тандалган өрнөк тобу жалгыз гана жатак медреселерден түзүлдү. Негизи медреседе жатып окуган жана келип кетип окуган медреселердин окуучуларынын жоопторун салыштырган изилдөө жүргүзүү менен бул теманы дагы терең түшүнүүгө болот. Бул теманы жалпы билим берүү мектептеринде ушул индикаторлор аркылуу контролдук группа катары изилдеп, мектеп окуучулары менен медресе окуучуларынын ортосундагы айырмачылыкты билсек жакшы болмок. Мындай изилдөө көп убакыт жана финансылык ресурстарды талап кылгандыктан азырынча жүргүзүлгөн жок. КРдин диний билим берүүнү жөнгө салуунун тартиби жөнүндөгү жобонун негизинде медреселерге милдеттүү «Жаран таануу» сабагы киргенден кийин, жарандык иденттүүлүктүн калыптануусун кайрадан изилдеп көрүү, киргизилген предметтердин таасирин көрүүгө өбөлгө түзүп берет.

Бул изилдөөнүн жыйынтыктары Кыргызстандын аймагындагы медреселердин иш-аракеттерине кызыккан эксперттер үчүн ишеничтүү булак болуу менен, медресе жетекчилерине, КМДБнын мындан аркы иш-аракеттерине, окуучулардын жарандык калыптануусун бекемдөөгө багыт

болуп бере алат. Ошондой эле медреселерге «Жаран таануу» сабагын киргизүү үчүн аталган предметтин окуу куралын даярдоого жардамчы колдонмо боло алат.

7. ДАРЕКТИК СУНУШТАР

Медреселерге

- 1) Медреселерде жалпы жарандык предметтерди киргизүү
- 2) Медреселердин китепканаларына көркөм адабияттарды, жалпы билим берүү боюнча китептерди коюу, окуучуларды окууга шыктандыруу жана окутуу
- 3) Окуучуларга эс алуу жана бош убактысын өткөрүү үчүн эс алуу бөлмөлөрдү, телевизор бөлмөсүн уюштуруу
- 4) Окуучуларга өлкө ичиндеги жаңылыктар менен таанышып туруусуна шарт түзүп берүү
- 5) Окуучуларга тарыхый жана көркөм музейлерине саякат уюштуруу
- 6) Аптанын башында эртең менен жалпы линейка аркылуу же класстарда КРнын Гимни менен сабакты баштоо
- 7) Эркек жана кыз медреселерине жаран таануу жана өздүк өнүгүү ресурстарын бирдей деңгээлде киргизүү (эркек балдардын коомдук ролу жогорураак деген ойдон алыс болуп)
- 8) Мусулман аялдардын профессионалдашуу жана социалдык активдүүлүгүн күчөтүү боюнча иш чараларды кыздар медреселерине киргизүү
- 9) Кыз медреселерде, кыздарга жашоодо эркек киши менен ар кандай кырдаалда иш-алып баруу жөндөмдүүлүгүн үйрөтүү
- 8) Медресе окуучулардын жергиликтүү коомчулуктун социалдык жана маданий жашоосуна катышуу мүмкүнчүлүктөрүн ар түрдүү максаттуу иш чаралар аркылуу бекемдөө

Кыргызстан Мусулмандар Диний Башкармалыгына

- 1) КРдин ДИМКи менен биргеликте «Жаран таануу» предмети боюнча окуу куралын даярдоо. Бул окуу куралы боюнча мугалимдерди окутуу
- 2) Медреселерде жалпы жарандык предметтерди киргизүү жана көзөмөлдөө
- 3) Медреселерге көркөм адабият жана жалпы жарандык предметтер боюнча адабияттарды, окуу куралдарын табууга көмөктөшүү
- 4) Медресе окуучуларына окуу көндүмдөрүн үйрөтүү максатында медреселерде ар түрдүү китеп окуу сынактарын, жарыштарын уюштуруу
- 5) Медресе окуучулары арасында ар кандай олимпиада жана дил баян конкурстарын уюштуруу
- 6) Жалпы бардык медреселерде КРдин символикаларынын болушун талап кылуу жана класстык сааттарда алардын маанисин түшүндүрүп берүү
- 7) Окуу жылынын жүрүшүндө жалпы медреселердин материалдык базасынын, иш пландарынын, окуу процессинин уюштурулушун көзөмөлгө алуу

8. КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

Расмий булактар

2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы

Адабияттар

Асланова И. (2013) Краткий обзор истории религии на территории Кыргызстана». Бишкек. Жеткиликтүү: [https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:1834] (05.06.19).

Гафаров Н.У.(2014) «Джадидизм в Средней Азии в конце XIX- начале XX вв». Душанбе. Жеткиликтүү: [<http://www.dslib.net/istoria-otechestva/dzhadidizm-v-srednej-aziiv-konce-xix-nachale-hh-vv.html>] (07.06.19)

Булан Институту. КРдагы Исламий диний билим берууну реформало: жетишкендер жана кыйынчылыктар. 2019

Булан Институту. (2017) «Медресе в Кыргызстане нуждаются в реформировании». Бишкек. Жеткиликтүү: [<https://cabar.asia/ru/bulan-institut-medrese-v-kyrgyzstane-nuzhdayutsya-v-reformirovanii/>] (13.08.19)

Исследование «Проблемы религиозного образования в медресе КР», проведенного ЦИРС в 2016 году с преподавателями и директорами медресе Чуйской, Джалал-Абадской областей и г. Бишкек. Опрос с респондентами проводился методом глубинного, полу-структурированного интервью, анонимно, на кыргызском языке, с записью на диктофон с согласия интервьюируемого.

История образования. МОиН КР. Жеткиликтүү: [<http://edu.gov.kg/ru/high-education/istoriya-obrazovaniya/>] (05.06.19)

Концепция национальной безопасности КР. Утверждена Указом Президента Кыргызской Республики от 18 февраля 2009 года № 115. Жеткиликтүү: [<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4797>] (03.03.19)

Международный отчет о свободе вероисповедания за 2017 год. Государственный Департамент США, Бюро по демократии, правам человека и труду. Жеткиликтүү: [https://kg.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/190/International-Religious-Freedom-IRF-Report-2017_Kyrgyzstan_RUS.pdf] (15.09.19)

Мурадилов Д. (2014) «История и культура в религиозной сфере Кыргызстана». Бишкек. Жеткиликтүү: [<http://islamsng.com/kgz/pastfuture/8383>] (07.09.19)

Мурзахалилов К (2004) «Проблемы прозелитизма в Кыргызстане». Жеткиликтүү: [https://www.ca-c.org/journal/2004/journal_rus/cac-01/11.murrus.shtml] (06.05.19)

Насретдинов Э, Эсенаманова Н (2014): «Религиозная безопасность в Кыргызской Республике». Бишкек. Жеткиликтүү: [<https://carnegieendowment.org/files/ReligiousSecurityinKyrgyzstan.pdf>] (04.05.19)

Осмонова Д.А (2014) «Исламское образование в Кыргызстане: История и современность». Бишкек. Жеткиликтүү: [<http://arch.kyrlibnet.kg/uploads/KNUOSMONOVAD.A.2014-2.pdf>] (05.06.19)

План действий по реализации Концепции государственной политики в религиозной сфере Кыргызской Республики на 2015-2020 годы: Жеткиликтүү: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/29000?cl=ru-ru#p1>

Проведение оценки потребностей и ситуации в медресе целевых сообществ. Исследовательская оценка в рамках проекта UNFPA. UNFPA – Мутакалим, 2018.

Программа Правительства Кыргызской Республики «Жаны доорго-кырк кадам». Бишкек. 2017. Жеткиликтүү: [www.gov.kg/wp-content/uploads/2017/08/40_rus.docx] (13.02.19)

Уланова Б. «Судьба кыргызов-прозелитов: избитые, перезахороненные трижды». Бишкек. Жеткиликтүү: [https://cabar.asia/ru/sudba-kyrgyzov-prozelitov-izbitye-perezahoronennye-trizhdy/] (26.09.19)

ЦИРС при ГКДР КР, SFCG (2016) «Восприятие населением Кыргызской Республики идеологии религиозного экстремизма и его оценка государственной политики в противодействии экстремизму» Бишкек. Жеткиликтүү: [http://religion.gov.kg/wp-content/uploads/2016/11/%D0%A1%D0%BE%D1%86_%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4_%D1%86%D0%B8%D1%80%D1%81.pdf] (03.03.19)

Хьюман Райтс Вотч «Мы живем в постоянном страхе» (2018) Сводная информация по ведомствам, предоставленная по запросу Хьюман Райтс Вотч МИД КР письмом от 22 июня 2018 г. за подписью замминистра А.Мадмарова, в досье Хьюман Райтс Вотч. Жеткиликтүү: [https://www.hrw.org/ru/report/2018/09/17/322364] (25.10.19).

International Crisis Group “Syria Calling: Radicalisation in Central Asia” (2015). Жеткиликтүү: [https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/syria-calling-radicalisation-central-asia] (16.11.18)

Khalid, Adeeb (2003): “A Secular Islam: Nation, State, und Religion in Uzbekistan”, International Journal of Middle East Studies, 35/4: 573-598

“Kyrgyzstan: State Fragility and Radicalisation”(2016). Жеткиликтүү: [https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/kyrgyzstan/kyrgyzstan-state-fragility-and-radicalisation] (16.11.18)

OSCE “Women and Terrorist Radicalization. Final Report” (2013) Жеткиликтүү: [https://www.osce.org/ru/secretariat/99994?download=true]. (16.11.18)

Pelkmans, Mathijs (2007): “‘Culture’ as a tool and an obstacle: missionary encounters in post-Soviet Kyrgyzstan”, in: Journal of the Royal Anthropological Institute, 13, 881 – 899.

Radford, David (2011): “Religious Conversion and the Reconstruction of Ethnic Identity: An Investigation into the Conversion of Muslim Kyrgyz to Protestant Christianity in Kyrgyzstan, Central Asia”, Doctoral Thesis. Жеткиликтүү: [http://flex.flinders.edu.au/file/a4755b13-77b4-4265-8811-5f17307932e1/1/ Thesis-Radford-2011.pdf] (10.09.19)

Saferworld(2016): Saferworld. «Radicalisation and extremism in Kyrgyzstan: Perceptions, dynamics and prevention” (2016). Жеткиликтүү: [https://www.saferworld.org.uk/resources/publications/1040-radicalisation-and-extremism-in-kyrgyzstan-perceptions-dynamics-and-prevention]. (16.11.18)

Search for Common Ground: “Key Messages and Media Channels of Youth Recruitment in Kyrgyzstan”(2017), “Review: Reducing Violent Religious Extremism and Promoting Peace in Kyrgyzstan and Central Asia”(2019). Жеткиликтүү: [https://www.sfcg.org/tag/kyrgyzstan-reports/] (15.07.2019)

Sultanova, Razia (2011): “From Shamanism to Sufism: Women, Islam, and Culture in Central Asia”, London: I.B. Tauris

Tabyshalieva, Anara (2000): “Der politische Islam in Kirgistan”. Жеткиликтүү: [https://ifsh.de/file-CORE/documents/jahrbuch/02/Ta byschaliewa.pdf] (01.09.19)

UN Women (2017): “Women and Violent Extremism in Europe and Central Asia. The Roles of Women in Supporting, Joining, Intervening in, and Preventing Violent Extremism in Kyrgyzstan”. Жеткиликтүү: [https://www.undp.org/content/dam/unct/kyrgyzstan/docs/General/UN%20PBF_UNW_ECA_KYRG%20chapter%20FINAL%20(1).pdf] (03.12.18).

9. КЫСКАРТУУЛАР

ДОЖ	– Диний окуу жай
КМДБ	– Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы
КР	– Кыргыз Республикасы
КР ДИМК	– Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы
КР ПА	– Кыргыз Республикасынын Президентинин Аппараты
ДКИБ	– Диний кырдаалды изилдөө борбору

**Кыргызстандагы медресе окуучуларынын жарандык
иденттүүлүгүнүн калыптануусунда диний билим берүү
мекемелеринин ролу**

Басууга 20.02. 2021-ж. коюлду

Офсеттик басма.

Нускасы 200 даана. Формат 70х108/8

ИД «ПринтХаус», Шевченко, 1

